

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Δυτική; Ελλάδα;

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας

Τμήμα Διοίκησης , Οικονομίας και Επικοινωνίας Πολιτιστικών και Τουριστικών Μονάδων
(πρώην Μουσειολογίας , Μουσειογραφίας και Σχεδιασμού Εκθέσεων)

Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΒΑΣΙΣΜΕΝΗ ΣΕ ΜΟΝΤΕΛΑ ΔΕΙΦΟΡΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ : ΜΩΡΑΪΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Πύργος 2019

«Η ποίηση δεν υπάρχει μόνο στο γραπτό ή προφορικό λόγο. Η ποίηση των πραγμάτων μπορεί να είναι ακόμη πιο δυνατή. Σαν αντικείμενα με εσωτερικό νόημα, διατεταγμένα με ταλέντο, δημιουργούν ένα ποιητικό γεγονός.»

-Le Corbusier, Προς την νέα Αρχιτεκτονική, 1921

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά το σύνολο των ανθρώπων που βοήθησαν στην διεκπεραίωση της παρούσας εργασίας, τόσο μέσω της παροχής τεκμηρίων όσο και μέσω του ενεργού ρόλου τους στην αύξηση της κατανόησης μου γύρω από τα πολύπλοκα ζητήματα που εξετάζονται.

Ιδιαίτερως θα ήθελα να ευχαριστήσω την υπεύθυνη Καθηγήτρια δρ. **Αικατερίνη Αλεξοπούλου** για την αμέριστη υποστήριξη της και την αρχική σπίθα ενδιαφέροντος προς τον πολύπλοκο και υπέροχο κόσμο της βιομηχανικής ιστορίας και κληρονομιάς.

Πολλές ευχαριστίες για τον ρόλο τους στην διεκπεραίωση της παρούσας μελέτης οφείλω στην διευθύντρια του μουσείου Het Schip κα. **Alice Roegholt**, στον **δρ. Παπαγεωργίου** και στο σύνολο του διοικητικού προσωπικού του ΤΠΠΑ.

Ειδική μνεία οφείλεται στους συναδέλφους και φίλους **Αβραμίδη Νίκο, Βαφειάδη Βύρων-Γεώργιο, Ευστρατία Κωνσταντάκη και Λίνα Οικονόμου** τόσο για την συνεχή υποστήριξη όσο και για την αρωγή στις περιπτώσεις επιτόπιας έρευνας σε μη αξιοποιημένα βιομηχανικά κατάλοιπα της Ελλάδας.

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ

- Θεσμικό πλαίσιο προστασίας
- Στρατηγικό πλάνο διοίκησης πολιτιστικού οργανισμού
- Προσεγγίσεις επανάχρησης
- Αειφόρος ανάπτυξη
- Βιομηχανική κληρονομιά
- Βιομηχανικό μνημείο
- Επανάχρηση
- Βιωσιμότητα
- Βιομηχανικός εξοπλισμός
- Βιομηχανικός Τουρισμός

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εκπόνηση της παρούσας μελέτης πραγματοποιήθηκε ως διπλωματική εργασία για το τμήμα Μουσειολογίας, Μουσειογραφίας και Σχεδιασμού εκθέσεων (πλέον μετονομασθεν σε Διοίκησης, Οικονομίας και Επικοινωνίας Πολιτιστικών και Τουριστικών Μονάδων). Η εκπόνηση πραγματοποιήθηκε χρησιμοποιώντας τις γνώσεις που έλαβε ο συντάκτης της κατά την διάρκεια των σπουδών του, με την συνδρομή της παρατιθέμενης βιβλιογραφίας και την επίβλεψη της υπεύθυνης καθηγήτριας και εισηγήτριας του θέματος δρ. Κατερίνας Αλεξοπούλου. Η βιβλιογραφία συγκεντρώθηκε από την βιβλιοθήκη του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, την Βιβλιοθήκη του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, την βιβλιοθήκη της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών, την ιδιωτική βιβλιοθήκη του μουσείου Het Schip καθώς και συγγράμματα προερχόμενα από ιδιώτες, ενώ σημαντική πηγή άντλησης πληροφοριών αποτέλεσαν οι ίδιοι οι διαδικτυακοί ιστότοποι των μελετώμενων περιπτώσεων. Στην εκπόνηση της μελέτης συνέβαλαν καθοριστικά με την βοήθεια τους: η διευθύντρια του μουσείου Het Schip με την παροχή της βιβλιογραφίας αλλά και ιδιαίτερων πληροφοριών σε σχέση με το πολιτιστικό πάρκο Westergasfabriek, και οι άνθρωποι που παρείχαν πληροφορίες στις πολυάριθμες επισκέψεις σε αξιοποιημένα βιομηχανικά κατάλοιπα σε Ελλάδα και Ευρώπη.

Το φωτογραφικό υλικό της μελέτης προήλθαν από τον φωτογράφο Μαντζουράνη Ξανθούλη αλλά και από προσωπική εργασία και είχαν μοναδικό στόχο την ενίσχυση της παρούσας μελέτης. Στόχος της παρούσα μελέτης είναι η ενδεδειγμένη εξέταση των συνθηκών που περιβάλουν την επανάχρηση βιομηχανικών καταλοίπων και η δημιουργία προτάσεων βελτίωσης τους στον Ελλαδικό χώρο. Κρίσιμο κρίνεται σε αυτό το σημείο να διακηρυχθεί ότι η το θέμα επιλέχθηκε μετά από την συνειδητοποίηση του μεγέθους των προβλημάτων που περιβάλουν όλες τις παραμέτρους γύρω από την προστασία, διάσωση και προβολή των βιομηχανικών μνημείων στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερη σημασία επίσης δίδεται στον πολύπλευρο και πολύτιμο χαρακτήρα των πληροφοριών που δύναται η κοινωνία μας να αντλήσει από τα βιομηχανικά κατάλοιπα καθώς και η σημασία αυτών τόσο αισθητικά όσο και στην διατήρηση της ιστορικής συνέχειας και συνεκτικότητας του αστικού ιστού των πόλεων που τα περιβάλουν.

Τέλος ένα πολύ βασικό κίνητρο βελτίωσης των μεθόδων και πρακτικών επανάχρησης είναι ο ρόλος αυτών των μνημείων στην κοινωνιολογική και ανθρωπολογική μελέτη που δύνανται να βοηθήσουν τον επισκέπτη τους να εξετάσει την κοινωνία και την ανθρώπινη εξέλιξη από ένα διαφορετικό πρίσμα και να κατανοήσει καλύτερα την ίδια την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία επιδιώκει την δημιουργία ρεαλιστικών προτάσεων για την προστασία του συνόλου της βιομηχανικής κληρονομιάς και της άντλησης των τεκμηρίων που προσφέρει, με μέσο την σύσταση εθνικού σχεδίου. Ο στόχος διαμορφώνεται μέσω της θεωρητικής υποστήριξης της αναγκαιότητας του εν λόγω σχεδίου και της αναλυτικής επισκόπησης των δεδομένων και περιπτώσεων αξιοποίησης Βιομηχανικής Κληρονομιάς στην Ελλάδα και στην Ευρώπη.

Η αναγκαία θεωρητική υποστήριξη ξεκινάει με την προσέγγιση των ορισμών της βιομηχανικής και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στην συνέχεια εξετάζει την ιστορική σημασία και την κοινωνική αναγκαιότητα για την διάσωση των βιομηχανικών καταλοίπων, ενώ κάνει μια σύντομη επισκόπηση σε δράσεις και οργανισμούς που ασχολούνται με την προστασία και την προβολή τους. Στην συνέχεια εξετάζονται οι ιδιαιτερότητες ενός Βιομηχανικού μνημείου ως αυτόνομη πολιτιστική μονάδα και οι προκλήσεις στην διαχείριση του. Το πρώτο κεφάλαιο της μελέτης ολοκληρώνεται με την εξέταση της στοχοθεσίας που ιδανικά θα έπρεπε να υιοθετείται, με επι μέρους αλλαγές, από το σύνολο των οργανισμών που επιχειρούν την επανάχρηση ενός βιομηχανικού κατάλοιπου με έντονο ιστορικό φορτίο.

Το δεύτερο κομμάτι της μελέτης αφιερώνεται στην ψηλάφηση των δεδομένων και των συνήθων πρακτικών επανάχρησης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Η αρχή γίνεται με την επισκόπηση των ελληνικών δεδομένων και την μελέτη περιπτώσεων επανάχρησης αλλά και περιπτώσεων στείρας αμέλειας ή συνειδητής καταστροφής. Η επισκόπηση των Ευρωπαϊκών δεδομένων καθώς και η εκτενέστερη μελέτη ιδιαίτερων περιπτώσεων σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, συμβάλει στην ποιοτική σύγκριση μεταξύ Ελλάδος και Ευρώπης στο παρόν ζήτημα, η οποία και την ακολουθεί. Μέσω της σύγκρισης αυτής, η μελέτη αποπειράται να απομονώσει τα θετικά στοιχεία των συγκρινόμενων μερών και εν συνεχεία μέσω της αντιπαράθεσης τους με τα ειδικά κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα να προσεγγίσει την ιδανική λύση για την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης για τα βιομηχανικά κατάλοιπα.

Το τελευταίο κομμάτι της μελέτης αποτελεί την πεμπτουσία των προηγούμενων κεφαλαίων καθώς γίνεται η απόπειρα της διατύπωσης ρεαλιστικών και πραγματοποιήσιμων προτάσεων μέσω μιας αποσταγματικής προσέγγισης.

SUMMARY

The title of this Paper is «The use of Hellenic industrial heritage in Greece: a proposal based on models of sustainable development in Europe». This paper seeks to create pragmatic proposals for the protection of the entirety of the industrial heritage in Greece and the acquisition of the evidence it offers, by means of a national plan. The goal is shaped by the theoretical support of the necessity of this project and the detailed review of the data and cases of utilization of Industrial Heritage in Greece and Europe.

The necessary theoretical support begins with the approximation of definitions of industrial and cultural heritage in general. It then examines the historical significance and social necessity of rescuing industrial waste, and makes a brief overview of actions and organizations that deal with their protection and visibility. Continuing it examines the peculiarities of an Industrial Monument as an autonomous cultural unit and the challenges that are present in its management. The first chapter of the study closes with the review of the goal setting that ideally should be adopted, with partial changes, by all organizations attempting to reuse an industrial residue with a strong historical burden.

The second part of the study is devoted to the palpation of data and common reuse practices in Greece and Europe. The beginning is through the review of Greek data and the study of cases of re-use as well as cases of criminal negligence or conscious destruction. The overview of European data as well as the more extensive study of wonderful cases in other European countries contributes to the qualitative comparison between Greece and Europe on this issue. Through this comparison, the study attempts to isolate the positive elements of the comparators and then by confronting them with the specific social and economic data to approach the ideal solution for achieving sustainable development for industrial residues.

The last part of the study is the quintessence of the previous chapters as the attempt to formulate realistic and feasible proposals through a distillating approach in the form of a national plan.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συνομογραφίες

Εισαγωγή: Η Ευρώπη από την βιομηχανική επανάσταση ως το σήμερα

1. Βασικές έννοιες στην διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς

1.1 Ανάλυση βασικών εννοιών

- 1.1.1 Πολιτιστική κληρονομιά σ. 14
- 1.1.2 Η βιομηχανική κληρονομιά και η μελέτη της..... σ. 16
- 1.1.3 Θεσμική προστασία και καταγραφήσ. 17
- 1.1.4 Σημαινουσες διαφορές ως προς την διαχείριση..... σ. 19
- 1.1.5 Το ενδιαφέρον για την βιομηχανική κληρονομιά (ιστορική εξέλιξη).....σ. 20
- 1.1.6 TICCIH.....σ. 21
- 1.1.7 Ευρωπαϊκή διαδρομή βιομηχανικής κληρονομιάς.....σ. 22
- 1.1.8 Ορίζοντας την βιωσιμότητα και την αειφορία.....σ. 23

1.2 Διαχειριστικές προσεγγίσεις των Βιομηχανικών πολιτιστικών οργανισμών

- 1.2.1 Διαχειριστικές αξίες και στόχοι.....σ. 24
- 1.2.2 Στρατηγικός σχεδιασμός.....σ. 25
 - 1.2.2.1 Ανάλυση SWOT
 - 1.2.2.2 Ανάλυση PEST
- 1.2.3 Εξασφάλιση Βιωσιμότητας και αειφόρος ανάπτυξη.....σ. 27
- 1.2.4 Προωθητικό σχέδιο και ανάδειξη ιδιαιτεροτήτων.....σ. 28

2. Η βιομηχανική κληρονομιά σε Ελλάδα και Ευρώπη

2.1 Επισκόπηση προσεγγίσεων και περιπτώσεων επανάχρησης βιομηχανικών καταλοίπων στον Ελλαδικό χώρο

- 2.1.1 Μέθοδοι και προσεγγίσεις επανάχρησης.....σ. 30
- 2.1.2 Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου.....σ. 31
- 2.1.3 Εργοστάσιο Φωταερίου «Τεχνόπολις»σ. 33
- 2.1.4 ΠΙΟΠ: Μουσεία και λογική επανάχρησης.....σ. 34
- 2.1.5 Περιπτώσεις κρατικής μέριμνας και Δημοτικών παρεμβάσεων.....σ. 36
- 2.1.6 Καταγραφή και προοπτικές διάσωσης.....σ. 37

2.2 Επισκόπηση δεδομένων βιομηχανικής επανάχρησης στην Ευρώπη

- 2.2.1 Ανατολική Ευρώπη.....σ. 39
- 2.2.2 Γερμανία.....σ. 40
- 2.2.3 Ολλανδία.....σ. 40
- 2.2.4 Ηνωμένο Βασίλειο.....σ. 41
- 2.2.5 Μεσογειακές χώρες.....σ. 42

2.3 Η Εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου σε εξέχουσες περιπτώσεις στην Ευρώπη

- 2.3.1 Ironbridge Gorge.....σ. 47
- 2.3.2 Ruhr: Βιομηχανικό πάρκο Duisburg-Nord και ορυχείο Zollverein.....σ. 47
- 2.3.3 Westergasfabriek και βιομηχανικό μονοπάτι De Klerk.....σ. 49

2.4 Επιμέρους συνθήκες και συμπεράσματα σύγκρισης

- 2.4.1 Κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες μελετώμενων περιπτώσεων.....σ. 47
- 2.4.2 Ιδιαιτερότητες της Ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς.....σ. 47
- 2.4.3 Σκεπτικό επανάχρησης.....σ. 48
- 2.4.4 Συμπεράσματα σύγκρισης.....σ. 50

3. Πρόταση δημιουργίας ενιαίου εθνικού σχεδίου διαχείρισης των βιομηχανικών κατάλοιπων για την επίτευξη της αειφορίας

- 3.1 Ανάγκη σύστασης εθνικού σχεδίου.....σ. 53
- 3.2 Δομή Σχεδίου Διάσωσης – Διοικητική διάρθρωση.....σ. 55
- 3.3 Οικονομική Διαχείριση.....σ. 55
- 3.4 Ευαισθητοποίηση κοινού – Εμπορική διάσταση.....σ. 56
 - 3.4.1 Ενιαία προώθηση
 - 3.4.2 Σχολική Διαπαιδαγώγηση
 - 3.4.3 Κοινό, Συμμέτοχοι ιστορίας, καταναλωτές

Επίλογος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΠΑΡΑΘΕΜΑ 1^ο -- Εικόνες

ΠΑΡΑΘΕΜΑ 2^ο – Δελτίο καταγραφής Βιομηχανικών μνημείων

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΙΟΠ: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

ΤΠΠΛ: Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου

TICCIH: The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (Διεθνής Επιτροπή για την Διαφύλαξη της Βιομηχανικής Κληρονομιάς)

ERIH: European Route of Industrial Heritage (Ευρωπαϊκός Περίπατος Βιομηχανικής Κληρονομιάς)

ICOM: the International Council of Museums (το Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων)

ICOMOS: the International Council of Monuments and Sites (το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και χώρων.)

ΣΔΙΤ: Σύμπραξη μεταξύ Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα

UNESCO: *The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔα: Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Από τα μέσα ως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα η ανθρωπότητα βίωσε το μεγαλύτερο τεχνολογικό συμβάν από την χρήση των πρώτων εργαλείων. Ο λόγος για την λεγόμενη Βιομηχανική επανάσταση που ξεκίνησε από τον τομέα της μεταποίησης στην Αγγλία και μεταδόθηκε στην Γαλλία και στο μεγαλύτερο κομμάτι της Ευρώπης για να επεκταθεί στην συνέχεια στον υπόλοιπο κόσμο. Ο όρος επανάσταση αποδίδεται σε Γάλλους ερευνητές της εποχής¹. Η βιομηχανική επανάσταση προήλθε από ένα σύνολο παραγόντων και τεχνολογικών αλλαγών και έπαιξε βασικό ρόλο στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική εξέλιξη του δυτικού κόσμου. Κύριο ρόλο στην διαμόρφωση των αλλαγών ήταν η ανεύρεση νέων πηγών παραγωγής ενέργειας όπως ο ατμός, η καύση λιγνίτη και η καύση πετρελαίου. Με τις νέες αυτές πηγές ανακαλύφθηκαν τεχνικές καλύτερης επεξεργασίας βασικών υλικών όπως ο σίδηρος και ο χάλυβας και ως εκ τούτου κατέστη ευκολότερη η δημιουργία νέων μηχανημάτων. Τα μηχανήματα της εποχής για πρώτη φορά είχαν αυτοματοποιημένες λειτουργίες που επέτρεπαν την μαζικότητα της παραγωγής και την μείωση του κόστους της. Ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισε η επινόηση και κατασκευή του κινητήρα εσωτερικής καύσης, των κλωστικών μηχανημάτων, της ατμομηχανής και του ατμόπλοιου.

Οι αλλαγές αυτές όπως αναφέρθηκε κατέστησαν εφικτή την μαζική παραγωγή προϊόντων και αγαθών. Για να επιτευχθεί όμως αυτή η αλλαγή σε κοινωνικό επίπεδο έπρεπε να εφευρεθεί ένα διαφορετικό σύστημα εργασίας που να εξυπηρετεί τις ανάγκες των νέων μονάδων παραγωγής. Ο νέος αυτός τρόπος καθορίστηκε εν μέρει από τις πρότερες δημογραφικές και οικονομικές μετατοπίσεις που είχαν επέλθει στις δυτικές κοινωνίες και ονομάστηκε εργοστασιακό σύστημα. Εντός του συστήματος αυτού το αυξημένο εργατικό δυναμικό αποκτούσε εξειδίκευση στις διαδικασίες παραγωγής και επιτύχανε την ταυτόχρονη διεκπεραίωση των διαδικασιών μέσω του καταμερισμού της εργασίας. Η αλλαγή στην διαδικασία παραγωγής επέφερε μια μαζική αύξηση στην χρήση των φυσικών πόρων και στην συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα.

Η τεχνολογική πρόοδος συνοδεύτηκε από πληθώρα εξελίξεων σε μεθόδους και πρακτικές, φαινομενικά άσχετες με την βιομηχανική κληρονομιά. Κάποιοι από αυτές ήταν: Οι βελτιώσεις στον γεωργικό εξοπλισμό και στις πρακτικές των αγροτών που έκαναν δυνατή την παροχή τροφής για ένα μεγαλύτερο κομμάτι των μη αγροτικών πληθυσμών, οι οικονομικές αλλαγές που οδήγησαν σε μια ευρύτερη κατανομή του πλούτου, και την αύξηση του διεθνούς εμπορίου λόγω της οικονομίας που ξεκίνησε να αποκτάει έναν παγκοσμιοποιημένο χαρακτήρα. Έντονοι ήταν και οι πολιτικές αλλαγές καθώς άλλαξε ριζικά η βασική πηγή πλούτου από την καλλιέργεια της γής στην βιομηχανική παραγωγή.

Τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα της Ελλάδας με την σύσταση του Ελληνικού κράτους, δεν μπορούσαν να στηρίξουν την εκβιομηχάνιση που παρέσυρε τον δυτικό κόσμο. Οι σοβαρές καταστροφές και οι πόλεμοι σε συνδυασμό με την αραιοκατοίκηση και τον μικρό πληθυσμό καθιστούσαν την εκβιομηχάνιση αδύνατη για την εποχή. Οι φυσικοί του πόροι δεν

¹ Χ. Χατζηϊωσήφ άρθρο με τίτλο «Ελλάδα: Εκβιομηχάνιση χωρίς επανάσταση» σ.54, τεύχος 18, περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες»

αξιοποιούνταν επαρκώς, και τα αστικά κέντρα δεν είχαν αναπτυχθεί ακόμα. Βέβαια η διαδικασία των μεταλλαγών που έμελλε να συμπαρασύρει τη χώρα προς τη σύγχρονη εποχή, είχε ξεκινήσει στην ευρύτερη περιοχή από το τέλος του 18ου αιώνα και συγκεκριμένα με την επέκταση των εμπορευματικών καλλιεργειών και την ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας.

Η εδαφική επέκταση της Ελλάδος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (68%) είχε ως αποτέλεσμα την ταυτόχρονη αύξηση (78%)² του πληθυσμού και συνεπώς του εργατικού δυναμικού, αλλά και της εσωτερικής αγοράς. Επίσης, μια σειρά αλλαγών στην οικονομία των δυτικών χωρών, οδήγησε στην αύξηση του βιομηχανικού ανταγωνισμού με την πρωτοπόρο, έως τότε Μ. Βρετανία, με το συσσωρευόμενο κεφάλαιο να αποκτά τάσεις επέκτασης, και τα Βαλκάνια να γίνονται μια ελκυστική περιοχή επενδύσεων.

Η εισροή του ξένου κεφαλαίου είχε κυρίως τη μορφή κρατικών δανείων και επενδύσεων στο σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας. Η κατασκευή ενός μεγάλου δικτύου σιδηροδρομικών γραμμών είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ενωμένης σχετικά εσωτερικής αγοράς. Ωστόσο, ο αριθμός των εργοστασίων της περιόδου 1867-1920 είναι πολύ μικρός, ενώ στην πλειοψηφία τους οι επιχειρήσεις ήταν μικρές οικογενειακές μονάδες, που είχαν τα χαρακτηριστικά της οικοτεχνίας και δε βασίζονταν στη μισθωτή εργασία. Παρά την αύξηση των ρυθμών συγκέντρωσης των ελληνικών κεφαλαίων κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου, το μέγεθος των μεταποιητικών μονάδων, έμενε εξαιρετικά περιορισμένο. Μεταξύ 1880 και 1922 πάρθηκαν μια σειρά μέτρων με σκοπό τον εκσυγχρονισμό της χώρας και την κρατική παρέμβαση στην οικονομία της. Οι διαδοχικές υποτιμήσεις του εθνικού νομίσματος, η καθιέρωση προστατευτικών φόρων στα εισαγόμενα προϊόντα και η εισροή κεφαλαίου ξένων και Ελλήνων της διασποράς, οδήγησαν σε κάποια μικρή ανάπτυξη.

Ο ρυθμός ανάπτυξης της Ελλάδας επιβραδύνθηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929-30 και αργότερα με τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο σταμάτησε απότομα.³ Μετά την λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πόλεμου, η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας, σφραγίζεται κυρίως από τους μεγάλους εκσυγχρονισμούς του σχεδίου Marshall της δεκαετίας του 1950. Η ανάπτυξη των κλάδων των πετρελαιοειδών και των ναυπηγείων και η έκρηξη του κλάδου παραγωγής οικοδομικών προϊόντων, δημιουργεί την τελευταία γενιά βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα για τον 20ο αιώνα.

Με τα αποτελέσματα του σχεδίου Marshall να είναι εμφανή, οι επενδύσεις ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα τις επόμενες δεκαετίες γίνονταν σε μεγάλες και σημαντικές παραγωγικές μονάδες όπως οι μεταλλουργικές βιομηχανίες, οι βιομηχανίες πετρελαίου και χημικών προϊόντων.⁴ . Για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1960 η συμβολή της βιομηχανίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, ξεπέρασε το ποσοστό του γεωργικού τομέα. Η αιτία αυτής της ανάπτυξης ήταν περισσότερο εξωγενής παρά ενδογενής, αφού βασίζονταν στο ξένο κεφάλαιο.

Η αποβιομηχάνιση που επικράτησε τα τελευταία χρόνια του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα, ακολουθήθηκε από εγκατάλειψη των πρώην βιομηχανικών μονάδων. Τα κελύφη, τα αρχεία και ο εξοπλισμός των παλιών εργοστασίων αφέθηκαν στην μοίρα του και συχνά λεηλατήθηκαν.

² Κ. Δεμίρη, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, 1992, σ.18, Εκδόσεις ΠΙΟΠ

³ Κ. Δεμίρη, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, 1992, σ.21, Εκδόσεις ΠΙΟΠ

⁴ Κ. Δεμίρη, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, 1992, σ.191, Εκδόσεις ΠΙΟΠ

Η παρούσα κατάσταση των βιομηχανικών καταλοίπων στην Ευρώπη μπορεί να συνοψιστεί σε 7 κατηγορίες:

1. Το βιομηχανικό συγκρότημα κατεδαφίστηκε ή δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί.
2. Διατηρούνται τα ερείπια της βιομηχανικής περιοχής.
3. Διατηρείται κάποιο μη παραγωγικό κτίριο του βιομηχανικού χώρου .
4. Διατηρούνται ορισμένα κτίρια παραγωγής βιομηχανικού χώρου.
5. Τόσο η παραγωγικές μονάδες όσο και τα βοηθητικά και διοικητικά κτιρια διατηρούνται .
6. Ανακατασκευή ιστορικών κτιρίων παραγωγής.
7. Διατηρείται αξιόλογη και υπο επανάχρηση βιομηχανική περιοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΣΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

1.1 Ανάλυση βασικών εννοιών

Πολιτιστική κληρονομία

Ο ορισμός του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι κάτι το οποίο έχει προσεγγιστεί τους τελευταίους αιώνες τόσο από στοχαστές και φιλοσόφους όσο και από διεθνείς οργανισμούς και νομοθέτες καθώς αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις για την συλλογική νόηση. Η ενασχόληση με τον ορισμό της και κατ' επέκταση την προστασία της αποτελεί ορόσημο στην εξέλιξη του ανθρώπινου είδους. Ο πιο ευρέως αποδεκτός ορισμός είναι αυτός που αποδόθηκε από τον Εκπαιδευτικό Επιστημονικό και Πολιτιστικό Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO) το 1972⁵ και στον οποίο ο όρος πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει τόσο τα υλικά πολιτιστικά παράγωγα όσο και την άυλη και την φυσική πολιτιστική κληρονομιά. Ο παραπάνω ορισμός θέτει σε ανάλυση τα διαφορετικά είδη των πολιτιστικών κληροδοτημάτων προσεγγίζοντας τα ως απαραίτητους πυλώνες για την διατήρηση της συλλογικής μνήμης. Η υλική πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί το πιο ξεκάθαρο τμήμα της προαναφερθείσας κατηγοριοποίησης, η οποία διαχωρίζεται εκ νέου σε τρεις υποκατηγορίες. Την κινητή πολιτιστική κληρονομιά στην οποία περιέχονται έργα τέχνης και εν γένει πολιτιστικά παράγωγα τα οποία δύναται να μετακινηθούν όπως πίνακες, νομίσματα και χειρόγραφα. Την ακίνητη πολιτιστική κληρονομιά που περιέχει μνημεία, αρχαιολογικούς τόπους και γενικότερα πολιτιστικά παράγωγα που δεν δύναται να μετακινηθούν. Το τελευταίο κομμάτι της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς στην συνθήκη είναι η υποθαλάσσια κληρονομιά όπως τα ναυάγια και τα υποθαλάσσια ερείπια. Έπειτα στην συνθήκη γίνεται αναφορά⁶ και στην Φυσική πολιτιστική κληρονομιά ως αποδοχή της σημασίας διατήρησης της. Σε αυτήν την κατηγορία εμπεριέχονται τα φυσικά μνημεία και τα μη ανθρωπίνως δημιουργημένα τεχνουργήματα.

Το πιο σημαντικό σημείο του ορισμού της Unesco ανιχνεύεται στην αναγνώριση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και της ανάγκης προστασίας της. Η άυλη φυσική κληρονομιά μπορεί να ανιχνευθεί αλλά όχι να περιοριστεί στις προφορικές παραδώσεις, τα τοπωνύμια, τις παραστατικές τέχνες και τις τελετές. Η παρούσα μελέτη αγγίζει την άυλη πολιτιστική κληρονομιά προσεγγίζοντας τις εργασιακές συνθήκες και τις εργασιακές σχέσεις της εκάστοτε εποχής και τόπου ως προϊόντα μελέτης που συγκαταλέγονται στην θεώρηση για την πανανθρώπινη πολιτιστική κληρονομιά.

Η προσέγγιση της συνθήκης του 1972 στην πολιτιστική κληρονομιά είναι επιτυχημένη αλλά όχι άρτια. Όπως προαναφέρθηκε, διάφορες προσεγγίσεις του όρου έχουν γίνει στην πορεία της ανθρωπίνης νόησης αλλά δεν γίνεται να παρατεθούν όλες λόγω του αντικειμένου της μελέτης. Ένα όμως πολύ σημαντικό στοιχείο που δεν συμπεριλαμβάνει ο ορισμός του 1972 είναι η σύνδεση της ίδιας της προσπάθειας ορισμού της πολιτιστικής κληρονομιάς με τα κοινωνικά δεδομένα και πρότυπα στα οποία λαμβάνει χώρα αυτή η προσπάθεια. Αυτό το στοιχείο μπορεί εύκολα να καλυφθεί αν ανατρέξουμε στο έργο του φιλοσόφου Μωρίς Αλμπας στο οποίο γίνεται⁷ εκτενής αναφορά στην λειτουργία του κοινωνικού συνόλου ως

⁵ Άρθρο 1 της Συνθήκης για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972. Εκπαιδευτικός Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO)

⁶ Άρθρο 2 της Συνθήκης για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972. Εκπαιδευτικός Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO)

⁷ Maurice Halbwachs "On collective memory", σ.38, 1992, έκδοση όπως επιμελήθηκε και μεταφράστηκε από τον Lewis A. Coser.

μηχανισμό αλλοίωσης της επισκόπησης του παρελθόντος. Σύμφωνα με τον Αλμπβας αυτή η λειτουργία της κοινωνίας δεν είναι απαραίτητα συνειδητή όμως παίζει σημαντικό ρόλο στην κατανόηση των συνθηκών του παρελθόντος αλλά και στον βαθμό της αντικειμενικότητας που έχει οποιαδήποτε ενασχόληση μας με αυτό. Η συλλογιστική πορεία του Αλμπβας οδηγείται μέσα από την εξέταση του πως επηρεάζουν τα διάφορα κοινωνικά σύνολα την θεώρηση του παρελθόντος στην παραδοχή ότι το παρελθόν που γνωρίζει το κάθε μέλος της κοινωνίας δεν αφορά μόνο τις γνώσεις του αλλά και την σκοπιά στην οποία τοποθετείται από τις σύγχρονες του αξίες.

Επεξεργαζόμενοι τις πληροφορίες του Αλμπβας οφείλουμε να προσθέσουμε στον ορισμό της πολιτιστικής κληρονομιάς ότι όλες οι προαναφερθείσες κατηγοριοποιήσεις της, αντικατοπτρίζουν κυρίως την εποχή με τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες δημιουργίας τους. Η απόδειξη αυτού γίνεται αυτόματα αν συλλογιστούμε πως κοινωνίες με διαφορετικά πολιτικά και οικονομικά συστήματα ακόμα και στον 20 αιώνα όριζαν διαφορετικά την πολιτιστική κληρονομιά⁸.

Η Βιομηχανική Κληρονομιά και η μελέτη της

Η βιομηχανική κληρονομιά αποτελεί τμήμα της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Σύμφωνα με το καταστατικό της “Διεθνούς Επιτροπής για την Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς” (TICCIH), στον όρο αυτόν περιλαμβάνονται τοποθεσίες, κατασκευές, βιομηχανικοί και βιοτεχνικοί εξοπλισμοί, μέσα μεταφοράς, προϊόντα, κάθε είδους εγκαταστάσεις και παράλληλα η επιστημονική τους τεκμηρίωση και προφορικές μαρτυρίες που σχετίζονται με αυτά. Ως βιομηχανική κληρονομιά ορίζονται εν γένει τα κατάλοιπα των παραγωγικών δραστηριοτήτων είτε αυτά είναι αρχιτεκτονήματα είτε ακίνητα και κινητά τεχνικά μέσα. Βασικό σημείο της μελέτης της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι τα βιομηχανικά μνημεία ή κελύφη των παραγωγικών διαδικασιών χωρίς όμως να εξαιρούνται ο εξοπλισμός, τα μέσα και οι συνθήκες παραγωγής καθώς και το εργασιακό πλαίσιο.

Τα βιομηχανικά κατάλοιπα φέρουν πολύπλευρο και δύσκολα επεξεργάσιμο ιστορικό φορτίο με τεράστια αξία για την κατανόηση του παρελθόντος. Μια πολύ συχνή παρερμηνεία σε σχέση με τον ορισμό της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι ότι αυτή αφορά μόνο τα κελύφη των εργοστασίων και των παραγωγικών εγκαταστάσεων, μια παρερμηνεία που έχει οδηγήσει στο να συμβούν ανυπολόγιστες καταστροφές σε εξοπλισμό και λοιπά τεκμήρια της παραγωγικής διαδικασίας. «Σήμερα τον Βιομηχανικό εξοπλισμό τον βλέπουμε από πολλές πλευρές: οικονομική, κοινωνική, πολιτική, αλλά και ιστορική, πολιτισμική, εθνολογική και αισθητική»⁹ και αυτό συμβαίνει ακριβώς επειδή έχει σε έναν βαθμό επέλθει η συνειδητοποίηση ότι τα κατάλοιπα μιας παραγωγικής μονάδας είναι πολιτιστικές εκφράσεις που δύναται να αντικατοπτρίσουν την οικονομία, σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, τις τεχνικές συνθήκες και τις τεχνολογικές εξελίξεις, τις κοινωνικές και τις εργασιακές συνθήκες της εποχής.

⁸ Όπως η ναζιστική θεώρηση του πολιτισμού μέσω της κατηγοριοποίησης του σε φυλετικούς πολιτισμούς απορρίπτοντας την έννοια της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς

⁹ σ. 42 Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Συλλογικό Έκδοση του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Αισθητική και Βιομηχανικός εξοπλισμός, Σιμόνη Ζαφειροπούλου.

Παρά το γεγονός ότι το TICCIH οριοθετεί την χρονολογική του μελέτη στην βιομηχανική κληρονομιά από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης, η βιομηχανική κληρονομιά εκτείνεται πολύ πριν από αυτήν την χρονολογία. Η βιομηχανική αρχαιολογία, το τμήμα της επιστήμης της αρχαιολογίας που ασχολείται με την μελέτη των βιομηχανικών καταλοίπων έχει έναν ξεκάθαρο διχασμό¹⁰ ως προς την προσέγγιση του αντικειμένου μελέτης του. Οι δυο διαφορετικές προσεγγίσεις διχάζονται στο χρονικό σημείο έναρξης του αντικειμένου της επιστήμης και γενικότερα του τι ορίζεται ως βιομηχανική κληρονομιά. Η πρώτη άποψη τοποθετεί την αρχή της μελέτης της επιστήμης στο σημείο όπου οι άνθρωποι άρχισαν να επεξεργάζονται τις πρώτες ύλες με σκοπό την παραγωγή και την εκμετάλλευσή τους, συμπεριλαμβάνοντας έτσι στο αντικείμενο της μελέτης της, τις τεχνολογικές ανακαλύψεις των αρχαίων καθώς και τις παραγωγικές μονάδες που είναι προγενέστερες της βιομηχανικής επανάστασης όπως τα αρχαία λατομεία¹¹. Η δεύτερη άποψη ορίζει το σημείο εκκίνησης στην αρχή της βιομηχανικής επανάστασης και την δημιουργία των μαζικών παραγωγικών μονάδων. Από τους περισσότερους Έλληνες και ξένους μελετητές έχει γίνει αποδεκτή η δεύτερη άποψη, χαρακτηριστικό είναι ότι στα πανεπιστημιακά εγχειρίδια της χώρας μας καθώς οι απαρχές της βιομηχανικής και τεχνολογικής εξέλιξης ανιχνεύονται στον 17^ο αιώνα¹². Έπειτα από την παράθεση των διαφορετικών ορισμών και προσεγγίσεων της άνωθεν διχογνωμίας είναι καίριο να διευκρινιστεί ότι στην προσέγγιση της παρούσας μελέτης, βιομηχανική κληρονομιά υπολογίζεται το σύνολο των παραγωγικών μονάδων, των εξοπλισμών και των τεκμηρίων πληροφορίας που τις συνοδεύουν από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ο χρονικός υπολογισμός αυτός, μόνο φαινομενικά και όχι ουσιαστικά, αντιτίθεται στον υπολογισμό του TICCIH (όπως περιγράφεται στην χάρτα Nizhny Tagil) καθώς το ίδιο το συμβούλιο θέτει¹³ ως απαραίτητη την εξέταση των πρώτων προ-βιομηχανικών και πρωτό-βιομηχανικών ριζών της βιομηχανικής επανάστασης.

Θεσμική προστασία και καταγραφή

Με τον όρο θεσμική προστασία ορίζουμε όλες τις δράσεις που έχουν ως στόχο την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς από φυσικούς και ανθρώπινους παράγοντες, οι οποίες προέρχονται από επίσημα θεσμικά όργανα του κράτους, της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Το νομοθετικό πλαίσιο προστασίας της βιομηχανικής και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα εξετάζεται μετέπειτα αντιπαρατιθέμενο με τα δεδομένα εφαρμογής του. Βασικό όμως κρίνεται να γίνει αναφορά στο διεθνές πλαίσιο προστασίας.

Ήδη από την σύμβαση του 1972 υπήρξε μια παγκόσμια προσπάθεια για την καθιέρωση ενός προτύπου διευκρίνησης του τι χαρακτηρίζεται πολιτιστική κληρονομιά. Πιο

¹⁰ Περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», Τευχος 18- Βιομηχανική Αρχαιολογία, «Βιομηχανική Αρχαιολογία – Η άλλη αρχαιολογία», Γ. Μαχαιράς

¹¹ Η περίπτωση του ΤΠΠΛ ειδικότερα αποτελεί μια σοβαρή ένδειξη του ότι η βιομηχανική κληρονομιά δεν μπορεί να συμπεριλαμβάνει αυστηρά μόνο τα βιομηχανικά κατάλοιπα που έπονται της βιομηχανικής επανάστασης.

¹² σ. 58 Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Συλλογικό Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ. «Βιομηχανική κληρονομιά και Βιομηχανικός εξοπλισμός», Βασίλης Δωροβίνης.

¹³ Χάρτα Nizhny Tagil άρθρο 1 παρ.3

συγκεκριμένα προβλέπεται¹⁴ ότι ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να χαρακτηριστεί οποιοδήποτε «αρχιτεκτονικό έργο» που κρίνεται σημαντικό «από της απόψεως της ιστορίας, της τέχνης ή της επιστήμης»¹⁵.

Πολύ βασικό σημείο στην θεσμική προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς αποτελεί η χάρτα του Nizhny Tagil για την Βιομηχανική κληρονομιά όπου υπογράφηκε τον Ιούλιο του 2003 όπως δημιουργήθηκε από το TICCIH¹⁶, επικυρώθηκε από το ICOMOS και εγκρίθηκε από την Unesco¹⁷. Στην συγκεκριμένη χάρτα ορίζεται η βιομηχανική κληρονομιά, ανιχνεύονται οι αξίες και η σημασία του εντοπισμού, της καταγραφής και της μελέτης της ενώ περιγράφονται τα επιθυμητά βήματα για την νομική προστασία, την συντήρηση, την εκπαίδευση πάνω σε αυτήν και την παρουσίαση της. Τα σημαντικότερα βήματα¹⁸ που θέτει η χάρτα ως απαραίτητα γύρω από την νομική προστασία, αποτελούν αλλά δεν περιορίζονται, στην καθιέρωση ανεξάρτητων συμβουλευτικών υπηρεσιών με ειδικούς στο κράτος, την ενίσχυση του ρόλου των τοπικών κοινωνιών και την εμπλοκή εθελοντών και συλλόγων. Παράλληλα προκρίνεται η σημασία της ήπιας προσαρμογής και επανάχρησης με την τεχνική, νομοθετική και φορολογική κάλυψη του κράτους ώστε να επιτυγχάνεται η βιωσιμότητα τους και να διασφαλίζεται η ακεραιότητα και η αυθεντικότητα του ιστού τους.

Μια αρκετά σημαντική κίνηση για την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ευρώπη είναι το ψήφισμα 1924¹⁹ (2013) το οποίο τιτλοφορείται “Βιομηχανική Κληρονομιά στην Ευρώπη” και προτρέπει, μεταξύ άλλων, τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να: ενταχθούν στη διευρυμένη μερική συμφωνία για τις πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης και στο δίκτυο ευρωπαϊκής οδού βιομηχανικής κληρονομιάς (ERIH), να συμπεριληφθούν στη νομοθεσία για την προστασία των ιστορικών χώρων συγκεκριμένα κριτήρια που πρέπει να εφαρμόζονται στην βιομηχανική κληρονομιά, ώστε να μπορεί να οριστεί ένας μεγαλύτερος αριθμός χώρων για προστασία, να δημιουργήσουν διεπιστημονικές ερευνητικές ομάδες με, μεταξύ άλλων, επιστημονική και τεχνική εμπειρογνωμοσύνη, να καταρτίζουν και να ενημερώνουν τακτικά περιεκτικές απογραφές της βιομηχανικής κληρονομιάς σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, να δημιουργήσουν μηχανισμούς συνεργασίας για τη σύνδεση μη κυβερνητικών οργανώσεων με διάφορες διαδικασίες που σχετίζονται με την προστασία και την αποτελεσματική διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς και, όταν είναι απαραίτητο, να ενθαρρύνουν εθελοντικές δράσεις παρέχοντας πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη ικανοτήτων.

Οι πιο σημαντικές αναφορές που κάνει το εν λόγω ψήφισμα (ιδιαίτερως για των σκοπό της παρούσας μελέτης) είναι²⁰:

¹⁴ Άρθρο 1 της Συνθήκης για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972. Εκπαιδευτικός Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO)

¹⁵ Σελ. 58 Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Συλλογικό Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ. «Βιομηχανική κληρονομιά και Βιομηχανικός εξοπλισμός», Βασίλης Δωροβίνης.

¹⁶ Βλ. κεφάλαιο 1.1.6 της παρούσας μελέτης

¹⁷ Η διαδικασία επικύρωσης της χάρτας περιγράφεται στην ελληνική έκδοση της όπως παρατίθεται στον ιστότοπο του TICCIH: <http://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilGreek.pdf> (τελευταία επίσκεψη 09/06/18)

¹⁸ Χάρτα Nizhny Tagil, άρθρο 4

¹⁹ Όπως εγκρίθηκε από τη μόνιμη επιτροπή, ενεργώντας εξ ονόματος της Συνέλευσης, στις 8 Μαρτίου 2013

²⁰ Επιλεκτική παρουσίαση αναφορών όπως παρατίθενται στα δημοσιευμένα αρχεία της Ευρωπαϊκής επιτροπής για το ψήφισμα 1924

A). Η ενθάρρυνση της δημιουργίας ενός δικτύου διεπιστημονικών ομάδων εργασίας για την συγκέντρωση εμπειρογνωμοσύνης σε συναφείς τομείς, όπως η οικοδόμηση ιστορικού αρχείου, η προστασία μνημείων, η πολεοδομία και οι χρηματοοικονομικές στρατηγικές, επενδύσεις και οι εταιρικές σχέσεις ώστε να επιτευχθεί η διευκόλυνση της ανταλλαγής γνώσεων σε έργα βιώσιμης επανάχρησης ώστε να επιτυγχάνεται η ορθή αποκατάσταση βιομηχανικών χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς .

B) Να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή της κοινότητας, όχι μόνο για τη διατήρηση των τοπικών μαρτυριών και της ταυτότητας, αλλά και για τον καθορισμό του πεδίου των έργων επανάχρησης .

Γ) Κατά τη μετατροπή των βιομηχανικών κτιρίων σε νέες χρήσεις, να εισαγάγουν μέτρα για να διασφαλιστεί ο σεβασμός του χαρακτήρα και της ακεραιότητας των κτιρίων, καθώς και του χαρακτήρα της κοινότητας .

Δ) Να διευκολύνουν την παροχή πόρων μέσω συμπράξεων ιδιωτικού-δημόσιου τομέα (ΣΔΙΤ), προκειμένου να διασφαλιστεί ότι διατίθενται κονδύλια για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στα πλαίσια προγραμμάτων αποκατάστασης βιομηχανικών χώρων .

Μέσω του ψηφίσματος 1924 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποδέχεται το αίτημα της εκστρατείας που διοργάνωσε η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Συνδέσμων Βιομηχανικής και Τεχνικής Κληρονομιάς (E-FAITH), το οποίο ζητούσε τον ορισμό του έτους 2015 να αποτελέσει Ευρωπαϊκό Έτος Βιομηχανικής Κληρονομιάς.

Η αναφορά των τεκμηρίων και μαρτυριών, που συνδέονται με τα βιομηχανικά κατάλοιπα ως άυλη βιομηχανική κληρονομιά, κατά τον ορισμό του έτους 2018 ως πολιτιστικό έτος αυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αποτελεί ένδειξη ότι η θεσμική προστασία και η καταγραφή της βρίσκεται στο καλύτερο σημείο που έχει βρεθεί στην μακρόχρονη ιστορία μελέτης της.

Σημαινόμενες διαφορές στην διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς

Στην περίπτωση της αρχαιολογίας δεν υπερτερεί η μοναδικότητα, η σπανιότητα ή η αισθητική αξία ενός αντικειμένου μελέτης, αλλά οι πληροφορίες που μπορούν να εξαχθούν από αυτό για την ιστορία του παρελθόντος, τις τεχνικές υποδομές, τις κοινωνικές δομές, την τέχνη κ.λπ. Αντίθετα, για να χαρακτηριστεί ένας χώρος ή ένα αντικείμενο ως «βιομηχανική κληρονομιά», το βάρος επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στην ιδιαιτερότητα, στην αισθητική και αρχιτεκτονική αξία.

Ειδικότερα στην περίπτωση ενός κτιρίου με ενδιαφέρον για την μελέτη του βιομηχανικού πολιτισμού δίδεται ιδιαίτερη σημασία και στο κατά πόσο παρουσιάζονται σε αυτό τεχνολογικές καινοτομίες. Παραμερίζεται, με αυτόν τον τρόπο το τυπικό, το αντιπροσωπευτικό, για χάρη της μοναδικότητας και συχνά παραβλέπεται η σχέση των μνημείων με την βιομηχανική ανάπτυξη και την ιστορία χρήσης των τεχνικών . Επομένως, η συντήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς παρέκκλινε, για μεγάλο διάστημα, από έναν από τους πρωταρχικούς στόχους της, την θεώρηση της κοινωνίας και της ανθρωπίνης δραστηριότητας ως το βασικό αντικείμενο έρευνας. Αντί αυτού, παρέμεινε στην εξωτερική, κατά κάποιο τρόπο, εμφάνιση, στα οπτικά χαρακτηριστικά και σε μία επιφανειακή θεώρηση

της λειτουργίας και ανάλυση της τεχνικής των μνημείων, χωρίς να επιχειρήσει μια βαθύτερη θεώρηση της ιστορίας και σύνδεση με τις υπόλοιπες ανθρώπινες δραστηριότητες. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι πρόκειται για έναν κλάδο που εμφανίστηκε εξαιρετικά πρόσφατα και, ουσιαστικά, ακόμα αναπτύσσεται και αναζητά προσανατολισμό. Ακριβώς αυτήν την αστοχία επεδίωξε να διορθώσει το TICCIH στην χάρτα του Nizhny Tagil²¹ όπου εμπεριέχει την πρόταση (στην επίσημη ελληνική της μετάφραση) “Τα κίνητρα προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς βασίζονται στην οικουμενική αξία αυτών των τεκμηρίων και όχι στην ιδιαιτερότητα μεμονωμένων χώρων.”

Το ενδιαφέρον για την βιομηχανική κληρονομία (ιστορική εξέλιξη)

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 υπήρξε ελάχιστη έρευνα και τεκμηρίωση για την συντήρηση του βιομηχανικού εξοπλισμού, σε αντίθεση με την συντήρηση ανασκαφικού υλικού, και η βιομηχανική συντήρηση αντιμετωπιζόταν σαν συντήρηση ρουτίνας απλών, μεγάλων αντικειμένων. Υπάρχει, ωστόσο, και ένας άλλος, εξίσου σημαντικός, παράγοντας που οδηγεί σε αυτή την προβληματική αντιμετώπιση. Από την βιομηχανική επανάσταση και μετά, η τεχνολογική εξέλιξη, όπως και πολλοί άλλοι τομείς, υπήρξε ραγδαία. Οι κτιριακές εγκαταστάσεις και ο βιομηχανικός εξοπλισμός έπρεπε πια να αντικαθίστανται πιο γρήγορα από ότι θα επέτρεπε η φυσική φθορά τους. Επιπλέον, τα κτίρια και ο εξοπλισμός υπόκεινται και σε μετασχηματισμούς. Αυτές οι ταχύτατες διαδικασίες ανακαίνισης και μετασχηματισμού είναι οι πιο χαρακτηριστικές για την ιστορία του βιομηχανικού πολιτισμού. Παράλληλα, άλλα κτίρια και μηχανές εγκαταλείπονται, άλλα προϊόντα αχρηστεύονται και καταστρέφονται. Η βιομηχανική συντήρηση θα επιλέξει ποια από τα εναπομείναντα αντικείμενα και τοπία, που για κάποιους περιόδους είναι υπεραρκετά, ενώ για άλλες είναι λιγότερα από το επιθυμητό, θα αναγνωριστούν ως «βιομηχανική κληρονομιά». Το σύνολο των αντικειμένων αυτών είναι μεγάλο και ιδιαίτερα όσο πλησιάζουμε στη σύγχρονη εποχή κατακλυζόμαστε με το πλήθος των καθημερινών αντικειμένων που σχετίζονται με την βιομηχανική κληρονομιά του τόπου.

Η τυπική αρχαιολογική συντήρηση έχει το πλεονέκτημα να ασχολείται με τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας από το απώτατο παρελθόν, και αυτό την καθιστά ικανή να κρίνει πιο καθαρά, λόγω της χρονικής απόστασης. Αντίθετα, η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, καλείται, στην πραγματικότητα, να αναγνωρίσει την ίδια την εποχή στην οποία κινείται, τον χαρακτήρα της και, τελικά, ποια από τα δημιουργήματά της αξίζουν να διασωθούν, χωρίς να της δίδεται η δυνατότητα αποστασιοποίησης. Ωστόσο υπάρχει μια ακόμα δυσκολία, που είναι και αυτή ένας από τους παράγοντες που οδηγούν στην προβληματική κατάσταση που αναφέρθηκε προηγουμένως, η οποία έγκειται στις διαφορές ανάμεσα στους όρους «τεχνικό μνημείο» (με άλλα λόγια «μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς») και «μνημείο τέχνης». Ο διαχωρισμός ανάμεσα στους δυο αυτούς όρους είναι, συχνά, δύσκολος και ασαφής. Τα λεγόμενα «μνημεία τέχνης» έτυχαν προνομιακής μεταχείρισης, παρόλο που η συντήρηση των μνημείων, ως κλάδος, επικεντρώνεται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια στο σύνολο των μνημειακών χαρακτηριστικών και τεκμηρίων, συχνά παραμένουν θολά τα όρια ανάμεσα στην τέχνη και την τεχνική ιδίως όσο αφορά τις τεχνικές εγκαταστάσεις. Το «μνημείο», στους νόμους για την προστασία αυτών, ορίζεται ως «κίνητο ή ακίνητο αντικείμενο που προέρχεται από μία περασμένη πολιτισμική περίοδο. Έχει ιδιαίτερη αξία ως χαρακτηριστικό έργο της περιόδου κατασκευής του, για την κατανόηση της τέχνης και της ιστορικής εξέλιξης, για την γνώση της αρχαιότητας και την ιστορική έρευνα και για την διάσωση διαδικασιών που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον».

²¹ Χάρτα Nizhny Tagil , άρθρο 2 παρ.1

Τα πρώτα χρόνια της ενασχόλησης με την βιομηχανική κληρονομιά οι λόγοι ανιχνεύονται πρωτίστως στην αισθητική εμφάνιση των κελυφών. Ο τεχνικός χαρακτήρας τους όμως σταδιακά προσέφερε ιδανικό έδαφος για την ανάπτυξη των πρώτων μουσείων, σχετικών με την τεχνολογία, απευθυνόμενα όμως σε εξειδικευμένους και γνώστες του αντικειμένου. Ακριβώς λόγω αυτής της εξειδίκευσης, η βιομηχανική κληρονομιά παρέμεινε άγνωστος όρος στις συνειδήσεις του μεγαλύτερου μέρους της κοινωνίας. Σημείο καμπής για την μοίρα της βιομηχανικής κληρονομιάς αποτέλεσε η στροφή θεώρησης της επιστημονικής κοινότητας τοποθετώντας τα βιομηχανικά κατάλοιπα στο κοινωνικό πλαίσιο ανάπτυξης τους ως εκ τούτου αναγνωρίζονται τα μεγάλα φορτία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που συνοδεύουν τα κελύφη και τον εξοπλισμό. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν στις πρώτες προσπάθειες ανάδειξης είχαν καθαρά αφηγηματικό χαρακτήρα, οι οποίες, μέχρι την αλλαγή θεώρησης, παρέμειναν αποκομμένες από τον κοινωνικό ρόλο των εργοστασιακών μονάδων και ως εκ τούτου απέτυχαν στο να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των τοπικών κοινωνιών. Αυτή η αρχική αστοχία επιδιορθώθηκε, εν μέρει και λόγω της χάρτας των δράσεων του TICCIH και πλέον αποτελεί βασική αρχή η ανάδειξη του κοινωνικού ρόλου των βιομηχανιών ώστε να καταστεί εφικτή η ουσιαστική συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων.

Το ενδιαφέρον για την βιομηχανική κληρονομιά έχει σημειώσει άνοδο τα τελευταία χρόνια καθώς κινήσεις όπως η υιοθέτηση από την UNESCO της Χάρτας Nizhny Tagil (2003) και η καθιέρωση των αρχών του Δουβλίνου (2011) από το ICOMOS έχουν συμβάλει στην βελτίωση της καταγραφής της βιομηχανικής κληρονομιάς και στην επικοινωνία των σχετικών πολιτιστικών οργανισμών. Οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής επιτροπής και η συνεχής αύξηση ανάπτυξης τοπικών, εθνικών και διεθνικών δράσεων για την διαφύλαξη της βιομηχανικής κληρονομιάς δημιουργεί αισιόδοξο κλίμα για το μέλλον.

TICCIH

Η διεθνής επιτροπή για την διαφύλαξη της βιομηχανικής κληρονομιάς (The International Committee for the conservation of Industrial Heritage ή TICCIH) στοχεύει στην διατήρηση, συντήρηση, αναζήτηση, καταγραφή, έρευνα και ερμηνεία των βιομηχανικών καταλοίπων και τεκμηρίων²². Η επιτροπή συστάθηκε μετά το πρώτο διεθνές συνέδριο για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς στο Ironbridge της Αγγλίας, το 1973. Οργανώνεται μέσω ενός διοικητικού συμβουλίου και ενός πρόεδρου που επιλέγονται από τους εθνικούς αντιπροσώπους των διαφόρων εθνικών επιτροπών ή συνδεδεμένων κοινοτήτων.

Η χρηματοδότηση της επιτροπής κανονίζεται από μια διακήρυξη εμπιστοσύνης και ενός κεφαλαίου, ως "trust fund" αξίας χιλίων λιρών την ημέρα δημιουργίας του, στις 22 Δεκεμβρίου του 1999 στο οποίο συνεισφέρουν κάθε ένα από τα μέλη της έκτοτε. Δυνατότητα συμμετοχής στην επιτροπή έχουν ιδιώτες, σπουδαστές, επιχειρήσεις που σχετίζονται με την διαφύλαξη της βιομηχανικής κληρονομιάς, καθώς και κράτη εφόσον διατηρούν μια τουλάχιστον πενταμελή εθνική επιτροπή του TICCIH.

Η σύγκληση της διεθνούς επιτροπής σε συνέδριο²³ πραγματοποιείται ανά τρία χρόνια με διαφορετική θεματική. Η πιο πρόσφατη διεξήχθη στις 13 και 14 Σεπτεμβρίου στην Χιλή με θεματική «Βιομηχανική κληρονομιά: Κατανοώντας το παρελθόν, φτιάχνοντας ένα βιώσιμο μέλλον».

²² Όπως δηλώνεται στην διακήρυξη δημιουργίας της όπου μπορεί να βρεθεί εδώ: http://ticcih.org/wp-content/uploads/2018/07/TICCIH_AMALGAMATED_TRUST_DEEDS.pdf (τελευταία επίσκεψη 13/12/18)

²³ Λίστα και πρακτικά των διεξαχθέντων συνεδρίων <http://ticcih.org/activities/congresses/> (τελευταία επίσκεψη 13/12/18)

Στις δεκαετίες ύπαρξής της, η επιτροπή έχει συμβάλει εκτενώς στην διαφύλαξη των βιομηχανικών καταλοίπων με πολλούς τρόπους. Ένας σημαίνων εξ'αυτών είναι η δημιουργία της χάρτας Nizhny Tagil με σκοπό την καθιέρωση προτύπων στην διάσωση και διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Μια επίσης σημαντική κίνηση του TICCIH είναι η σύναψη μνημονίου κατανόησης και συνεργασίας με το ICOMOS για να θεσπίσει ένα γενικό πλαίσιο συνεργασίας για δραστηριότητες, εκδηλώσεις, συναντήσεις και ανταλλαγή πληροφοριών που θα προγραμματιστούν και θα εφαρμοστούν από κοινού με στόχο την προστασία και περαιτέρω αναγνώριση της βιομηχανικής κληρονομιάς²⁴.

Η εθνική επιτροπή της Ελλάδας στο TICCIH δημιουργήθηκε το 1992 με πλήρη απόδοχή των στόχων της διεθνούς επιτροπής και με στόχο την διάσωση, διατήρηση, ανάδειξη και καταγραφή της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα²⁵.

Ευρωπαϊκή διαδρομή βιομηχανικής κληρονομιάς

Η Ευρωπαϊκή διαδρομή της βιομηχανικής κληρονομιάς, (European Route of Industrial Heritage ή ERIH) είναι ένα δίκτυο από τις πιο σημαντικές περιοχές της βιομηχανικής κληρονομιάς. Στην ιστοσελίδα του δικτύου ERIH περιλαμβάνονται πάνω από 1.000 μνημεία, πόλεις και περιοχές σε 43 ευρωπαϊκές χώρες. Το δίκτυο της ERIH δημιουργήθηκε κατά τα έτη 2003-2008 από έντεκα εταίρους του έργου με την οικονομική υποστήριξη από την Ευρωπαϊκή Ένωση (πρόγραμμα χρηματοδότησης INTERREG III Β-Βορειοδυτική Ευρώπη). Η συνέχιση του έργου μετά το πέρας της χρηματοδότησης επιτεύχθηκε μέσω της σύστασης ενός οργανισμού, σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο. Ενδεικτικό για την επιτυχία του συγκεκριμένου εγχειρήματος είναι το ότι ο αριθμός των μελών από τα 17 ιδρυτικά μέλη σε 11 Ευρωπαϊκές χώρες έχει αυξηθεί σε περισσότερα από 150 μέλη σε 17 Ευρωπαϊκές χώρες.

Η βασική διαδρομή του ERIH αποτελείται από 104 μνημεία ιδιαίτερης σημασίας και ενδιαφέροντος (αναφερόμενα ως anchor points). Η επιλογή αυτών των μνημείων γίνεται με βάση πολλαπλά κριτήρια που περιλαμβάνουν την ιστορική σημασία, την εκπαιδευτική δράση και την επικοινωνιακή πολιτική του οργανισμού διαχείρισης του βιομηχανικού μνημείου. Τα σημεία αυτά είναι διάσπαρτα στην Ευρώπη ενώ δεν συναντάται κανένα στα Βαλκάνια, καθώς και κανένας οργανισμός στην χώρα μας δεν συμμετέχει στο δίκτυο εν γένει.

Το δίκτυο ERIH σκοπεύει να ενθαρρύνει τη διακρατική μεταφορά γνώσεων, την ανάπτυξη κοινών στρατηγικών μάρκετινγκ και τις διασυννοριακές πρωτοβουλίες. Κύριο μέσο του έργου της επικοινωνίας είναι η ιστοσελίδα ERIH, η οποία λειτουργεί τόσο ως ένα φόρουμ για τους εμπειρογνώμονες να μοιραστούν τις γνώσεις και την εμπειρία τους αλλά και ως ένα εργαλείο προώθησης της βιομηχανικής κληρονομιάς στο κοινό.

Από τις βασικές πρακτικές του δικτύου είναι η προώθηση των μελών του σε τουριστικούς ιστότοπους και η διοργάνωση θεματικών και συνδυαστικών περιηγήσεων σε μνημεία

²⁴ Άρθρο 2 στο μνημόνιο συμφωνίας μεταξύ ICOMOS και TICCIH, 2014 (όπως παρατίθεται υπογεγραμμένο στο <http://ticcih.org/wp-content/uploads/2014/12/MemorandumOfUnderstandingNov102014.pdf>)

²⁵ Όπως δηλώνεται στο καταστατικό του ελληνικού τμήματος: <http://ticcih.gr/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF/>

βιομηχανικής κληρονομιάς καθώς και η προσέγγιση με άλλες οργανώσεις με σκοπό να συμβάλει στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και να προσελκύσει περισσότερους επισκέπτες στα βιομηχανικά μνημεία ανά την Ευρώπη. Η ιστοσελίδα του δικτύου λειτουργεί επίσης ως πλατφόρμα προώθησης για τη βιομηχανική κληρονομιά της Ευρώπης και μια εικονική βιβλιοθήκη για τις εκθέσεις και τα έγγραφα που παράγονται κατά τη διάρκεια του έργου. Το έργο του δημοσιεύεται σε φυλλάδιο σε τέσσερις γλώσσες ενώ διακινεί και διαφημιστικά φυλλάδια για τα περιφερειακά δρομολόγια.

Η σύσταση αυτού του δικτύου σε Ευρωπαϊκό επίπεδο καταμαρτυρεί το ενδιαφέρον που έχει αναπτυχθεί στους Ευρωπαϊκούς κύκλους για την περαιτέρω οργάνωση της προστασίας των βιομηχανικών καταλοίπων.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και αντίστοιχες προσπάθειες σε εθνικό επίπεδο με εξέχουσα την κίνηση Go Industrial²⁶ στην Σκωτία όπου αποτελεί έναν συνασπισμό μουσείων-μνημείων βιομηχανικής κληρονομιάς με στόχο το να συνεχίσει η βιομηχανική κληρονομιά να παίζει έναν σημαντικό ρόλο στην κουλτούρα της χώρας τους, εμπνέοντας το μέλλον και παραλλήλως προστατεύοντας τα τεκμήρια του παρελθόντος μέσω της χρήσης προωθητικών στρατηγικών και της διοργάνωσης επιμορφωτικών προγραμμάτων.

Ορίζοντας την βιωσιμότητα και την αειφορία

Ενώ υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί ορισμοί της αειφορίας, ο πιο συχνά παρατιθέμενος προέρχεται από το παγκόσμιο Συμβούλιο για την Οικονομική Ανάπτυξη, όπου ορίζει την αειφορία ως την ανάπτυξη με τρόπους που "ανταποκρίνονται στις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες» .

Στην πράξη, η βιωσιμότητα των επιχειρήσεων αποτελείται από την διαχειριστική προσέγγιση της. Αυτό περιλαμβάνει τη λήψη αποφάσεων που θα λαμβάνουν υπόψη την οικονομική, κοινωνική διάσταση καθώς επίσης και τους περιβαλλοντικούς κινδύνους, τις υποχρεώσεις και τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται. Αυτό σημαίνει κάτι περισσότερο από λογιστική για τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις στις εταιρικές εκθέσεις. Στόχος για όλες επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτιστικών οργανισμών είναι είναι η αυτόνομη επιβίωση μέσω της δημιουργίας οικονομικής αξίας, υγιών οικοσυστημάτων και ισχυρών κοινοτήτων. Οι βιώσιμες επιχειρήσεις είναι αυτές που επιτυγχάνουν την μακροπρόθεσμη επιβίωση, επειδή είναι στενά συνδεδεμένες με υγιή οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά συστήματα. Στο σημερινό επιχειρηματικό περιβάλλον, η βιωσιμότητα είναι κάτι που πολλές εταιρείες προσπαθούν, αλλά λίγοι (αν υπάρχουν) έχουν ακόμη επιτύχει. Ένα βασικό και ιδιαίτερος απαραίτητο συστατικό αυτού του ταξιδιού περιλαμβάνει την ενσωμάτωση της αειφορίας στην οργανωτική κουλτούρα.

²⁶ <https://www.goindustrial.co.uk>

1.2 Διαχειριστικές προσεγγίσεις των βιομηχανικών πολιτιστικών οργανισμών

Διαχειριστικές αξίες και στόχοι

Οι πολλές ιδιαιτερότητες στην διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς δεν θα πρέπει να αποσπούν από το γεγονός ότι και σε αυτήν την περίπτωση, όπως και σε κάθε είδος πολιτιστικής κληρονομιάς προέχουν η διαφύλαξη της πληροφορίας και η μικρότερη δυνατή επέμβαση. Με αυτήν την βασική στόχευση, η διοίκηση ενός πολιτιστικού οργανισμού βιομηχανικού ενδιαφέροντος καλείται να επιτύχει την βιωσιμότητα του και να μεταφέρει με ουσιώδη τρόπο την πληροφορία στο κοινό αναδεικνύοντας παράλληλα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του βιομηχανικού μνημείου

Η βιομηχανική κληρονομιά είναι τα τεκμήρια δραστηριοτήτων που είχαν και συνεχίζουν να έχουν σοβαρές ιστορικές συνέπειες. Με βάση τις αξίες²⁷ που αναγνωρίζονται στην Χάρτα του Nizhny Tagil, όπως υιοθετήθηκε από την UNESCO τον Ιούλιο του 2003 στην ομώνυμη πόλη της Ρωσίας.

- α. Τα κίνητρα προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς βασίζονται στην οικουμενική αξία αυτών των τεκμηρίων και όχι στην ιδιαιτερότητα μεμονωμένων χώρων.
- β. Η βιομηχανική κληρονομιά έχει κοινωνική αξία ως τμήμα των καταλοίπων της καθημερινής ζωής συνηθισμένων ανδρών και γυναικών και, με αυτή την ιδιότητα, προσδίδει μια σημαντική αίσθηση ταυτότητας. Έχει τεχνολογική και επιστημονική αξία στην ιστορία της μεταποίησης, της μηχανικής, των κατασκευών και μπορεί να έχει και σημαντική αισθητική αξία για την ποιότητα της αρχιτεκτονικής, της μελέτης και του σχεδιασμού.
- γ. Αυτές οι αξίες είναι εγγενείς στον ίδιο το χώρο, στον ιστό του, στα συστατικά του, τα μηχανήματα και το πλαίσιο, στο βιομηχανικό τοπίο, στα γραπτά τεκμήρια και επίσης στα άυλα ίχνη της βιομηχανίας που περιέχονται στις ανθρώπινες αναμνήσεις και στα ήθη.
- δ. Η σπανιότητα, ως προς την επιβίωση συγκεκριμένων διαδικασιών, την τυπολογία των χώρων και τοπίων, προσθέτει ιδιαίτερη αξία και πρέπει να αξιολογείται προσεκτικά. Τα πρώιμα ή πρωτοποριακά παραδείγματα έχουν ιδιαίτερη αξία.

Στους στόχους όπως αναφέρθηκε άνωθεν οφείλει να συμπεριλαμβάνεται η επίτευξη της αειφορίας δημιουργώντας μια συνεχή πρόκληση στην διαχείριση, που καλείται να εφαρμόσει ένα επιχειρηματικό πλάνο συμπεριλαμβάνοντας επίσης όλες τις απαραίτητες στοχεύσεις που επιτάσσουν οι ιδιαιτερότητες ενός οργανισμού που αξιοποιεί την βιομηχανική κληρονομιά. Αισίως στην εποχή μας υπάρχει πλέον η πεπατημένη στην ιδιαίτερη αυτή πολιτισμική διαχείριση που δίνει την δυνατότητα στους οργανισμούς να εξελιχθούν μέσω της

²⁷ Άρθρο 2 της Χάρτας Nizhny Tagil

συνεχούς αλληλεπίδρασης και σύνδεσης με ήδη ολοκληρωμένα πολιτιστικά πάρκα και μονάδες.

Στρατηγικός Σχεδιασμός

Ο στρατηγικός σχεδιασμός είναι μια διαδικασία που πραγματοποιεί ένας οργανισμός με σκοπό να καθορίσει την κατεύθυνση και τις λεπτομέρειες της στρατηγικής του καθώς και την διαχείριση των διαθέσιμων πόρων.²⁸ Ο στρατηγικός σχεδιασμός είναι από την φύση του αναλυτικός και οδηγεί στην αυτοματοποίηση των διαδικασιών μέσω του προκαθορισμού τους με βάση τις αναγκαίες μεταβολές για την επίτευξη των προκαθορισμένων στόχων. Ο στρατηγικός σχεδιασμός σε έναν πολιτιστικό οργανισμό είναι απαραίτητος για την εύρυθμη λειτουργία του, την βέλτιστη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του και πρωτίστως για την ίδια του την επιβίωση και την επικοινωνία του πολιτιστικού του φορέα.

Οι φάσεις του στρατηγικού σχεδιασμού ξεκινούν από την διατύπωση της αποστολής και την ανάλυση του εξωτερικού περιβάλλοντος για να μπορέσει να πραγματοποιηθεί στην συνέχεια ο καθορισμός των στόχων του οργανισμού και η δημιουργία εναλλακτικών στρατηγικών με την βέλτιστη κατανομή των πόρων σε κάθε περίπτωση. Απαραίτητως σε κάθε στρατηγικό σχεδιασμό πρέπει να προβλέπεται και η αξιολόγηση της απόδοσης του οργανισμού σε όλα τα στάδια της πορείας του προς την επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί. Ένα λάθος που συχνά συναντάται είναι η υποτίμηση της σημασίας του στρατηγικού σχεδιασμού σε πολιτιστικούς οργανισμούς με αποτέλεσμα την αδυναμία τους να ανταπεξέλθουν επαρκώς στις οικονομικές συνθήκες. Για τις ελληνικές περιπτώσεις αυτό είναι κάτι που έγινε ιδιαίτερα εμφανές μετά την περικοπή των κρατικών χρηματοδοτήσεων που “σύστησε” σε πολλούς πολιτιστικούς οργανισμούς την ανάγκη για την στρατηγική σχεδίαση , ειδικά μια σχεδίαση που πλέον απαιτήτο να εμπεριέχει και χορηγικά πλάνα²⁹.

Στα πλαίσια του στρατηγικού σχεδιασμού, ο οργανισμός καλείται να διαμορφώσει την στρατηγική του αντιδρώντας στο μεταβαλλόμενο εξωτερικό περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψιν τους ανταγωνιστές και τις οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα³⁰ καθώς και να δημιουργήσει ένα σύστημα αντανακλαστικών στις προαναφερθείσες συνθήκες.

Μια παράμετρος που πρέπει να υπολογιστεί στην σχεδίαση της στρατηγικής ενός πολιτιστικού οργανισμού , και ειδικότερα μουσείου η πολιτιστικού πάρκου είναι ο συνυπολογισμός της ερμηνευτικής διάστασης. Στον στρατηγικό σχεδιασμό ενός μουσείου δεν δύναται να μην εμπεριέχεται και ο ερμηνευτικός του σχεδιασμός με σαφήνεια. Όπως αναφέρθηκε πριν αν δεν υπάρξει ο στρατηγικός σχεδιασμός δεν μπορεί να υπάρξει

²⁸ Mintzberg, Henry; Quinn, James B. (1996). *The Strategy Process: Concepts, Contexts, Cases*. Prentice Hall

²⁹ Ενδεικτική είναι η περίπτωση της δημιουργίας χορηγικού πλάνου από το μουσείο Μπενάκη και την παράλληλη διενέργεια διημερίδας με τίτλο “ Το Επιχειρηματικό Μουσείο, Στρατηγικές και Μοντέλα Ανάπτυξης και Χρηματοδότησης μη Κερδοσκοπικών Οργανισμών” το 2012 όπου και παρουσίασε το νέο του χορηγικό πλάνο.

³⁰ Λέανδρος Ν. , *Επιχειρηματικές στρατηγικές στην βιομηχανία των μέσων*, σ. 23, εκδόσεις Καστανιώτη (2008)

πραγματικός έλεγχος της ανάπτυξης του οργανισμού, αντιστοίχως αν λείπει ο ερμηνευτικός προγραμματισμός από την εκθεσιακή σχεδίαση ενός μουσείου χάνεται και ο ελάχιστος έλεγχος της μουσειακής εμπειρίας³¹.

Για την επίτευξη της σχεδίασης της στρατηγικής του οργανισμού απαιτείται η πρότερη διενέργεια αναλύσεων τόσο του περιβάλλοντος στο οποίο πρέπει να τεθούν οι στόχοι όσο και της κατάστασης του ίδιου του οργανισμού. Οι δύο επικρατέστερες αναλύσεις σε κάθε είδος στρατηγικού σχεδιασμού είναι η SWOT³² και η PEST.

1. Ανάλυση SWOT

Η ανάλυση SWOT είναι μια βασική στρατηγική ανάλυση που αξιολογεί τα δεδομένα της επιχείρησης ή του οργανισμού στις τρέχουσες συνθήκες. Η δημιουργία της αποδίδεται στον A. Humphrey, σύμβουλο επιχειρήσεων και καθηγητή στο Stanford τις δεκαετίες του 60' και 70', ο οποίος ειδικευόταν στην διαχείριση των αλλαγών από τους οργανισμούς, έχοντας ασχοληθεί και εκτενώς με τους πολιτιστικούς και εκπαιδευτικούς οργανισμούς.

Η Ανάλυση SWOT χωρίζεται σε δύο βασικά μέρη με επιμέρους αντίρροπες παραμέτρους σε κάθε ένα από αυτά τα μέρη. Στην ανάλυση του εσωτερικού περιβάλλοντος της επιχείρησης που είναι τα Δυνατά (Strengths) και Αδύναμα (Weaknesses) σημεία, και στην ανάλυση του εξωτερικού περιβάλλοντος της επιχείρησης που είναι οι Ευκαιρίες (Opportunities) και οι απειλές (Threats).

Η διενέργεια μιας ανάλυσης SWOT στοχεύει στην αναγνώριση των πλεονεκτημάτων και των αδυναμιών της επιχείρησης ώστε μετέπειτα μέσω της χρήσης αυτών των δεδομένων με τον βέλτιστο δυνατό τρόπο να επιτύχει την αλλαγή αυτών των συνθηκών προς το ιδανικό οικονομικό, αξιακό και επικοινωνιακό όφελος. Η εξέταση των ευκαιριών και των απειλών έρχεται επιπροσθέτως για να βοηθήσει στον καθορισμό των κατευθυντήριων γραμμών για την χάραξη στρατηγικής.

Μια τέτοια ανάλυση παρότι εξαιρετικά χρήσιμη για οποιονδήποτε πολιτιστικό οργανισμό (η για οποιονδήποτε οργανισμό εν γένει) δεν δύναται να σταθεί μόνη της χωρίς την κατάλληλη αξιοποίηση των αποτελεσμάτων. Όπως αναφέρει ο Porter³³ "Το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα πηγάζει από το συνολικό σύστημα δραστηριοτήτων και όχι μόνο από κάποιες διακριτές και θεμελιώδεις ικανότητες και ισχυρά σημεία"³⁴

2. Ανάλυση PEST

Η ανάλυση PEST είναι ένα εξίσου ισχυρό στρατηγικό εργαλείο που εξετάζει το μακροπεριβάλλον της επιχείρησης. Πιο συγκεκριμένα εξετάζει το Πολιτικό, Οικονομικό, Κοινωνικό και Τεχνολογικό περιβάλλον (Political, Economical, Social and Technological) της επιχείρησης ή του οργανισμού. Η χρησιμότητα της στην στρατηγική σχεδίαση εγκειται στην

³¹ Black G., Το ελκυστικό μουσείο, Μουσεία και επισκέπτες, (μεταφρασμένο), εκδόσεις ΠΙΟΠ 2009

³² Όλα σχεδόν τα βιβλία που αναφέρονται στην επιχειρηματική στρατηγική, εμπεριέχουν την ανάλυση SWOT.

³³ Porter M., On competition, Harvard: Harvard Business review book, 1998

³⁴ Λεάνδρος Ν., Επιχειρηματικές στρατηγικές στην βιομηχανία των μέσων, σ. 29, εκδόσεις Καστανιώτη (2008)

γνώση του περιβάλλοντος για την ανάπτυξη των επιμέρους στρατηγικών και την βελτίωση των αντανακλαστικών του οργανισμού στα μεταβαλλόμενα δεδομένα. Μέσω της κατανόησης των συνθηκών που περιβάλλουν το υπο δημιουργία σχέδιο, δίνεται η δυνατότητα ελιγμών στο πλαίσιο δράσης του οργανισμού.

Ο συνδυασμός της με την SWOT προσφέρει σε μεγάλο βαθμό τα απαιτούμενα εργαλεία για την χάραξη της στρατηγικής, ενώ από μόνη της είναι εξαιρετικά χρήσιμη στην σχεδίαση της επικοινωνιακής πολιτικής και του marketing plan.

Η ανάλυση αυτή δεν αποτελεί μονόδρομο στον έλεγχο του μακροπεριβάλλοντος καθώς οι διαφορετικές προσεγγίσεις ανα κοινωνία και κλάδο έχουν δημιουργήσει πολλές παραλλαγές της. Ενδεικτικά θα αναφερθώ στην PESTLE που προσθέτει τις νομικές (Legal) και περιβαλλοντολογικές παραμέτρους (Environmental) και στην DESTEP που συνυπολογίζει δημογραφικά στοιχεία.

Εξασφάλιση βιωσιμότητας και αιεφόρος ανάπτυξη

Ο όρος "βιωσιμότητα" συνδέεται κυρίως με τις θεωρίες και τις προσεγγίσεις της οικολογίας και παρουσιάστηκε όταν έγιναν αισθητές οι σοβαρές επιπτώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας στο περιβάλλον και αναδραστικά (feedback) στον ίδιο τον άνθρωπο. Έγινε τότε εμφανές ότι χρειαζόταν η δημιουργία ενός μοντέλου που θα εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα του φυσικού συστήματος στο διηνεκές, χωρίς να ανακόπτεται η αναπτυξιακή πορεία της ανθρώπινης κοινωνίας. Το μοντέλο αυτό χαρακτηρίστηκε ως βιώσιμη ή αιεφόρος ανάπτυξη. Η ιδέα της αιεφόρου ανάπτυξης δεν είναι όμως καινούργια. Πολλοί πολιτισμοί, μέσα από τους αιώνες, αναγνώρισαν την ανάγκη της αρμονίας μεταξύ του περιβάλλοντος, της κοινωνίας και της οικονομίας.

Προκειται ουσιαστικά για ένα διαφορετικό τρόπο σχεδιασμού των ανθρώπινων δραστηριοτήτων κάθε είδους, λαμβάνοντας υπόψη τις πιθανές (άμεσες και μελλοντικές) επιπτώσεις τους, το περιβάλλον και πάντα με επίκεντρο την ορθολογική κατανάλωση φυσικών πόρων και με αίσθημα ευθύνης προς τις επόμενες γενιές. Ανθρωπολογικού επισής ενδιαφέροντος και με πολύ ευρύ πεδίο εφαρμογής, η έννοια της βιωσιμότητας έχει εμπλουτιστεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια και έχει καταστεί κεντρικό στοιχείο της οικονομικής θεωρίας. Σε αυτήν βασίζονται στρατηγικές ανάπτυξης και κεντρική πολιτική καθοδήγηση για την υλοποίηση σε τοπικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Το διεθνές συνέδριο «Αειφορία και Πολιτισμός: Βιώσιμη Πολιτιστική Διαχείριση»³⁵ είχε ως στόχο για να ρίξει φως σε μια ακόμη πτυχή αυτής της πολύ γόνιμης αντίληψη της σύγχρονης πραγματικότητας. Ο πολιτισμός δεν μπορεί να ανθίσει στο περιθώριο της κοινωνίας, ούτε είναι ανεξάρτητος από αυτή. Είναι ένα οργανικό κομμάτι της κοινωνίας και αλληλεπιδρά με αυτή. Κάθε πρόταση για βιώσιμη ανάπτυξη υπέρ του μέλλοντος της ανθρωπότητας πρέπει να ενσωματώσει όχι μόνο τις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις, αλλά επίσης την πολιτιστική διάσταση, δηλαδή οράματα, ουτοπίες και ανθρώπινη δημιουργικότητα.

³⁵ Που έλαβε χώρο στην Θεσσαλονίκη στις 19 και 20 Απριλίου του 2013

Πρωθητικό σχέδιο και ανάδειξη ιδιαιτεροτήτων

Κάθε πολιτιστικός οργανισμός βασίζεται πάνω στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του για να αναδείξει την μοναδικότητα του και να προσελκύσει το δυναμικό κοινό του. Η πρακτική αυτή είναι ακόμα πιο επιτακτική στην βιομηχανική κληρονομιά καθώς η μοναδικότητα σε τεχνολογικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά αποτελεί ένα σημαντικό κριτήριο στην αξιολόγηση του βιομηχανικού καταλόιπου και

Τα προγράμματα εκτός χώρου χρησιμοποιούνται συχνά ως διαφημιστικά μηνύματα για να παρουσιάσουν το μουσείο σε ένα ακροατήριο που διαφορετικά δεν θα επισκέπτονταν, με την ελπίδα ότι οι συμμετέχοντες θα επισκεφθούν για μια πιο εμπειριστατωμένη εμπειρία.³⁶

Στα πρόσφατα έργα και σχέδια, η βιώσιμη ανάπτυξη, δυστυχώς, γίνεται κυρίως κατανοητή μέσω της οικονομικής και περιβαλλοντικής διάστασης, αν και οι ερευνητές διερευνούν τις δυνατότητες επέκτασης της ώστε να ένταχθεί και το πεδίο της κοινωνικής / πολιτιστικής διάστασης της βιωσιμότητας. Αυτό οφείλεται πιθανώς στη δυσκολία ποσοτικοποίησης και αποδείξεως των επιπτώσεων της κοινωνικής διάστασης της βιωσιμότητας, ιδίως σε σύγκριση με την οικονομική. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της περιβαλλοντικής διάστασης είναι πιο μετρήσιμα. Όταν μιλάμε για επανάχρηση εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών χώρων, η κοινωνική διάσταση είναι αυτή που είναι ιδιαίτερα πιο σημαντική από πολλές πτυχές, αν όχι η πιο σημαντική πτυχή. Οι διαδικασίες βιομηχανικής επανάχρησης συνοδεύονται κυρίως από μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα ολόκληρων περιοχών και την οικονομική αγωνία πολλών ατόμων. Αυτά τα δεδομένα συνήθως περιλαμβάνουν μακρές διαδικασίες ανασφάλειας, μαζί με τον κίνδυνο απώλειας οικονομικής και κοινωνικής ασφάλισης, ενώ οι άνθρωποι αισθάνονται απομακρυσμένοι και είναι συνήθως μόνοι στην εμπειρία τους. Λόγω της δύσκολης οικονομικής θέσης των ιδιοκτητών τους, τα ακίνητα και τα κτίρια παραμένουν η μόνη ιδιοκτησία τους, που θέλουν να ρευστοποιήσουν όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερα. Ως εκ τούτου, θέλουν να επιτύχουν την πιο ευνοϊκούς όρους πώλησης, χωρίς κανένα ενδιαφέρον για το μέλλον αυτών των περιοχών. Όλα αυτά τα προβλήματα σχετίζονται με οικονομικά οφέλη και πρέπει να βρίσκουν λύσει πριν υπάρξει πραγματική ενασχόληση με το ζήτημα της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, κάτι που είναι λογικό, παρόλο που η δύναμη της βιομηχανικής παράδοσης μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό σημείο εκκίνησης της αναδιάρθρωσης. Το κοινωνικό αυτό κομμάτι δύναται να αποτελέσει και ιδανικό εναρκτήριο σημείο για την σχεδίαση οποιουδήποτε πρωθητικού σχεδίου.

³⁶ Cutler N., *Reaching into the community*, κεφάλαιο 7^ο από το συλλογικό σύγγραμμα "The museum educator's manual – educators share successful techniques", American Association for State and Local affairs.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

Επισκόπηση προσεγγίσεων και περιπτώσεων επανάχρησης βιομηχανικών καταλοίπων στον Ελλαδικό χώρο

Μέθοδοι και προσεγγίσεις επανάχρησης

Οι μέθοδοι επανάχρησης που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη διαφέρουν σε πολλά σημεία αλλά διατηρούν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία καλείται η εξέτασή τους να ανιχνεύσει, να παραθέσει και να αναδείξει ώστε αφενός να εξαχθούν αξιόπιστα αποτελέσματα και αφετέρου με βάση αυτά να διαμορφωθούν οι προτάσεις για τα ελληνικά δεδομένα.

Η επιλογή των περιπτώσεων γίνεται με βάση τον ολοκληρωμένο χαρακτήρα των προσεγγίσεων επανάχρησης. Σε κάθε περίπτωση επανάχρησης εξετάζονται και οι πηγές χρηματοδότησης με στόχο την καλύτερη κατανόηση της πορείας των διαδικασιών και τελικώς την εξαγωγή συμπερασμάτων. Ιδιαίτερη σημασία στην επιλογή των περιπτώσεων δίνεται και στο επίπεδο επέμβασης στα βιομηχανικά κατάλοιπα. Η ήπια επέμβαση και η επανάχρηση των κτιριακών δομών μπορεί να είναι ένας κατάλληλος και οικονομικά αποδοτικός τρόπος διασφάλισης της επιβίωσης των βιομηχανικών κτιρίων και θα πρέπει να ενθαρρύνεται με κατάλληλους νομικούς ελέγχους, τεχνικές συμβουλές, φορολογικά κίνητρα και επιχορηγήσεις.

Οι πολλαπλές προτάσεις επανάχρησης που κατατίθενται στον επιστημονικό διάλογο στην Ελλάδα αποδεικνύουν ότι το ενδιαφέρον της διαφύλαξης των βιομηχανικών μνημείων αυξάνεται διαρκώς. Μέσω των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της χώρας δημοσιεύονται μελέτες για την επανάχρηση πληθώρας βιομηχανικών καταλοίπων, βασισμένες στις αρχές της νέας μουσειολογίας και σε πλήρη σύμπλευση με το πνεύμα στόχους της Χάρτας Nizhny Tagil. Οι προτάσεις επανάχρησης του παλαιού εργοστασίου χαρτιού του Λαδόπουλου³⁷ στο λιμάνι της Πάτρας, του εργοστασίου της Ελαιουργίας Ξυστή στον Πύργο³⁸ και του παλιού εργοστασίου Καρχαμάνογλου στο Κερασίι, μελετήθηκαν ως προς την επίτευξη των στόχων, τόσο πολιτισμικών όσο και σε σχέση με την βιωσιμότητα, ώστε να γίνει μια σύντομη επισκόπηση των δεδομένων για μη πραγματοποιημένες προτάσεις επανάχρησης στον Ελλαδικό χώρο.

Στόχος αυτής της μελέτης των μεθόδων είναι η εξαγωγή επιτυχημένων συνταγών επανάχρησης βιομηχανικής κληρονομιάς, εισάγοντας πάντα τα ως κριτήρια την επίτευξη της βιωσιμότητας, τον σεβασμό προς το ιστορικό φορτίο και την σύνδεση με την κοινωνία και τους φορείς της. Η εξέταση οφείλει να ξεκινήσει από εξέχουσες περιπτώσεις στην Ελλάδα, με ιδιαίτερη αναφορά στο ΤΠΠΛ που αποτελεί μοναδικό δείγμα παγκοσμίως λόγω της μακράιωνης χρήσης του για την εξόρυξη ορυκτών συνεχόμενα για περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο καταγεγραμμένο βιομηχανικό κατάλοιπο.

³⁷ Κωνσταντάκη Ε. – Κιτσώνης Δ., Διπλωματική εργασία στο τμήμα Τμήμα Μουσειολογίας, Μουσειογραφίας και Σχεδιασμού Εκθέσεων με τίτλο «ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΖΩΝΗΣ ΠΑΤΡΑΣ», Πύργος 2014

³⁸ δρ. Αμαλία Κωτσάκη, Πολυτεχνείο Κρήτης

Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου³⁹

Το ΤΠΠΛ είναι ίσως ο σημαντικότερος ιστορικά χώρος, σε σχέση με την βιομηχανική κληρονομιά στην Ελλάδα και από τους σημαντικότερους στην Ευρώπη και στον κόσμο, κατέχοντας επάξια τον τίτλο της βιομηχανικής θέσης με την μακροβιότερη χρήση από οποιαδήποτε άλλη στον κόσμο, αξίζει λοιπόν να γίνει μια όσο το δυνατόν πιο σύντομη επισκόπηση της ιστορίας του για να αναδειχθεί η σημασία της επανάχρησης και αξιοποίησης του.

Οι Αρχαίοι Έλληνες ξεκίνησαν την μεταλλεία και την μεταλλουργία στην περιοχή της Λαυρεωτικής κατά το 3000 π. Χ. Κατά την διάρκεια του 5ου αιώνα π. Χ. το Λαύριο ήταν ένα κέντρο μεταλλείας και μεταλλουργίας μεγάλης κλίμακας, παρέχοντας στην πόλη της Αθήνας τον απαραίτητο πλούτο για την πολιτιστική της ανάπτυξη και την στρατιωτική της ανωτερότητα. Η σταδιακή εγκατάλειψη των μεταλλείων ήρθε ως αποτέλεσμα της ήττας της Αθήνας στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Το 1860⁴⁰ αρχίζουν εκ νέου, από το ελληνικό κράτος, οι μεταλλευτικές εργασίες με πολύ δειλά βήματα ενώ το 1864 ιδρύεται στην θέση Εργαστηριάκια η Ιταλογαλλική εταιρεία «Hilarion Roux et Cie»⁴¹. Όπως αναφέρει⁴² και ο ιστορικός Χρήστος Χατζηϊωσήφ, οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα κατά την περίοδο αυτή στο Λαύριο έχουν κυρίως στόχο την αποστολή μεταλλευμάτων στο εξωτερικό χωρίς να επιτρέπεται η περαιτέρω αξιοποίηση τους στην Ελλάδα. Μετά την λύση του Λαυρεωτικού ζητήματος⁴³ δραστηριοποιήθηκαν και μονοπώλησαν τις εργασίες και τα προϊόντα δυο μεγάλες εταιρίες: Η ΕΕΜΛ (Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου) και η ΓΕΜΛ (Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου)⁴⁴.

Οι εταιρείες αυτές συνέβαλαν δραστικά στην συγκέντρωση εργατικού δυναμικού και στην δημιουργία της πόλης του Λαυρίου, όπου αποτελούσε μια αμιγώς βιομηχανική πόλη / εργατικό οικισμό και ήταν πρωτόγνωρο φαινόμενο για τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα. Οι κατοικίες και τα καταστήματα της πόλης του Λαυρίου ανήκαν στην ιδιοκτησία των δυο αυτών εταιρειών, αυτές φρόντιζαν για την υγειονομική περίθαλψη με νοσοκομεία και φαρμακεία και κατασκεύαζαν τα σχολεία, τις εκκλησίες, τις λιμενικές εγκαταστάσεις.

Η ζωή της πόλης του Λαυρίου είναι τόσο στενά συνδεδεμένη με τις βιομηχανίες της περιοχή και ακολούθησε την πορεία τους.⁴⁵ Οι βιομηχανικές διεργασίες στο Λαύριο πέρασαν πολλές κρίσεις με εξέχουσες αυτές των δεκαετιών 1880, 1890 και του πρώτου παγκοσμίου πολέμου όπου και κλείνει οριστικά η ΕΕΜΛ. Η Γαλλική εταιρεία συνεχίζει τις δραστηριότητες της, με λογικές αυξομειώσεις επηρεαζόμενες από τα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα μέχρι και την κρίση που αντιμετώπισε το 1980 ως συνέπεια της γενικής αποβιομηχάνισης της Ελλάδας με αποτέλεσμα να διακόψει οριστικά τις εργασίες του το 1989.

³⁹ Τμήμα των πληροφοριών σε σχέση με το ΤΠΠΛ έχει παρθεί από την έκδοση ενημερωτικού τεύχους από το Ε.Μ.Π. τον Νοέμβριο του 2000 με υπευθύνους τον δρ. Δ. Δαμμίγγο και τον δρ. Ε Φραγγιαδάκη, η οποία βασίστηκε στο Διατμηματικό ερευνητικό πρόγραμμα του τμήματος με τίτλο " Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου" που διενεργήθηκε μεταξύ Μαρτίου και Ιουνίου 1995

⁴⁰ σ. 74, Έκδοση του υπουργείου πολιτισμού με τίτλο «Βιομηχανικά Μνημεία της Ελλάδας», Αθήνα, Φεβρουάριος 1999

⁴¹ Ιστότοπος ΤΠΠΛ (http://www.ltp.ntua.gr/lavrion_park/history) (τελευταία επίσκεψη 13/12/18)

⁴² σ.56, Περιοδικό «ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ» Τεύχος 18 – Βιομηχανική αρχαιολογία, Χρήστος Χατζηϊωσήφ, Φεβρουάριος 1986, σε άρθρο με τίτλο «ΕΛΛΑΔΑ: Εκβιομηχάνιση χωρίς επανάσταση»

⁴³ Το 1869 η εταιρεία ήρθε σε σύγκρουση με το ελληνικό δημόσιο για την διεκδίκηση των αρχαίων μεταλλευτικών καταλοίπων , γνωστών ως εκβολάδες.

⁴⁴ σ. 74, Έκδοση του υπουργείου πολιτισμού με τίτλο «Βιομηχανικά Μνημεία της Ελλάδας», Αθήνα, Φεβρουάριος 1999

⁴⁵ Ιστότοπος ΤΠΠΛ (http://www.ltp.ntua.gr/lavrion_park/history) (τελευταία επίσκεψη 13/12/18)

Έπειτα από την ολοκληρωτική παύση των διαδικασιών χρειάστηκαν τρία χρόνια μέχρι την υπογραφή σύμβασης παραχώρησης του συνόλου των εκτάσεων και βιομηχανικών εγκαταστάσεων από το ΥΠΠΟ στο ΕΜΠ το 1992 και δύο χρόνια επιπλέον για να εγκριθεί το πρόγραμμα επανάχρησης με τίτλο «Κατασκευή και Οργάνωση Τεχνολογικού Πολιτιστικού Πάρκου του Ε.Μ.Π. στο Λαύριο» με χρηματοδότηση από το Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. Έτσι το 1995 ξεκινάν οι εργασίες δημιουργίας του ΤΠΠΛ και το 1996 ιδρύεται το Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου (Ν.Π.Ι.Δ) με την επωνυμία «ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ Ε.Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ» η οποία και διαχειρίζεται το Τ.Π.Π.Λ. .

Εξ 'αρχής διαφαίνεται η πρόθεση της αρχής διαχείρισης να κρατήσει στο πάρκο και τον εμπορικό του χαρακτήρα, πέρα από τον πολιτιστικό με στόχο την ανάπτυξη σύγχρονης τεχνολογίας και καινοτόμων επιχειρήσεων μέσω της συνάρθρωσης της έρευνας και της παραγωγής και της δημιουργίας συνεργατικών μορφών τοπικής αναπτυξιακής δράσης⁴⁶. Έτσι ήδη από το 1999 γίνεται εγκατάσταση των πρώτων επιχειρήσεων στο πάρκο.

Η επιλογή αυτή του Ε.Μ.Π. να διατηρήσει τον εμπορικό χαρακτήρα φιλοξενώντας εταιρείες τεχνολογίας εντός του πάρκου είναι ενδεικτική για τον χαρακτήρα τον οποίο έχει η επανάχρηση του χώρου. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι παρότι αυτή η επιλογή αποτάσσει τον αμιγώς πολιτιστικό χαρακτήρα του πάρκου, είναι καθόλα συμβατή με την ιστορία του και βοηθάει ουσιαστικά στην εξασφάλιση της βιωσιμότητάς του, παράμετροι οι οποίες είναι πολύ σημαντικές όταν εξετάζουμε μια επανάχρηση.

Είναι καίριο να αναφερθεί ότι διασώζεται σχεδόν το σύνολο του κτιριακού δυναμικού από την ίδρυσή του, καθώς και μεγάλο μέρος του μηχανολογικού εξοπλισμού του. Ο εξοπλισμός σε μεγάλο του κομμάτι είναι προσβάσιμος στο κοινό κυρίως μέσω του Βιοτεχνικού-Βιομηχανικού εκπαιδευτικού μουσείου που λειτουργεί εντός των εγκαταστάσεων του Τ.Π.Π.Λ.⁴⁷. Παρότι ο εξοπλισμός που εκτίθεται δεν συνοδεύεται από πλούσιο υλικό σε σχέση με την χρήση του και την λειτουργία του είναι πολύ συχνή η διενέργεια εκπαιδευτικών προγραμμάτων και ξεναγήσεων προς την ενημέρωση του κοινού. Θετικό στοιχείο για την επισκόπηση της επανάχρησης είναι και το ενημερωτικό υλικό σε διάφορες μορφές στον χώρο το οποίο περιέχει μερικές πληροφορίες για τις εργασιακές σχέσεις τις εποχής και τον κοινωνικό τους αντίκτυπο.

Η συμβολή του κράτους στην επανάχρηση του ΓΕΜΛ επήλθε κυρίως μέσω της παροχής οικονομικών κινήτρων για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις στον χώρο, εντάσσοντας τον με τον νόμο 2601/98 στην Γ' ζώνη ενισχύσεων ιδιωτικών επενδύσεων για την οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη στην χώρα. Τα οικονομικά κίνητρα αυτά προέβλεπαν: Δωρεάν επιχορήγηση της επένδυσης, επιδότηση τόκων δανεισμού, επιδότηση χρηματοδοτικής μίσθωσης, φορολογικές απαλλαγές και ελαφρύνσεις καθώς και ειδικά κίνητρα για επενδύσεις άνω των 25 δις ευρώ. Παρότι τα περισσότερα από αυτά τα κίνητρα έχουν πλέον καταργηθεί, το ΤΠΠΛ εξασφαλίζει την βιωσιμότητα του φιλοξενώντας στους χώρους του αρκετές εταιρείες τεχνολογικού ενδιαφέροντος. Χώροι του ΤΠΠΛ, τόσο εξωτερικοί όσο και εσωτερικοί, ενοικιάζονται συνεχώς για κινηματογραφικές και τηλεοπτικές παραγωγές εξασφαλίζοντας τμήμα των οικονομικών του αναγκών.

⁴⁶ Τμήμα των πληροφοριών σε σχέση με το ΤΠΠΛ έχει παρθεί από την έκδοση ενημερωτικού τεύχους από το Ε.Μ.Π. τον Νοέμβριο του 2000 με υπευθύνους τον δρ. Δ. Δαμμίγγο και τον δρ. Ε Φραγγιαδάκη, η οποία βασίστηκε στο Διατμηματικό ερευνητικό πρόγραμμα του τμήματος με τίτλο " Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου" που διενεργήθηκε μεταξύ Μαρτίου και Ιουνίου 1995

⁴⁷ Υπάρχει φωτογραφικό υλικό, από προσωπική επίσκεψη του γράφοντος με την άδεια του Τ.Π.Π.Λ. που επιβεβαιώνει την συνεχή εκπαιδευτική χρήση του χώρου.

Εργοστάσιο Φωταερίου «Τεχνόπολις»

Το 1857 ιδρύθηκε η Εταιρεία Αερίου Αθηνών από τον Γάλλο Francois Theophile Feraldi, ο οποίος αναλαμβάνει το έργο του φωτισμού της Αθήνας με φωταέριο. Το εργοστάσιο άρχισε να λειτουργεί πλήρως το 1862 ενώ ο δήμος Αθηναίων είχε παραχωρήσει στον Γάλλο επιχειρηματία το προνόμιο της εκμετάλλευσης του φωταερίου για 50 χρόνια. Στη δεκαετία του 1938, η περιοχή αποκτήθηκε από τον δήμο Αθηνών όπου το 1952 προχώρησε στην ίδρυση της Δημοτικής Επιχείρησης Φωταερίου Αθηνών (Δ.Ε.Φ.Α.) και μετατράπηκε σε χώρο, ενώ οι παλιές εγκαταστάσεις διατηρήθηκαν⁴⁸.

Σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη της βιομηχανικής μονάδας αποτελεί το 1887 όπου ο Giovanni Baptista Serpieri αναλαμβάνει τη διοίκηση του εργοστασίου. Η περίοδος που ακολουθήσε σημαδεύτηκε από μεγάλη ακμή με κύριο παράγοντα την συνεχή επέκταση της χρήσης φωταερίου ως την βασική μορφή ενέργειας τόσο σε οικιακό όσο και σε βιομηχανικό επίπεδο. Στις εκτάσεις του μικρού εργοστασίου προστίθενται ατμομηχανές, ατμολέβητες και αεριοφυλάκια μετατρέποντας το σε μια βιομηχανική μονάδα με έντονο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και με συμβολή στην διαμόρφωση του κοινωνικού ιστού στην περιοχή γύρω από τις εργοστασιακές εγκαταστάσεις.

Ο ρόλος του φωταερίου στην μεταπολεμική κοινωνία άρχισε να φθίνει και η βασική ενεργειακή εξάρτηση της κοινωνίας να βασίζεται περισσότερο σε νέες μορφές παραγωγής ηλεκτρισμού⁴⁹.

Έτσι τον Αύγουστο του 1984, οι εργασίες της βιομηχανικής μονάδας οδηγήθηκαν σε οριστικό τέλος. Δύο χρόνια αργότερα, το 1986, ο χώρος χαρακτηρίστηκε διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού και ξεκίνησε η αναζήτηση των τρόπων αξιοποίησης του. Δεν ήταν μέχρι το 1999 όπου υπήρξε ουσιαστική χρήση του χώρου, όταν και φιλοξενήθηκαν οι πρώτες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στις εγκαταστάσεις του εργοστασίου. Η πορεία επανάχρησης του χώρου από τότε έχει υπάρξει ανοδική με σημαντικό σταθμό στον πολιτιστικό του χαρακτήρα να αποτελεί το έτος 2013 όποτε και εγκαινιάστηκε το Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου.

Το Πολιτιστικό Πάρκο Τεχνόπολις αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα βιομηχανικά μνημεία της πόλης των Αθηνών έναν από τους πιο αναγνωρισμένους χώρους πολιτισμού της πρωτεύουσας. Το πρώην εργοστάσιο αποτελεί τυπικό παράδειγμα βιομηχανικού συγκροτήματος που κατασκευάστηκε στις παρυφές της πόλης και που η οικιστική ανάπτυξη ενσωμάτωσε σε αυτήν⁵⁰. Οκτώ κτίρια σήμερα φέρουν τα ονόματα Ελλήνων ποιητών και παρουσιάζουν μια θεματική έκθεση της δουλειάς τους, όταν τα κτίρια αυτά δεν χρησιμοποιούνται από προσωρινές εκθέσεις. Κάθε δύο χρόνια, η περιοχή χρησιμοποιείται από την Μπιενάλε της Αθήνας⁵¹.

⁴⁸ Ιστότοπος Τεχνόπολις δήμου Αθηναίων <http://www.technopolis-athens.com/> (τελευταία επίσκεψη 12/12/18)

⁴⁹ Πληροφορίες πάρθηκαν από ειδικό διαφημιστικό φυλλάδιο του πάρκου με τίτλο «Τεχνόπολις»

⁵¹ Ιστότοπος Τεχνόπολις δήμου Αθηναίων <http://www.technopolis-athens.com/> (τελευταία επίσκεψη 12/12/18)

Σήμερα το βιομηχανικό πάρκο έχει γίνει ένα κέντρο πολιτιστικών εκδηλώσεων μέσα στις εγκαταστάσεις του παλιού εργοστασίου, αναβαθμίζοντας έτσι μια ιστορική περιοχή της πρωτεύουσας και δημιουργώντας ένα άλλο σημείο εστίασης στην πολιτιστική ταυτότητα της Αθήνας. Εντός του πάρκου πραγματοποιούνται καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου πολιτιστικά δρώμενα, συναυλίες και εκθέσεις που αποτελούν βασική χρηματοδότηση του πολιτιστικού πάρκου. Οι εγκαταστάσεις της Τεχνόπολης του δήμου Αθηναίων φιλοξένησαν για ένα μικρό χρονικό διάστημα τις συλλογές του μουσείου Μαρίας Κάλλας ενώ στους χώρους του Βιομηχανικού Μουσείου Φωταερίου διεξάγονται συχνά εκπαιδευτικά προγράμματα την εξοικείωση των παιδιών με την βιομηχανική ιστορία.

ΠΙΟΠ: Δίκτυο μουσείων και λογική επανάχρησης

Το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς έχει προχωρήσει στην δημιουργία ενός δικτύου μουσείων βιομηχανικού ενδιαφέροντος, στο οποίο έχει αναλάβει την ίδρυση, την εύρυθμη λειτουργία και την ανάδειξη. Τα 9 μουσεία που απαρτίζουν το δίκτυο είναι τα εξής:

- Μουσείο Μετάξης στο Σουφλί
- Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα Αρκαδίας
- Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη
- Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου (Αγία Παρασκευή)
- Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας Ν.&Σ. Τσαλαπάτα στο Βόλο
- Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στον Πύργο Τήνου
- Μουσείο Περιβάλλοντος Στυμφαλίας, ορεινή Κορινθία.
- Μουσείο Μαστίχας στη Χίο
- Μουσείο Αργυροτεχνίας στα Ιωάννινα

Τα μουσεία αυτά, βιομηχανικού ενδιαφέροντος, αποτελούν παραδείγματα ανάδειξης του βιομηχανικού εξοπλισμού και πολύ συχνά επανάχρησης των κτηριακών εγκαταστάσεων. Παρότι τα μουσεία δεν είναι στην κυριότητα του ΠΙΟΠ αλλά στους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης και στο ελληνικό δημόσιο κατά περίπτωση⁵², το ίδρυμα καλύπτει τα λειτουργικά έξοδα των μουσείων και αναλαμβάνει την διοίκηση τους για τα 50 πρώτα χρόνια λειτουργίας τους.

Η δράση αυτή του ΠΙΟΠ αποτελεί πρότυπο για την διαφύλαξη της βιομηχανικής κληρονομιάς και ιστορίας, και ειδικά από μη κρατικό φορέα. Αξίζει λοιπόν ιδιαίτερα να δούμε την λογική επανάχρησης των συγκεκριμένων μουσείων που διέπεται από τις αρχές και τους στόχους του ΠΙΟΠ. Οι στόχοι του ιδρύματος παρατίθενται στον ιστότοπο του και είναι εμφανώς επηρεασμένοι από την χάρτα του Nizhny Tagil. Πιο συγκεκριμένα το ίδρυμα θέτει⁵³ ως στόχους του την καταγραφή και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και ταυτότητας του τόπου, την διάσωση της παραδοσιακής, βιοτεχνικής και βιομηχανικής τεχνολογίας της χώρας μας και την σύνδεση του Πολιτισμού με το Περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη.

⁵² Ιστογραφία του ιδρύματος ομίλου Πειραιώς <http://www.piraeusbankgroup.com/el/corporate-responsibility/culture/actions/museums> (τελευταία επίσκεψη 17/12/18)

⁵³ Ιστογραφία του ιδρύματος ομίλου Πειραιώς <http://www.piop.gr/el/idrima/stoxoi-idrimatos.aspx> (τελευταία επίσκεψη 17/12/18)

Η λογική επανάχρησης που προτάσσει το ίδρυμα παρουσιάζεται εκτενώς στον ιστότοπο του με ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δίνεται στην ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος⁵⁴. Η λογική αυτή συνάδει απόλυτα με τα διεθνή δεδομένα της βιομηχανικής αρχαιολογίας και των αναγνωρισμένων αναγκών των βιομηχανικών καταλοίπων ενώ παράλληλα αποτελεί και ένα από τα πολύ λίγα παραδείγματα επιτυχημένης και συνεχώς αναπτυσσόμενης επανάχρησης βιομηχανικών καταλοίπων στην Ελλάδα. Η αναγνωρισιμότητα του δικτύου αυξάνεται εντός του ελλαδικού χώρου αλλά και ανάμεσα στους τουρίστες που επισκέπτονται την χώρα και αξίζει να μελετήσει κάποιος τα στατιστικά στοιχεία επισκεψιμότητας των μουσείων του δικτύου για να κρίνει την επιτυχία του εγχειρήματος στην οικονομική παράμετρο που κρίνει την βιωσιμότητα. Πολύ σημαντική παράμετρος είναι και η συμβατότητα των δράσεων επανάχρησης και ανάδειξης των βιομηχανικών καταλοίπων, με τους στόχους που έχει θέσει το ίδρυμα. Για να μελετηθεί αυτή οι παράμετρος κρίνεται αναγκαίο να γίνει μια σύντομη μελέτη περίπτωσης. Πιο συγκεκριμένα ας εξετάσουμε τα στοιχεία⁵⁵ του υπαίθριου μουσείου υδροκίνησης στην Δημητσάνα:

Το μουσείο άνοιξε για το κοινό το 1997 και λειτουργεί με την ευθύνη του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς. Το έργο συγχρηματοδοτήθηκε από το Β΄ και Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης και την Τράπεζα Πειραιώς. Για την δημιουργία του μουσείου αποκαταστάθηκαν με πιστότητα η νεροτριβή του εργαστηρίου, δυο αλευρόμυλοι φτερωτοί, το εργαστήριο βυρσοδεψίας και η κατοικία του βυρσοδέψη καθώς και ο μπαρουτόμυλος. Στο σύνολο των συντηρημένων εργαστηρίων περιέχεται εποπτικό υλικό το οποίο παρουσιάζει σχέδια και φωτογραφίες από τα στάδια πριν την επανάχρηση καθώς και πλούσιες πληροφορίες σε σχέση με τους τρόπους λειτουργίας των εργαστηρίων και τις μεθόδους που ακολουθούνταν, ενώ παρουσιάζονται και αμιγώς κοινωνικά χαρακτηριστικά για την ζωή των τεχνιτών όπως εργαλεία καθημερινής, μη βιομηχανικής χρήσης και το αποκαταστημένο ρακοκάζανο.

Συνοψίζοντας πρέπει να παρατηρηθεί ότι το μουσείο υδροκίνησης αποτελεί μια πολύ άρτια περίπτωση αποκατάστασης για τα ελληνικά δεδομένα αποτυπώνοντας πολυπλεύρως την ιστορία και τις εργασιακές συνθήκες εντός των εργαστηρίων και παρέχοντας με ελκυστικό, τις περισσότερες φορές, τρόπο πληροφορίες για το σύνολο της ζωής και της βιομηχανικής παραγωγής στον τόπο αυτό. Το μουσείο βραβεύτηκε το 1999 με το Europa Nostra Award ενώ το 2003 συμπεριλήφθηκε στα είκοσι επτά πιο επιτυχημένα έργα στην Ελλάδα που συγχρηματοδοτήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το παράδειγμα του συγκεκριμένου μουσείου είναι χαρακτηριστικό για την λογική επανάχρησης που διέπει το ΠΙΟΠ και το δίκτυο των μουσείων του. Η δράση του ΠΙΟΠ παρότι απέχει από την τελειότητα, αποτελεί έναν από τους λίγους φάρους στο σκοτάδι της εγκατάληψης της βιομηχανικής κληρονομιάς και μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση μελέτης για την ουσιαστική συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα για την διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς και την ανάδειξη της ως σημαντικό κομμάτι της ιστορίας.

⁵⁴ Ιστογραφία του ιδρύματος ομίλου Πειραιώς <http://www.piop.gr/el/idrima/perivallontiki-politiki.aspx> (τελευταία επίσκεψη 17/12/18)

⁵⁵ Το σύνολο των στοιχείων σε σχέση με το υπαίθριο μουσείο υδροκίνησης στην Δημητσάνα έχουν παρθεί από το ενημερωτικό υλικό που προσφέρεται στο μουσείο.

Περιπτώσεις κρατικής μέριμνας και Δημοτικών παρεμβάσεων

Το κράτος και η τοπική αυτοδιοίκηση πρέπει να αποτελούν ενεργούς συμμετόχους στις προσπάθειες επανάχρησης των βιομηχανικών μνημείων και υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που αυτό έχει επιτευχθεί με τις ενέργειες των δήμων.

Η πρώτη περίπτωση που αξίζει να αναφερθεί λόγω του μεγέθους και της μοναδικότητας της είναι αυτή του κέντρου τεχνικού πολιτισμού – Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης όπου αποτελείται από το Χρωματοουργείο Κατσιμαντή (το οποίο στεγάζει τις μόνιμες συλλογές του Μουσείου), το Σκαγιοποιείο Αναιρούση, το Υφαντουργείο Βελισσαροπούλου (εργαστήριο συντήρησης) και το Βυρσοδεψείο Κορνηλάκη. Η σύμπραξη του δήμου Ερμούπολης με το Εθνικό Κέντρο Ερευνών το 1986 οδήγησε στην μετέπειτα δημιουργία του μουσείου το 2000 από τον δήμο και υπό την εποπτεία του κέντρου τεχνικού πολιτισμού. Το μουσείο, πέρα από τις μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις που στεγάζει διαθέτει αρχείο προφορικών μαρτυριών και φιλοξενεί τα Σεμινάρια της Ερμούπολης⁵⁶. Αξιοσημείωτο είναι ότι εντός του ιστορικού υφαντουργείου Βελισσαροπούλου δημιουργήθηκε ένα πρότυπο εργαστήριο αποκατάστασης και συντήρησης παλαιών μηχανημάτων και εργαλείων από τις συλλογές του Βιομηχανικού Μουσείου. Το έργο τεκμηρίωσης και εκπαίδευσης καθώς και το μέγεθος του καθιστά το κέντρο τεχνικού πολιτισμού και το Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης μια πολύ αξιόλογη και ολοκληρωμένη περίπτωση επανάχρησης στον Ελλαδικό χώρο.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητη, για την επίτευξη της απόδοσης ολοκληρωμένης εικόνας, η εξέταση τουλάχιστον μιας περίπτωσης όπου η απόπειρα επανάχρησης βιομηχανικού καταλοίπου από την αυτοδιοίκηση στέφθηκε με αποτυχία. Η μελέτη περίπτωσης αυτή αφορά το βιομηχανικό κατάλοιπο του παλιού εργοστασίου ελαιουργίας «Ξυστή»⁵⁷ στην πόλη του Πύργου. Το εργοστάσιο που ξεκίνησε την λειτουργία του την δεκαετία του 20' κάλυπτε συνολικές εγκαταστάσεις 34.000 τ.μ. λειτούργησε ως πυρηνελαιουργείο και σαπωνοποιείο μέχρι το 1990 ενώ στα πλαίσια της έκτασης του εργοστασίου λειτούργησε και μία μονάδα παραγωγής ασβέστη⁵⁸. Μετά την πτώχευση της εταιρείας «ΕΛΑΙΟΥΡΓΙΑ ΠΥΡΓΟΥ Α.Ε.» η βιομηχανική έκταση κατασχέθηκε από την Εθνική Τράπεζα. Η έντονη επιθυμία μέρους του ντόπιου πληθυσμού για την αξιοποίηση του βιομηχανικού καταλοίπου από τον δήμο διαφάνηκε αμέσως μετά την κατάσχεση και τα χρόνια που ακολούθησαν απασχόλησε έντονα τον δημόσιο λόγο της πόλης με πρώτο αποτέλεσμα των χαρακτηρισμό των εκτάσεων του πρώην εργοστασίου ως χώρο πρασίνου το 2001 από το δημοτικό συμβούλιο της πόλης. Το 2008 ο δήμος προχωράει στην εξαγορά των εκτάσεων έναντι ενός εκατομμυρίου τετρακοσίων πενήντα χιλιάδων ευρώ, με σκοπό την αξιοποίησή του. Το 2010 η μελέτη αξιοποίησης του εργοστασίου ανατέθηκε στο Πολυτεχνείο Κρήτης και στην δρ. Αμαλία Κωτσάκη.

Η πρόταση επανάχρησης από το πολυτεχνείο Κρήτης⁵⁹ Ξυστή προέβλεπε την δημιουργία θεματικού πάρκου με τίτλο «Πάρκο της Γης» το οποίο θα αποτελούσε έναν πολυχώρο πολιτισμού με έντονη την ύπαρξη πρασίνου και θα στέγαζε και την δημοτική λαϊκή αγορά. Το σχέδιο περιελάμβανε Μουσείο Διατροφής και Γαστρονομίας, αίθουσες γευσιγνωσίας, κλειστή

⁵⁶ Τα οποία διοργανώνονται στην Ερμούπολη από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών σε συνεργασία με το Επιστημονικό και Μορφωτικό Ίδρυμα Κυκλάδων από το 1984 και κάθε χρόνο κατά το πρώτο 15νήμερο του Ιουλίου.

⁵⁷ Εικόνα 7 : Όψη του βιομηχανικού καταλοίπου το 2013

⁵⁸ Τμήμα των πληροφοριών έχει παρθεί από πρότερη προσωπική Μελέτη για τις προτάσεις επανάχρησης της βιομηχανικής μονάδας.

⁵⁹ Πλήρης τίτλος της μελέτης «ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΛΑΣΗ του ιστορικού συνόλου που αποτελείται από το Μανωλοπούλειο Νοσοκομείο, το εργοστάσιο Ξυστή, τα κτήρια του ΟΣΕ και σύνδεση με το κέντρο του Πύργου Ηλείας.» όπως εκπονήθηκε από τους μελετητές: Αμαλία Κωτσάκη (υπεύθυνη μελέτης), Πανίτα Καραμανέα, Νίκος Πατσαβός, Δημήτρης Ρότσιος, αρχιτέκτονες

αγορά προϊόντων από όλη την Ελλάδα καθώς και θόλο πλανηταρίου. καθιστώντας τον Πύργο την πρώτη πόλη στην Πελοπόννησο που θα κατέχει τέτοιων διαστάσεων έργο⁶⁰. Μεγάλη σημασία στην συγκεκριμένη πρόταση είχε η διατήρηση των βιομηχανικών χαρακτηριστικών του παλαιού εργοστασίου και ιδίως της Υψικαμίνου που ξεχωρίζει ανάμεσα στον αστικό ιστό. Η επανάχρηση που τελικώς επιλέχθηκε και χρηματοδοτήθηκε από την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος ήταν εξαιρετικά απλούστερη και με πιο απλοϊκή/πρακτική προσέγγιση. Η πλειονότητα των βιομηχανικών κελυφών στέκει υπο μια υποτυπώδη συντήρηση ενώ ο χώρος γύρω τους έχει υποστεί ανάπλαση με έντονη την παρουσία του τσιμέντου και αγνοώντας τον βιομηχανικό χαρακτήρα.

Τα παραδείγματα άνωθεν αποτελούν ένα δείγμα της ενασχόλησης των τοπικών αρχών στην ελληνική πραγματικότητα και παρότι τελειώς διαφορετικά ως προς την προσέγγιση και στα δυο η ώθηση για την επανάχρηση προήλθε από το ενδιαφέρον των τοπικών κοινωνιών.

Καταγραφή και προοπτικές διάσωσης

Η καταγραφή της βιομηχανικής κληρονομιάς δεν είχε κριθεί αναγκαία ως το 1973, όπου και ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες λεπτομερούς καταγραφής των βιομηχανικών καταλοίπων. Με την ίδρυση του TICCIH τα δεδομένα άλλαξαν, με την εισαγωγή λεπτομερών δελτίων καταγραφής καθώς και με την δημιουργία βάσεων δεδομένων για την παγκόσμια βιομηχανική κληρονομιά. Το ελληνικό τμήμα του TICCIH από την ίδρυση του μέχρι και σήμερα παρέχει δελτία καταγραφής⁶¹ στα ελληνικά.

Το γεγονός ότι για περίπου μισό αιώνα γίνεται καταγραφή της βιομηχανικής κληρονομιάς αποτελεί ένα σημαντικό βήμα για την διάσωση της. Η καταγραφή είναι το πρώτο και απαραίτητο στάδιο για οποιαδήποτε προσπάθεια προστασίας και επανάχρησης υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Για την επίτευξη της σωστής καταγραφής ενός βιομηχανικού καταλοίπου θα πρέπει να υπάρξουν λεπτομερείς καταγραφές των εργοστασιακών κελυφών, του βιομηχανικού εξοπλισμού, στοιχείων και εγγράφων και της αύλης πολιτιστικής κληρονομιάς την οποία συνθέτουν οι μαρτυρίες των παλαιών εργαζομένων.

Η διάσωση των βιομηχανικών καταλοίπων, όπως διαφάνηκε και άνωθεν, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την σύνδεση και τα αντανακλαστικά που διατηρεί η τοπική κοινωνία σε σχέση με αυτά. Στις περισσότερες περιπτώσεις που υπάρχει έντονη απαίτηση για επανενσωμάτωση των βιομηχανικών μονάδων στον αστικό ιστό, με ενεργό ρόλο, παρεμβαίνει στην διάσωση είτε η δημοτική αρχή είτε ιδιωτικοί φορείς, συχνά και τα δύο.

⁶⁰ Εικόνα 8 : Πρόταση επανάχρησης δρ. Αμαλίας Κωτσάκη για τα βιομηχανικά κατάλοιπα της Ελαιουργίας Ξυστή όπως παρατίθεται στην μελέτη που εκπόνησε.

⁶¹ Το οποίο μπορεί να βρεθεί στην ιστοσελίδα του ελληνικού τμήματος του TICCIH <http://ticcih.gr/> (τελευταία επίσκεψη 16/12/18)

Επισκόπηση δεδομένων βιομηχανικής επανάχρησης στην Ευρώπη

Η πολιτιστική κληρονομιά μιας χώρας διαφέρει στον βαθμό που διαφέρουν και οι πολιτισμοί μεταξύ τους, κάθε κοινωνία έχει εγγενή χαρακτηριστικά που επηρεάζουν κάθε στοιχείο της διαμόρφωσης της πολιτιστικής της κληρονομιάς και της παραγόμενης τέχνης. Σε κάθε λαό τα στοιχεία που διαμορφώνουν το πολιτιστικά δεδομένα προέρχονται τόσο από την ωριμότητα της κοινωνίας όσο και από τους οικονομικούς, κοινωνικούς και περιβαλλοντολογικούς παράγοντες της εποχής.

Ανατολική Ευρώπη

Τα δεδομένα στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, παρότι είναι σαφώς λιγότερα σε αριθμό από πιο εκβιομηχανισμένες χώρες στην ήπειρο, παρουσιάζουν μια ιδιαίτερη ποικιλομορφία ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις οργανωμένων κρατικών παρεμβάσεων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της Τσεχίας. Η Τσέχικη Δημοκρατία συμμετέχει στο ERIH με πολλά βιομηχανικά μνημεία, ιδιαίτερος αξιοποιημένα είναι, το μουσείο εργοστασίου ζυθοποιίας “*Pivovarské muzeum*” και το μουσείο εξόρυξης άνθρακα *Michal* ή “*Důl Michal*”.

Στην περίπτωση του πρώτο, το μουσείο⁶² στεγάζεται σε μια έπαυλη του 15^{ου} αιώνα, δίπλα από την λειτουργική μονάδα παραγωγής της εταιρείας, με αυθεντικά μεσαιωνικά κελάρια. Στους χώρους του μουσείου υπάρχει έκθεση για την ζυθοποιία από την αρχαιότητα ως σήμερα, στην οποία εκτίθενται τα εργαλεία και ο εξοπλισμός που χρησιμοποιούταν από τους εργάτες της επιχείρησης. Τόσο τα κελάρια όσο και οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις είναι πλήρως επισκέψιμα ενώ εντός τους πραγματοποιούνται σεμινάρια ζυθοποιίας. Το μουσείο προσφέρει επίσης θεματικές ξεναγήσεις σε επτά διαφορετικές γλώσσες και ενοικιάζει κάποιους χώρους του για εκδηλώσεις. Το αξιοποιημένο αυτό, βιομηχανικό κατάλοιπο ανήκει στις περιπτώσεις όπου η εταιρεία που το διαχειριζόταν έχει επιβιώσει και ανέλαβε την δημιουργία και την διαχείριση του μουσείου. Εξέχουσα είναι η επικοινωνιακή πολιτική του μουσείου, ιδίως η πληθώρα δραστηριοτήτων που χρησιμοποιεί για την εκπαιδευτική του δράση. Δεν πρέπει σε αυτή την περίπτωση να παραβλεφθεί ότι η βιωσιμότητα και η δημοφιλία του μουσείου είναι συνδεδεμένη με την εταιρεία παραγωγής ζύθου που το δημιούργησε.

Στην δεύτερη περίπτωση κράνη, ρούχα εργασίας και μπότες που κρέμονται από τις αλυσίδες στην οροφή, καθώς και τα πλακάκια θυμίζουν τις δραστηριότητες, που γινόντουσαν στο εργοστάσιο και το ορυχείο, μέρα και νύχτα για 150 χρόνια. Η αίθουσα λαμπτήρων, τα αποδυτήρια και τα επίπεδα εξόρυξης έχουν αναπαρασταθεί ώστε να δείχνουν όπως στις 2 Ιουνίου 1993, όταν και σταμάτησαν οι εργασίες του ορυχείου. Στο *Michal Mining Museum*⁶³ και στο πολιτιστικό κέντρο στην Οστράβα οι επισκέπτες μπορούν να παρακολουθήσουν την προσομοίωση της καθημερινής ρουτίνας των ανθρακωρύχων. Στην ουσία πρόκειται για μια μονάδα ηλεκτρικών εγκαταστάσεων ρυμούλκησης και συμπιεστών, που διατηρούνται στον αυθεντικό τόπο λειτουργίας τους, σε κατάσταση της τελευταίας εργάσιμης ημέρας. Τα εργαλεία περιέλιξης, το πλυντήριο άνθρακα και άλλα επιφανειακά κτίρια φαίνεται ότι παρέμειναν σχεδόν αμετάβλητα για σχεδόν έναν αιώνα. Ένα ιδιαίτερο αξιοθέατο είναι το μηχανοστάσιο με τον ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό παραθύρων. Οι αρχικοί συμπιεστές, οι ηλεκτρικοί μετατροπείς και οι μηχανές περιέλιξης εκτίθενται σε άρτια κατάσταση διατηρώντας όμως τις φθορές που είχαν υποστεί κατά την λειτουργία τους. Το 1995 το ορυχείο χαρακτηρίστηκε εθνικό πολιτιστικό μνημείο και από τον Απρίλιο του 2000

⁶² Πληροφορίες από τον ιστότοπο του μουσείου: <http://www.prazdrojvisit.cz/en/> (τελευταία επίσκεψη ιστότοπου 19/11/18)

⁶³ Ψηφιακή περιήγηση στον χώρο είναι διαθέσιμη στον ιστότοπο: <http://www.360travel.eu/michal-coal-mine> (τελευταία επίσκεψη ιστότοπου 09/12/18)

άνοιξε στο κοινό. Το μουσείο και το πολιτιστικό πάρκο προσφέρουν καθημερινά ξεναγήσεις⁶⁴ ενώ έχουν εκτενή παρουσία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Επίσης στην ανατολική Ευρώπη, μία ακόμη αξιόλογη προσπάθεια καταγραφής, προστασίας και ανάδειξης της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι η περίπτωση της κίνησης Industrial Heritage for Tourism⁶⁵, η οποία αποτελεί σύμπραξη της Λετονίας με την Εσθονία. Το πρόγραμμα αυτό διαρκεί 5 Σαββατοκύριακα, χρηματοδοτείται από κοινοτικούς πόρους και συντονίζει τις δράσεις πληθώρας μονάδων βιομηχανικής κληρονομιάς στις δύο χώρες, παρέχοντας στο κοινό την δυνατότητα να βιώσουν συντονισμένες δράσεις μεταξύ βιομηχανικών μονάδων με ανοιχτή επικοινωνία και αλληλεπίδραση.

Γερμανία

Η Γερμανία είναι μια χώρα με πλούσια και βαθιά βιομηχανική κληρονομιά. Τον 20^ο αιώνα αποτέλεσε σημείο συγκέντρωσης τεράστιου φόρτου βιομηχανικής παραγωγής και ως εκ τούτου και αποτέλεσε βασικό προορισμό μετανάστευσης για εργασία. Στην λίστα των μνημείων παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO περιλαμβάνονται στη Γερμανία (ως το 2018) 44 θέσεις Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Πέρα από τις μεγάλες εκτάσεις βιομηχανικών καταλοίπων της κοιλάδας του Ruhr που εξετάζονται στην συνέχεια είναι σκόπιμο να μελετηθεί η περίπτωση της πόλης του σιδήρου “Ferroropolis”. Η Ferroropolis είναι ένα μουσείο και βιομηχανική ζώνη κοντά στο Gräfenhainichen σε μια χερσόνησο στην πρώην ανοικτή Βόρεια Γολρα. Η κατασκευή της βιομηχανικής πόλης ξεκίνησε από τις ανάγκες για εργαστήρια, ενεργειακό εφοδιασμό και κοινωνικές υπηρεσίες του ορυχείου Gōlra-Nord. Τμήματα του εγκαταλελειμμένου σιδηροδρομικού ανάγλυφου χρησιμοποιήθηκαν αργότερα ως οδός πρόσβασης για την εξόρυξη λιγνίτη και αργότερα για τη σύνδεση της Ferroropolis. Ο σιδηροδρομικός σταθμός, το ορυχείο και τα σημερινά κτίρια για την Ferroropolis χτίστηκαν παράλληλα με την παλιά σιδηροδρομική γραμμή.

Μετά το τέλος της εξόρυξης λιγνίτη στην περιοχή αυτή γεννήθηκε το 1991 από το ίδρυμα Bauhaus Dessau η ιδέα ενός υπαίθριου μουσείου, για το οποίο συγκεντρώθηκε εκτενής εξοπλισμός που οδήγησε στην ίδρυση της πόλης του σιδήρου ως πολιτιστικό πάρκο το 1995. Τον Δεκέμβριο του 2005, η Ferroropolis συμπεριελήφθη επισήμως στην Ευρωπαϊκή Διαδρομή Βιομηχανικής Κληρονομιάς (ERIH). Στην πόλη του σιδήρου περιλαμβάνονται μουσεία του πρώην σιδηροδρόμου Zschornewitzer Kleinbahn ενώ στον πρώην σταθμό ηλεκτροπαραγωγής με καύση άνθρακα Zschornewitz δημιουργήθηκε ένα βιομηχανικό μουσείο που παρουσιάζει τους τρόπους, τις διαδικασίες και τις εργασιακές συνθήκες της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας με άνθρακα⁶⁶. Το βιομηχανικό πάρκο χρηματοδοτείται κυρίως από την διοργάνωση δρώμενων και μεγάλων μουσικών φεστιβάλ.

Οι επαναχρήσεις των βιομηχανικών καταλοίπων, ακόμα και της πιο πρόσφατης εποχής, στην Γερμανία είναι ιδιαίτερος συχνές και παρότι συνήθως δεν εμπεριέχουν το πολιτιστικό στοιχείο, διατηρούν τον βιομηχανικό τους χαρακτήρα σε απόλυτη συμβατότητα με την βιομηχανική αισθητική της Γερμανικής κοινωνίας.

⁶⁴ Οι πληροφορίες πάρθηκαν από τον ιστότοπο του μουσείου <https://www.dul-michal.cz/en> (τελευταία επίσκεψη ιστότοπου 12/06/18) ενώ σε επικοινωνία σχετικά με τα μέσα εξασφάλισης βιωσιμότητας κατέδειξαν όλες τις υπο πληρωμή υπηρεσίες που προσφέρουν καθώς και την κρατική ενίσχυση.

⁶⁵ <https://industrialheritage.travel/map> (τελευταία επίσκεψη 10/12/18)

⁶⁶ Ιστότοπος βιομηχανικού πάρκου Ferroropolis <https://www.ferropolis.de/> (τελευταία επίσκεψη 10/12/18)

Ολλανδία

Η βιομηχανική επανάσταση επηρέασε την Ολλανδία σε μεγάλο βαθμό και σε όλες τις εκφάνσεις της βιομηχανικής παραγωγής, ιδιαίτερως όμως πληθυσμοί συγκεντρώθηκαν στα δυο μεγαλύτερα λιμάνια της χώρας κυρίως λόγω των ναυπηγείων και των βιομηχανικών ζωνών που αναπτύχθηκαν γύρω τους. Κοντά σε αυτές τις ζώνες κατοίκησαν εργάτες των βιομηχανικών μονάδων και διαμόρφωσαν κοινότητες εργατών. Η κοινωνική μετατόπιση οδήγησε στις αρχές του 20 αιώνα σε μια σοσιαλιστική μεταρρύθμιση⁶⁷, υπό την μορφή της δημιουργίας οικιστικών κτηριακών συγκροτημάτων για την παροχή φθηνών εργατικών οικιών

Το κράτος της Ολλανδίας έχει στο παρελθόν χρηματοδοτήσει προσπάθειες επανάχρησης βιομηχανικών καταλοίπων αλλά οι πιο πολλές κινήσεις έχουν γίνει από τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στην πόλη του Άμστερνταμ πολλά παλιά βιομηχανικά κτίρια έχουν επαναχρησιμοποιηθεί με ουσιαστική διατήρηση των βιομηχανικών χαρακτηριστικών στα κελύφη. Σε μια πόλη με πάνω από 75 αναγνωρισμένα μουσεία υπάρχουν τέσσερα που ασχολούνται με κάποια έκφανση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Εξ' αυτών το μουσείο Het Schip⁶⁸ ασχολείται με τα αρχιτεκτονήματα της σχολής του Άμστερνταμ που σχεδιάστηκαν για να αποτελέσουν στην πλειοψηφία τους κατοικίες εργατών. Το μουσείο προσφέρει περιηγήσεις⁶⁹ στο βιομηχανικό πάρκο Westergasfabriek, στις εργατικές κατοικίες που καταλήγει στα ναυπηγεία της πόλης. Οι συνθήκες διαβίωσης των εργατών είναι άμεσα συνδεδεμένες με την βιομηχανική κληρονομιά και το μουσείο Het Schip τις θέτει σε αυτό το πλαίσιο.

Στην χώρα της Ολλανδίας υπάρχει και το διάσημο δίκτυο μύλων του χωριού Kinderdijk⁷⁰ το οποίο συμπεριελήφθη στην λίστα παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO από το 1997. Οι 19 μνημειώδεις μύλοι χτίστηκαν στις αρχές του 18ου αιώνα για να αποφευχθούν οι πλημμύρες και να διατηρηθεί το έδαφος στεγνό. Η κατασκευή υδραυλικών έργων για την αποστράγγιση της γης για γεωργία και οικισμό άρχισε τον Μεσαίωνα και συνεχίστηκε αδιάλειπτα μέχρι σήμερα. Ο ιστότοπος και το κτήριο υποδομών παρέχει στους επισκέπτες όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με αυτήν την τεχνολογία, τα αναχώματα, τις δεξαμενές, τα αντλιοστάσια, και τα διοικητικά κτίρια παράλληλα με του ιδιαίτερως καλό διατηρημένους ανεμόμυλους. Το βιομηχανικό σύνολο αυτό φέρει ιστορικό φορτίο πολλών αιώνων και η διατήρηση, διαχείριση και ανάδειξη του γινόταν από την τοπική αυτοδιοίκηση της περιοχής. Μνημεία σαν αυτό αποτελούν ισχυρά επιχειρήματα ως προς την ανάγκη αναγνώρισης των βιομηχανικών καταλοίπων ακόμη και αν προηγούνται της βιομηχανικής επανάστασης.

⁶⁷ Η ολλανδική κυβέρνηση ψήφισε το νόμο περί στέγασης (Woningwet) το 1901. Ο νόμος αυτός θέσπισε πολύ υψηλότερα πρότυπα για τη στέγαση και οδήγησε τόσο στην κατεδάφιση παλαιών, ανεπαρκών κτιριακών κτιρίων όσο και στη δημιουργία νέων κατοικιών με πολύ καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και τιμές που τις καθιστούσαν προσβάσιμες στους φτωχότερους πολίτες του Άμστερνταμ.

⁶⁹ Το μονοπάτι "De Klerk" όπως το μουσείο το ονομάζει προς τιμήν του αρχιτέκτονα Michel De Klerk

⁷⁰ Οι πληροφορίες που παρατίθενται έχουν παρθεί από τον ιστότοπο του Kinderdijk (<https://www.kinderdijk.com/>, τελευταία επίσκεψη ιστότοπου 16/9/2018) και την διαδικτυακή παράθεση της λίστας της UNESCO στον ιστότοπο της (<https://whc.unesco.org/en/list/818>, τελευταία επίσκεψη ιστότοπου 19/08/2018).

Ηνωμένο Βασίλειο

Το Ηνωμένο Βασίλειο υπήρξε ένα από τα σημαντικά κέντρα ανάπτυξης των τεχνολογικών αλλαγών που χαρακτήρισαν την βιομηχανική επανάσταση καθώς και αποτέλεσε κέντρο βιομηχανικής παραγωγής. Ως εκ τούτου το σύνολο του Ηνωμένου Βασιλείου αλλά και ιδίως η Αγγλία είναι γεμάτη με βιομηχανικά κατάλοιπα οπότε και η μελέτη περιπτώσεων καθίσταται αναγκαία αλλά πολύ μικρή σε σχέση με το μέγεθος των παραδειγμάτων.

Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι το Cromford που υπήρξε το πρώτο εργοστάσιο με νερόμυλο που κατασκευάστηκε σύμφωνα με το σύστημα Richard Arkwright το 1772-1775 στο Cromford της Αγγλίας, το οποίο παρείχε τη βάση για ολόκληρη τη βιομηχανία και αποτελεί μια από τις περιοχές παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Η κατασκευή του εργοστασίου ήταν παρόμοια με το πείραμα κυλίνδρων που είχε πραγματοποιήσει παλαιότερα ο Arkwright: μια σειρά από διασυνδεδεμένα κτίρια που εκτείνεται κατά μήκος ενός γκρεμού με τη χρήση της υδροηλεκτρικής ενέργειας από ένα μικρό ρυάκι Bonsall Brook και τη λίμνη Cromford. Ο Arkwright, που χρειαζόταν νέους ισχυρούς εργάτες, αναγκάστηκε να χτίσει σπίτια για αυτούς και τους γονείς τους, καθώς η πυκνότητα του πληθυσμού ήταν μικρή (αρχικά υπήρχαν 200 εργαζόμενοι στο εργοστάσιο). Έτσι, διαμορφώθηκε η έννοια μιας βιομηχανικής κοινότητας, η οποία στη συνέχεια επαναλήφθηκε πολλές φορές σε άλλους οικισμούς της κοιλάδας και αποτέλεσε σημαντική παράμετρο στην επανάχρηση του.

Στο τέλος της έκρηξης της κλωστοϋφαντουργίας, τα εργοστάσια πωλήθηκαν, μοιράζοντας το καθεστώς ιδιοκτησίας μεταξύ διαφορετικών ιδιοκτητών. Έτσι ένα μικρό μέρος του εξοπλισμού μεταφέρθηκε στο Μουσείο Επιστημών στο Λονδίνο. Το συγκρότημα εργοστασίων Cromford περιλαμβάνει δύο κύρια κτίρια με επέκταση, οικιστικά κτίρια, γέφυρες, υδραγωγείο, κτήρια διαχείρισης εργοστασίων και πολλά άλλα κτίρια (περίπου 20 συνολικά). Ο χώρος παγκόσμιας κληρονομιάς βρίσκεται επίσης 10,5 χλμ. από το κανάλι Cromford. Το κανάλι Cromford, μήκους 23,3 χλμ., συνδέει το Cromford με το κανάλι Erewash και χτίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1790. Ο διάυλος είχε σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, που ήταν μέχρι το 1830 ο κεντρικός δρόμος προς την μεγαλούπολη του Μάντσεστερ. Το κανάλι περιλαμβάνεται στον κατάλογο των τόπων ειδικού επιστημονικού ενδιαφέροντος (Site of Special Scientific Interest, SSSI). Πλέον και μετά την επανάχρηση που υπέστη, το μουσείο είναι ανοιχτό στο συγκρότημα. Σύντομα προβλέπεται η επέκταση της έκθεσης, η οποία περιλαμβάνει μηχανές εργασίας, βιβλιοθήκη, ομάδες μελέτης και αίθουσα συνεδριάσεων.

Μια περίπτωση επανάχρησης που θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί είναι αυτή του παροπλισμένου σταθμού ηλεκτροπαραγωγής που βρίσκεται στη νότια όχθη του ποταμού Τάμεση στην περιοχή Bankside του Λονδίνου ή Tate Modern όπως είναι γνωστό μετά την επανάχρηση του. Ο σταθμός παρήγαγε ηλεκτρική ενέργεια για τους κατοίκους του Λονδίνου από το 1891 έως το 1981⁷¹. Το μέγεθος του εργοστασίου καθώς και η προνομιακή του θέση στην μητρόπολη του Λονδίνου δημιούργησαν τις ιδανικές συνθήκες για την εκπόνηση σχεδίου για ένα μουσείο σύγχρονης τέχνης εντός του βιομηχανικού καταλοίπου. Το σκεπτικό επανάχρησης βασιζόταν στην προσαρμογή των αναγκών του μουσείου με σεβασμό στο

⁷¹ Ιστότοπος Tate Modern: <https://www.tate.org.uk> (τελευταία επίσκεψη 14/11/18)

βιομηχανικό κέλυφος και εξοπλισμό. Αξιοσημείωτο στοιχείο είναι η διατήρηση της, συμβολικής πλέον υφικαμίνου μετά την επανάχρηση.

Το έργο στέφθηκε με επιτυχία και το μουσείο άνοιξε τις πόρτες του το 2000. Τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του το μουσείο δέχθηκε πάνω από πέντε εκατομμύρια διακόσιους πενήντα χιλιάδες επισκέπτες⁷². Από τότε το μουσείο συγκαταλέγεται στα μεγαλύτερα και σημαντικότερα μουσεία σύγχρονης τέχνης και η επανάχρηση του έχει δώσει έναν πολύ σημαντικό πολιτιστικό χαρακτήρα στο πρότερο βιομηχανικό κατάλοιπο.

Μεσογειακές χώρες

Η περίπτωση της Ισπανικής βιομηχανικής κληρονομιάς έχει κάποιες ιδιαιτερότητες που αξίζει να παρατηρηθούν. Σύμφωνα με τους J. Claver and M.A. Sebastián⁷³ υπάρχουν προηγούμενες πρωτοβουλίες προσδιορισμού των ακινήτων της ισπανικής βιομηχανικής κληρονομιάς, και είναι πρέπει να αναφέρεται σε αυτά, τουλάχιστον στα πιο σημαντικά. Το Εθνικό Σχέδιο Βιομηχανικής Κληρονομιάς του 2001 ορίζει ένα αρχικό κατάλογο που περιλαμβάνει 49 στοιχεία που μπορούν να επεκταθούν σε 58, εάν ληφθούν υπόψη οι ενέργειες μεταξύ 2002 και 2010. Επιπλέον, η ισπανική αντιπροσωπεία του TICCIH δημοσίευσε το 2011 τον ελάχιστο κατάλογο που περιλαμβάνει συνολικά 100 περιουσιακά στοιχεία της Ισπανικής βιομηχανικής κληρονομιάς. Αξιο αναφοράς στην Ισπανία είναι το σχέδιο ανάπτυξης των λιμενικών εγκαταστάσεων Abandoibarra στην πόλη Bilbao. Το πλάνο ανάπτυξης των εγκαταλειμμένων λιμένων και της βιομηχανικής ζώνης γύρω τους σε νέο κέντρο της πόλης ονομάστηκε Bilbao Ria 2000⁷⁴ και συνοδεύτηκε από το χτίσιμο νέων γεφυρών και την κατασκευή ενός νέου υπόγειου σιδηρόδρομου. Η επιχείρηση Bilbao Ria 2000 στέφθηκε με επιτυχία με χρηματοδότηση τόσο των τοπικών αρχών όσο και γενναίων ιδιωτικών χορηγιών. Η νέα εικόνα της πόλης προσέλκυσε το διεθνές ενδιαφέρον και εντός της ανακατασκευασμένης βιομηχανικής ζώνης σύντομα συμπεριελήφθη το μουσείο σύγχρονης τέχνης Guggenheim Bilbao που προσέθεσε την πόλη στους πολιτιστικούς προορισμούς της Ευρώπης.

Στην Ιταλία κρίνεται σκόπιμο να εξεταστεί συνοπτικά η περίπτωση της βιομηχανικής πόλης της Ivrea. Η πόλη χτίστηκε από το 1930 έως το 1960 από τον Adriano Olivetti και αποτελείται από μια ομάδα κτιρίων που έχουν σχεδιαστεί από διάσημους Ιταλούς αρχιτέκτονες και αστικούς σχεδιαστές του εικοστού αιώνα. Αυτό είναι επίσης αναγνωρίσιμο στον αστικό ιστό της πόλης και στον συνολικό σχεδιασμό της. Διακριτές είναι μεγάλες βιομηχανικές περιοχές και κτίρια, με άλλα που προορίζονται για κατοικία και κοινωνικές υπηρεσίες. Η περιοχή αυτή είναι κυρίως αναγνωρίσιμη κατά μήκος του άξονα του Corso Jervis, το οποίο είναι το επίκεντρο των κτιρίων παραγωγής, του εργοστασίου και των κοινωνικών υπηρεσιών και κατοικιών της πόλης. Μετά το κλείσιμο των εργοστασίων, η συντήρηση της πόλης παρέμεινε στον δήμο και στους κατοίκους της. Το 2018 η συντηρημένη πόλη της Ivrea αναγνωρίστηκε ως μνημείο παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς από την UNESCO κυρίως λόγω του αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος αλλά και της

⁷² Με βάση τα στοιχεία που παρατίθενται στο άρθρο των New York Times με τίτλο «The Tate Modern and the Battle for London's Soul» από τον R. Larsen. Ιστότοπος <https://www.nytimes.com/2017/07/18/travel/tate-modern-london-museum-city-evolution.html> (τελευταία επίσκεψη 15/9/18)

⁷³ Ερευνητικό άρθρο με τίτλο «Decision-Making Methodologies for Reuse of Industrial Assets» στο επιστημονικό περιοδικό complexity.

⁷⁴ Koekebakker O., Westergasfabriek Culture Park: Transformation of a former industrial site in Amsterdam, σ. 15, NAI Publishers, 2003

κοινωνιολογικής σημασίας που φέρει χάρη στο κοινωνικό μοντέλο συμμετοχής των εργαζομένων στην διοίκηση.

Η Εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου σε εξέχουσες περιπτώσεις στην Ευρώπη

Ironbridge Gorge

Το Φαράγγι του Ironbridge ονομάζεται συχνά «Κοιτίδα της Βιομηχανικής Επανάστασης». Η ιστορική του σημασία είναι μεγάλη ως ο τόπος όπου ο Αβραάμ Ντάρμπι έφτιαξε το σίδηρο το 1709 με τη χρήση ημίκαυστου άνθρακα και λαδιού ως καύσιμο, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για τη μαζική παραγωγή σιδήρου⁷⁵. Στο Ironbridge είναι επίσης η πρώτη γέφυρα από χυτοσίδηρο στον κόσμο η οποία περνάει από το Severn από το 1779 και ονομάζεται Γέφυρα Coalbrookdale. Αρχικά ονομαζόταν φαράγγι Severn, το φαράγγι μετέπειτα ονομάστηκε Ironbridge Gorge. Το φαράγγι Ironbridge, μαζί με τη γέφυρα και τους βιομηχανικούς οικισμούς του Ironbridge, βρίσκεται στον κατάλογο της παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO από το 1986. Ως εκ τούτου πλέον το φαράγγι έχει γίνει σύμβολο τόσο της Βιομηχανικής Επανάστασης όσο και των βιομηχανικών επιτευγμάτων της Βρετανίας του δέκατου όγδοου αιώνα⁷⁶.

Το ενδιαφέρον για την διατήρηση των τεκμηρίων βιομηχανικής κληρονομιάς στο φαράγγι του Ironbridge είναι χρόνια τώρα το επίκεντρο της ιστορικής έρευνας. Από την πρωτοπορία εργασίες σχετικά με τις τεχνικές και ιστορικές πτυχές των σιδηρουργείων της Coalbrookdale Company, το πεδίο έχει διευρυνθεί ώστε να περιλαμβάνει κεραμικά και άλλες βιομηχανίες. Οι ιστορικές εικόνες και οι περιγραφές της περιοχής έχουν συγκεντρωθεί σε διαφορετικούς όγκους που είναι μεμονωμένοι στα μνημεία και έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολλών εκδόσεων. Αυτή η εκτενής ιστορική έρευνα έχει φωτίσει μερικά από τα πιο γνωστά ιστορικά κατάλοιπα βιομηχανικού ενδιαφέροντος της περιοχής, ειδικά ο Παλαιός Φούρνος στο Coalbrookdale, και η ίδια η Γέφυρα του Σιδήρου, σίγουρα συνέβαλαν στην πρόκληση του ενδιαφέροντος γύρω από το βιομηχανικό κατάλοιπο και την στη διασφάλιση της διατήρησής τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αρχή για την αναγνώριση της σημασίας του Ironbridge στην παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά αποτέλεσαν τα υλικά τεκμήρια όπως εξοπλισμός και τα έγγραφα.

Σήμερα, υπάρχουν πολλά μουσεία στην κοιλάδα που είναι αφιερωμένα στην εποχή της πρώιμης εκβιομηχάνισης. Αυτά περιλαμβάνουν έναν κλίβανο του 18ου αιώνα, το Μουσείο Υπαίθρου Blist Hill με εκθέματα από τη Βικτωριανή Εποχή, το Μουσείο κατασκευής πορσελάνης Coalport, το Rose Hill House (μουσείο για την καθημερινή ζωή του 18ου αιώνα) και ένα εργαστήριο την παραγωγή τούβλων. Η σιδερένια γέφυρα είναι σημείο αγκυροβόλησης (anchor point) της Ευρωπαϊκής Διαδρομής Βιομηχανικής Κληρονομιάς (ERIH).

⁷⁵ Alfrey J. – Catherine Clark, Ironbridge: Landscape of industry, σ. 1, Routledge, Λονδίνο, 1993

⁷⁶ Alfrey J. – Catherine Clark, Ironbridge: Landscape of industry, σ. 2, Routledge, Λονδίνο, 1993

Ruhr: Βιομηχανικό πάρκο και ορυχείο Zollverein

Στην κοιλάδα του Ruhr της Γερμανίας αναπτύχθηκε μια από τις μεγαλύτερες βιομηχανικές ζώνες στον κόσμο. Η περιοχή του Ρουρ της Γερμανίας διαδραμάτισε αναπόσπαστο ρόλο στη βιομηχανική επανάσταση και περισσότεροι από 750 σταθμοί ηλεκτροπαραγωγής και άλλες βιομηχανικές μονάδες διαμόρφωσαν την περιοχή περισσότερο από οτιδήποτε άλλο. Η διαδρομή βιομηχανικής κληρονομιάς του πάρκου συνδέει εκατοντάδες βιομηχανικά μνημεία, μουσεία, αξιοθέατα και εγκαταστάσεις τέχνης μεταξύ Duisburg και Hamm.

Η σημαντική κίνηση που έγινε εντός της βιομηχανικής ζώνης του Ruhr ήταν η δημιουργία της έκθεσης βιομηχανικών κτηρίων και σχεδιασμών που ονομάστηκε IBA Emscher park (Internationale Bauausstellung) μεταξύ του 1989 και του 1999 και που περιελάμβανε βιομηχανικούς χώρους σε μεγάλο μέρος της κοιλάδας. Η έκθεση έκτασης 30 χιλιομέτρων σε μια περιοχή δυο εκατομμυρίων κατοίκων⁷⁷ κόστισε περίπου δυο δισεκατομμύρια σε βάθος δέκα ετών και χρηματοδοτήθηκε από το κοινοτικό κράτος σε συνεργασία με την τοπική κυβέρνηση και ιδιωτικές χορηγίες. Το γιγαντιαίο αυτό σχέδιο είχε ως στόχο να ανανεώσει και να αναγεννήσει οικονομικά την περιοχή της κοιλάδας του Ruhr και αυτό ακριβώς πέτυχε. Εντός του προγράμματος πραγματοποιήθηκε η ανακατασκευή του φυσικού περιβάλλοντος με την επαναφορά του ποταμού στην φυσική του ροή ενώ δημιουργήθηκαν επιστημονικά κέντρα, χιλιάδες θέσεις εργασίας και πολιτιστικά κέντρα βιομηχανικού ενδιαφέροντος. Ένα από αυτά και ίσως το πιο ενδιαφέρον παράδειγμα είναι το Landschaftspark.

Το Landschaftspark είναι δημόσιο πάρκο στο Duisburg της Γερμανίας. Σχεδιάστηκε το 1991 από τον Peter Latz, με σκοπό να μελετήσει, να κατανοήσει και να αναδείξει το βιομηχανικό παρελθόν. Το πάρκο συνδέεται στενά με την προηγούμενη χρήση του χώρου ως μονάδα παραγωγής άνθρακα και χάλυβα (που εγκαταλείφθηκε το 1985, αφήνοντας την περιοχή μολυσμένη σημαντικά) και τη γεωργική γη που είχε πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα. Στα πλαίσια του προγράμματος του IBA συντηρήθηκε ο μεγάλος βιομηχανικός εξοπλισμός του και τα κελύφη των βιομηχανικών κτιρίων τα οποία αμφότερα εκτίθενται εντός του πάρκου. Το πάρκο χρηματοδοτείται και εξασφαλίζει την βιωσιμότητα του από την ενοικίαση των χώρων του για εκδηλώσεις και μουσικά φεστιβάλ.

Σημαντικό σταθμό στην εξέλιξη της βιομηχανικής περιοχής αποτέλεσε το έτος 2010 όπου το Ruhr χαρακτηρίστηκε πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης και σύντομα ακολούθησε την ίδια χρονιά το άνοιγμα του Μουσείου Ρουρ και η καθιέρωση του μονοπατιού βιομηχανικών μνημείων στο Zollverein καθώς και το κέντρο επισκεπτών στα ορυχεία άνθρακα

Με βάση το γενικό σχέδιο του Rem Koolhaas, η ανάπτυξη του χώρου θα συνεχιστεί τα επόμενα χρόνια με μια σειρά από νέα και ανακαινισμένα κτίρια καθώς και με μέτρα απογραφής και επενδυτικό όγκο περίπου 190 εκατομμυρίων ευρώ. Από το 2018 ο αρχιτέκτονας και επιχειρηματίας του Βερολίνου, Reinhard Müller, επένδυσε 50 εκατομμύρια ευρώ σε μια νέα πανεπιστημιούπολη EUREF νω κέντρο εκκίνησης για τις νεοσύστατες

⁷⁷ Koekebakker O., Westergasfabriek Culture Park: Transformation of a former industrial site in Amsterdam, σ. 13, NAI Publishers, 2003

επιχειρήσεις που σχεδιάζονται για την εγκατάσταση στα παλαιά κτήρια επεξεργασίας άνθρακα.⁷⁸

Με αρχή την έκθεση “Ständige Schau formschöner Industrieerzeugnisse” (μόνιμη έκθεση κομψών βιομηχανικών προϊόντων) που φιλοξενούταν στην Villa Hügel, της πόλης του Essen, από το 1955, δημιουργήθηκε στο πρώην λεβητοστάσιο του Zeche Zollverein το Μουσείο Design Red Dot που περιέχει την μεγαλύτερη έκθεση στον κόσμο του σύγχρονου σχεδιασμού και της εσωτερικής διακόσμησης. Το βιομηχανικό συγκρότημα του ορυχείου Zeche Zollverein, το οποίο εγκαταλείφθηκε το 1986, συζητήθηκε ως πιθανή τοποθεσία σχεδιασμού στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ήδη από το 1995, το Design Zentrum Nordrhein Westfalen πραγματοποίησε μελέτη εξετάζοντας τη δυνατότητα αναβάθμισης της θέσης του Zollverein σε εκείνη ενός πάρκου σχεδιασμού και προσφέρθηκε να είναι ο πρώτος ενοικιαστής της περιοχής. Από το 1995 έως το 1996, ο πρώην λέβητας μετατράπηκε από τον Λόρδο Norman Foster για το νέο του σκοπό. Στις 29 Απριλίου 1997, η έκθεση σχεδίασης άνοιξε στο πρώην βιομηχανικό συγκρότημα του ανθρακωρυχείου Zeche Zollverein, το οποίο ανακηρύχθηκε παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά από την UNESCO στις 14 Δεκεμβρίου 2001 και μαζί του και το πρώην λεβητοστάσιο στο οποίο στεγάζεται το Μουσείο Red Dot Design που πλέον φιλοξενεί πάνω από 2000 εκθέματα⁷⁹.

Westergasfabriek

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η Imperial Continental Gas Association (ICGA) δημιούργησε δύο εργοστάσια άνθρακα στο Άμστερνταμ: το Ooster Gasfabriek και το Wester Gasfabriek. Το τελευταίο ολοκληρώθηκε το 1885 και ήταν στρατηγικά τοποθετημένο μεταξύ των υδάτων, των σιδηροδρόμων και των οδών πρόσβασης. Το αέριο χρησιμοποιήθηκε αρχικά για αστικό φωτισμό.

Το σύνολο των βιομηχανικών μονάδων που συμπεριελάμβανε το εργοστάσιο αποτελούνταν από: έντεκα κτίρια με κόκκινο και κίτρινο τούβλο⁸⁰ που χρησιμοποιούνταν για απόσταξη, συμπίεση και καθαρισμό του άνθρακα, δύο πολύ μεγάλες μονάδες αποθήκευσης αερίου και χώρους φόρτωσης για μεταφορά στα δεξαμενόπλοια. Το 1898 η ιδιοκτησία του εργοστασίου πέρασε στην δημοτική αρχή της πόλης. Την αλλαγή ιδιοκτησίας ακολούθησε η επέκταση προς τα δυτικά των μονάδων παραγωγής με την προσθήκη μονάδας βρασμού και μονάδας επεξεργασίας αμμωνίας το 1901⁸¹.

Όταν η Ολλανδία πέρασε στην γενική χρήση φυσικού αερίου την δεκαετία του εξήντα όλες οι μονάδες παραγωγής ανθρακαερίου οδηγήθηκαν σταδιακά στο κλείσιμο⁸². Μία από αυτές τις μονάδες ήταν το βιομηχανικό συγκρότημα Westergasfabriek (μτφ: Δυτικό εργοστάσιο αερίου), η οποία βρίσκεται στην δυτική μεριά της κεντρικής πόλης του Άμστερνταμ.

⁷⁸ Τα στοιχεία πάρθηκαν από τον ιστότοπο του βιομηχανικού πάρκου Zeche Zollverein <https://www.zollverein.de/> (τελευταία επίσκεψη 18/12/18)

⁷⁹ Ιστότοπος μουσείου Red Dot <https://www.red-dot-design-museum.org/essen/about-us/history/> (τελευταία επίσκεψη 16/12/18)

⁸⁰ Σύμφωνα με αναφορά της δημοτικής επιτροπής για τα ιστορικά κτίρια της πόλης του Άμστερνταμ το 1998, ο μηχανικός Gosschalk έβαλε έντονα στοιχεία νέο-αναγεννησιακής τέχνης, χωρίς την χρήση υλικών η στην σχεδίαση των κτιρίων αυτών τα οποία είναι εμφανή και διασωθέντα μέχρι σήμερα.

⁸¹ Koekebakker O., Westergasfabriek Culture Park: Transformation of a former industrial site in Amsterdam, σ. 25, NAI Publishers, 2003

⁸² Koekebakker O., Westergasfabriek Culture Park: Transformation of a former industrial site in Amsterdam, σ. 8, NAI Publishers, 2003

Με την εγκατάλειψη των εργασιών, η δημοτική αρχή της πόλης, για 25 χρόνια μετά το κλείσιμο το χρησιμοποίησε ως χώρο αποθήκευσης ενώ τα χρόνια αυτά πληθώρα προτάσεων για την επανάχρηση του χώρου κατατέθηκαν στο τραπέζι της δημοτικής αρχής. Η πρόταση που ξεσήκωσε τις μεγαλύτερες αντιδράσεις από την τοπική κοινότητα ήταν η μετατροπή του βιομηχανικού καταλόιπου σε χώρο καθαρισμού και αποθήκευσης των σιδηρογραμμών της πόλης. Η αντίδραση των κατοίκων έφτασε στο επίπεδο να πραγματοποιήσουν κατάληψη ενός δημοτικού συγκροτήματος κτιρίων ως διαμαρτυρία, με βασικό έτοιμα τους την επανάχρηση του παλιού εργοστασίου με γνώμονα την πράσινη ανάπτυξη.

Οι αντιδράσεις των κατοίκων στηριζόντουσαν εν μέρη και στα σχέδια που προϋπήρχαν της δημιουργίας της βιομηχανικής μονάδας και προέβλεπαν την χρήση του χώρου ως επέκταση του πάρκου Westerpark από το 1875⁸³. Με αφορμή μια αγροτική έκθεση που πραγματοποιήθηκε στους χώρους του Westergasfabriek το 1992 το θέμα αναζωπυρώθηκε το ζήτημα της πολιτιστικής και οικολογικής επανάχρησης του χώρου αλλά το ζήτημα καθυστέρησε λόγω της ανάγκης μελέτης για το επίπεδο μόλυνσης του εδάφους.

Το 1996 το δημοτικό συμβούλιο της πόλης ενέκρινε την ανακατασκευή του βιομηχανικού καταλόιπου και την ενσωμάτωση του στο πάρκο. Οι προτάσεις που κατατέθηκαν ήταν πολλές και αρκετά αξιόλογες τόσο ως προς τις μεθόδους επανάχρησης όσο και προς την ενσωμάτωση της πρώην βιομηχανικής μονάδας στον αστικό ιστό και στο πάρκο. Τελικά επιλεχθεί η πρόταση. Από αυτό το έτος και έκτοτε κατά την διάρκεια των συζητήσεων για την επανάχρηση, ο δήμος είχε επανειλημμένως εγκρίνει την εγκατάσταση εταιρειών στα πρώην βιομηχανικά καταλόιπα. Έτσι το πάρκο πριν την αξιοποίηση του είχε αρχίσει να αποφέρει τα πρώτα, διόλου ευκαταφρόνητα, έσοδα.

Με το πόρισμα της αρμόδιας επιστημονικής επιτροπής και την υιοθέτηση του από το δημοτικό συμβούλιο, το έργο ανατέθηκε στην Αμερικανίδα αρχιτέκτονα Katryn Gustafson η οποία και ανέλαβε την αρχιτεκτονική επίβλεψη της επανάχρησης του βιομηχανικού καταλόιπου σύμφωνα με το σχέδιο που είχε καταθέσει⁸⁴. Το σχέδιο προέβλεπε την άμεση σύνδεση του με το πάρκο δίπλα καθώς και την εκτενή εκκαθάριση του μολυσμένου χώματος ώστε να φυτευτούν δέντρα αντάξια της συνέχειας του πάρκου. Μία πολύ ενδιαφέρουσα προσθήκη στο σχέδιο της Gustafson είναι η χρήση δυο εκ των δεξαμενών αερίου ως ανοιχτές λίμνες με διατήρηση όλων των βιομηχανικών στοιχείων τους.

Ο χώρος του Westergasfabriek σήμερα φιλοξενεί πληθώρα επιχειρήσεων κυρίως τεχνολογικού και πολιτιστικού χαρακτήρα, ενώ μέσα στην μεγάλη δεξαμενή του πραγματοποιούνται συνεχώς περιοδικές εκθέσεις, πολιτιστικά δρώμενα και τα τελευταία χρόνια και η εβδομάδα μόδας του Άμστερνταμ. Το βιομηχανικό πάρκο αποτελεί και σταθμό στο μονοπάτι De Klerk που διασχίζει τις βιομηχανικές περιοχές της πρωτεύουσας της Ολλανδίας και παράλληλα αποτελεί έναν τόπο αναψυχής μοναδικό στον αστικό ιστό.

⁸³ Koekebakker O., Westergasfabriek Culture Park, σ. 29, NAI Publishers, 2003

⁸⁴ Εικόνα 8: Το προτεινόμενο σχέδιο για την επανάχρηση του βιομηχανικού καταλόιπου Westergasfabriek από την Gustafson που τελικώς πραγματοποιήθηκε.

Κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες μελετώμενων περιπτώσεων

Οι περιπτώσεις που εξετάστηκαν διαφέρουν άρδην ως προς τις συνθήκες της κοινωνίας και της οικονομίας που αναπτύχθηκαν. Μέσα όμως από την σύγκριση τους διακρίνουμε τα κυρίαρχους τρόπους διαχείρισης βιομηχανικών πολιτιστικών οργανισμών.

Τόσο στα ελληνικά όσο και στα ευρωπαϊκά παραδείγματα συναντάμε συχνά την σύμπραξη κάποιου δημόσιου φορέα με ιδιωτικές επιχειρήσεις. Οι συνθήκες και οι στοχεύσεις μιας τέτοιας σύμπραξης μπορούν όμως να είναι πολύ διαφορετικές, κάτι που γίνεται εμφανές αν αντιπαραβάλουμε την περίπτωση του ΤΠΠΛ με αυτήν του ολλανδικού Westergasfabriek. Στην περίπτωση του Λαυρίου υπήρξε μια πολυετής συζήτηση για την επανάχρηση των καταλοίπων, που είχε την ενεργό συμμετοχή πολλών οργανισμών και την τελική ανάληψη του έργου από το ΕΜΠ με στόχο την πολιτιστική αξιοποίηση του χώρου, την προσέλκυση ερευνητικών εταιρειών, την έρευνα και την εκπαίδευση. Στον αντίποδα η περίπτωση του Westergasfabriek ήταν πολύ πιο απλή καθώς η προσέγγιση μεταξύ της εταιρείας MAB⁸⁵ και του δήμου του Westerpark ήταν ταχύτερη και με σκοπό την αισθητική ανάδειξη του χώρου, με σεβασμό στα κελύφη και τον εξοπλισμό αλλά με έντονο τον εμπορικό χαρακτήρα. Σημαντικό και στις δύο περιπτώσεις είναι ότι και οι επιμέρους κοινότητες (Λαυρίου και δήμου Westerpark) είχαν έντονο ενδιαφέρον και συσχέτιση με την ιστορία των βιομηχανικών καταλοίπων της περιοχής τους. Αυτό το κοινό χαρακτηριστικό φαίνεται να αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα και στις δύο αυτές περιπτώσεις καθώς και σε αρκετές ακόμα.

Οι οικονομικές συνθήκες επανάχρησης των παραδειγμάτων που μελετήθηκαν κυμαίνονται από την πλήρη εξασφάλιση των οικονομικών πόρων και της βιωσιμότητας ως την εφαρμογή μεθόδων επανάχρησης που αγνοούν την αξία της βιομηχανικής κληρονομιάς και αποτελούν αστικού τύπου παρεμβάσεις εντός των παλαιών βιομηχανικών υποδομών με γνώμονα το οικονομικό κόστος. Μια ορθή επανάχρηση με πολιτιστικό χαρακτήρα όμως σε κάθε περίπτωση έχει περισσότερες δυναμικές πηγές χρηματοδότησης από τις απλές αστικές παρεμβάσεις. Ενδεικτικά μέσα από τα μελετώμενα παραδείγματα ξεχωρίζει η περίπτωση της Ελαιουργίας Πύργου που

Ιδιαιτερότητες της Ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς

Η ελληνική βιομηχανία αναπτύχθηκε με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς σε σύγκριση με την δυτική Ευρώπη που αποτέλεσε κέντρο της βιομηχανική επανάστασης. Τα τέλη του 19ου αιώνα ο πληθυσμός της Ελλάδος είχε αυξηθεί κατά 78% ιδίως λόγω των εδαφικών προσκτήσεων που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή. Έτσι οι τελευταίες δεκαετίες του 19ου και οι πρώτες του 20ου σημαδεύτηκαν από μια πρωτοφανή αύξηση της βιομηχανικής δραστηριότητας και των επενδύσεων σε υποδομές. Η μεγαλύτερη αύξηση παρατηρήθηκε την περίοδο του μεσοπολέμου, περίοδος μεταγενέστερη από την βιομηχανική ανάπτυξη στις χώρες του δυτικού κόσμου. Οι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτήν την μεταγενέστερη ανάπτυξη μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις: Ο πρώτος παράγοντας ήταν το γεγονός ότι ολοκληρή η οικονομική ζωή της χώρας προσπαθούσε να επαναπροσδιορίσει την λειτουργία και τους στόχους της με βάση τα διεθνή δεδομένα, αναδυόμενη από μία δεκαετία πολέμων και οικονομικού μαρασμού. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η συμβολή της μικρασιατικής

⁸⁵ Koekebakker O., Westergasfabriek Culture Park, σ. 53, NAI Publishers, 2003

καταστροφής⁸⁶, που μέσω της εισροής στην ελληνική κοινωνία πλήθους μεταναστών που κατείχαν γνώση και εξειδίκευση από τις πόλεις των παραλίων, οδήγησε στην αναβάθμιση των δυνατοτήτων του μέσου όρου της εργατικής δύναμης της χώρας με αποτέλεσμα την τοποθέτηση οικονομικών κεφαλαίων στις δευτερογενείς παραγωγικές μονάδες και κυρίως στην βιομηχανία⁸⁷. Ο τρίτος και τελευταίος παράγοντας ήταν η επικέντρωση της κυβέρνησης Βενιζέλου στην βελτίωση των εργασιακών συνθηκών και την κατοχύρωση των εργατικών δικαιωμάτων⁸⁸ με αποτέλεσμα την συμπίεση με τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα και την αύξηση της παραγωγικότητας.

Η κύρια πηγή χρηματοδότησης των έργων ήταν η εισροή του ξένου κεφαλαίου μέσω κρατικών δανείων, επενδύσεων σε υποδομές και σε μονάδες παραγωγής. Η βιομηχανική παραγωγή όμως στην Ελλάδα συνάντησε ένα αναπάντεχο εμπόδιο, ιδιαιτέρως τα πρώτα χρόνια ουσιαστικής ανάπτυξης της, στην έλλειψη ειδικευμένων εργατών. Αυτό συνέβαινε κυρίως γιατί όταν οι εργάτες ολοκλήρωναν την εκπαίδευση τους στις μεθόδους βιομηχανικής παρασκευής προϊόντων προτιμούσαν να επιστρέψουν πίσω στα μικρά παραδοσιακά εργαστήρια ώστε να εφαρμόσουν εκεί τις μεθόδους τους.

Αυτές οι ιδιομορφίες στην ανάπτυξη των βιομηχανικών μονάδων έχουν επηρεάσει εκτενώς τόσο τον αριθμό των βιομηχανικών καταλοίπων που σώζονται σήμερα όσο και την κατανόηση της κοινωνίας γύρω από την σημασία της βιομηχανικής της κληρονομιάς. Στην ελληνική κοινωνία, μέχρι πρότινος, το βιομηχανικό κατάλοιπο ήταν κυρίως συνυφασμένο με τα εγκαταλειμμένα ορυχεία ή τα ερείπια-φαντάσματα στα όρια και στα λιμάνια των πόλεων. Παρότι, όπως μελετήθηκε, έχει υπάρξει κινητοποίηση φορέων για κάποιες εξέχουσες περιπτώσεις, απουσιάζει η χάραξη εκτενούς στρατηγικού πλάνου για την διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς του τόπου και των σημειόντων πληροφοριών που αυτή φέρει, τόσο από την πολιτεία όσο και από τους σχετικούς φορείς (TICCIH, ICOM).

Οποιαδήποτε επιχείρηση διάσωσης βιομηχανικών καταλοίπων στην Ελλάδα θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει στην μεθοδολογία και τις δεδομένες ιδιαιτερότητες που αυτά έχουν και ως εκ τούτου να βασίζεται τμήμα της προώθησης στα μοναδικά χαρακτηριστικά, ιστορικά, κοινωνιολογικά ή αρχιτεκτονικά, του εκάστοτε βιομηχανικού καταλοίπου.

Σκεπτικό επανάχρησης

Είναι γνωστό ότι η παγκοσμιοποίηση οδήγησε στην ανάπτυξη πόλεων, από τα βιομηχανικά κέντρα πολιτισμικής φύσης υπό την επίδραση της ανάδειξης της καλλιέργειας. Βιομηχανικές μετεγκαταστάσεις, επιπτώσεις της την παγκοσμιοποίηση, απαιτούν νέες εξειδικεύσεις σε εγκαταλελειμμένες περιοχές, συχνά σε συνδυασμό με ιστορικά και γεωγραφικά πολιτιστικές δραστηριότητες. Στην περίπτωση των βιομηχανικών πόλεων, η επανάχρηση οδηγεί μερικές

⁸⁶ Βουρνάς Τάσος, Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, τόμος Α΄,

⁸⁷ Περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες» Τεύχος 18 – Βιομηχανική αρχαιολογία, σ.57, Χρήστος Χατζηϊωσήφ, Φεβρουάριος 1986, σε άρθρο με τίτλο «ΕΛΛΑΔΑ: Εκβιομηχάνιση χωρίς επανάσταση»

⁸⁸ Βουρνάς Τάσος, Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, τόμος Α΄,

φορές σε μέτρα ενσωματώνουν τα στοιχεία ενεργητικού στην κληρονομιά , βασισμένα στην αρχή της επιλογής μιας αειφόρου ανάπτυξης των εκτάσεων.⁸⁹

Σήμερα, οι συνθήκες στη διαχείριση της κληρονομιάς αλλάζουν ολοένα και περισσότερο σε όλα τα επίπεδα, δηλαδή από στόχους, διακυβέρνησης στις τεχνικές διαχείρισης. Στη μελέτη σχετικά με τον μεταβαλλόμενο ρόλο της κληρονομιάς στην κοινωνία και στην κοινωνία τρόπο διαχείρισης της, οι σύγχρονες κατευθύνσεις στη διαχείριση της κληρονομιάς μπορούν να συνοψισθούν ως εξής: είναι ζωτικής σημασίας να επιτευχθεί συναίνεση και να γνωρίζουμε πώς να προσαρμοστούμε στις συνθήκες. Σχετικά με διαχειριστικές δεξιότητες λέει ότι οι νέες συνθήκες απαιτούν τη διαχείριση από πολλούς ειδικευμένους ανθρώπους, κάτι που είναι αντίθετο στο παραδοσιακό σύστημα που έχει κατακτήσει οι ειδικοί και οι επιστήμονες.

Τα μοντέλα που έχουν σαν αποτέλεσμα την διαφοροποιημένη συμπεριφορά των αστικών μεταβολισμών ακολουθούν ξεχωριστά τροχιές:⁹⁰

α) Σε αρμονία (θετική) ότι αυτά τα μοντέλα που διαθέτουν μια ισορροπημένη εισροή-έξοδο σχέση και έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: τα μέτρα προσαρμογής είναι κατάλληλα για το είδος του μνημείου ενώ τα μοντέλα ανταποκρίνονται σε αξιοσημείωτο βαθμό στις ενέργειες επανάχρησης. μερικές από αυτές γίνονται επιτυχημένα μοντέλα που θα διευκολύνουν την εφαρμογή των μέτρων σε άλλους χώρους με παρόμοια συνθήκες;

β) Σε δυσαρμονία (αρνητική) σε απόλυτη αντίθεση με τα προηγούμενα μοντέλα, εμφανίζονται όταν: δεν υπάρχουν μελέτες σκοπιμότητας για τα έργα που προτείνονται για την εφαρμογή (κάτι που θα έπρεπε επίσης να ληφθούν υπόψη και οι τοπικοί παράγοντες) · το φάσμα των παραγόντων που συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν περιλαμβάνει ειδικούς στους τομείς ενδιαφέροντος για τις αντίστοιχες εργασίες βελτίωσης.

γ) Αδιάφορα (στα σύνορα μεταξύ θετικών και αρνητικών) μοντέλα που προκύπτουν από την υλοποίηση σχεδίων διατήρησης, τα οποία όμως δεν ανταποκρίνονται επακριβώς στην αρχικές απαιτήσεις. Η αρχιτεκτονική αξία του κτιρίου βιομηχανικής κληρονομιάς δεν περιλαμβάνεται στα νέα του λειτουργία ενώ πολλές φορές, η λειτουργική προσαρμογή βρίσκεται στο πεδίο των καθημερινών υπηρεσιών. Αυτού του είδους τα μοντέλα επανάχρησης είναι ασταθή, τα οποία αλλάζουν διαδοχικά λειτουργίες, συχνά σε σύντομο χρονικό διάστημα.

⁸⁹ Επιστημονικό άρθρο " Models of technical and industrial heritage re-use in Romania" δημοσιευμένο στο συνέδριο "Landscape, Environment, European Identity", 4-6 Νοεμβρίου, 2011, Βουκουρέστι, διοργανωμένο από το Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου, το Τμήμα Γεωγραφίας, το Τμήμα Περιφερειακής Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος, και το Κέντρο Περιβαλλοντικών Ερευνών και Μελετών Επιπτώσεων. Όπως παρατίθεται στο ιστότοπο science direct (τελευταία επίσκεψη 10/2018) https://ac.els-cdn.com/S1878029612004914/1-s2.0-S1878029612004914-main.pdf?_tid=13c6610b-a980-4cd6-a612-4d3af05dc657&acdnat=1546744814_a3c93a8f3cd52220395fcca584c59920

⁹⁰ Επιστημονικό άρθρο " Models of technical and industrial heritage re-use in Romania" δημοσιευμένο στο συνέδριο "Landscape, Environment, European Identity", 4-6 Νοεμβρίου, 2011, Βουκουρέστι, διοργανωμένο από το Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου, το Τμήμα Γεωγραφίας, το Τμήμα Περιφερειακής Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος, και το Κέντρο Περιβαλλοντικών Ερευνών και Μελετών Επιπτώσεων. Όπως παρατίθεται στο ιστότοπο science direct (τελευταία επίσκεψη 10/2018) (https://ac.els-cdn.com/S1878029612004914/1-s2.0-S1878029612004914-main.pdf?_tid=13c6610b-a980-4cd6-a612-4d3af05dc657&acdnat=1546744814_a3c93a8f3cd52220395fcca584c59920)

Συμπεράσματα σύγκρισης

Από την σύγκριση των περιπτώσεων γίνεται εμφανές ότι η Ελλάδα του σήμερα δεν υστερεί πολύ σε σχέση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Το μοντέλο της επανάχρησης του Λαυρίου για παράδειγμα δεν υστερεί καθόλου στην χρήση καινοτόμων μέσων και συμβάσεων για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του ΤΠΠΛ. Σίγουρα τα κρατικά κονδύλια συνεισέφεραν στην ανακατασκευή αλλά δεν θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την αειφόρο ανάπτυξη του.

Το βασικό πρόβλημα που προκύπτει στα ελληνικά δεδομένα σε σχέση με τα δεδομένα της Γερμανίας για παράδειγμα είναι η συχνότητα και η επιστημονικότητα των επαναχρήσεων. Πιο συγκεκριμένα, παρά τις πρόσφατες προσπάθειες του TICCIH, ένα πολύ μεγάλο κομμάτι βιομηχανικής κληρονομιάς στην χώρα μας είτε αφήνεται στην μοίρα του, είτε αναπλάθεται με μεγάλη επέμβαση στα βιομηχανικά στοιχεία και με ολοκληρωτική αδιαφορία για την ιστορία που φέρει⁹¹. Η κατάσταση του προβλήματος είναι πολύ κακή καθώς οι πάγιες λανθασμένες πρακτικές έχουν οδηγήσει πληθώρα βιομηχανικών καταλοίπων με σημαίνων ιστορικό φορτίο στην εξαφάνιση ή στην ισοπέδωση. Χρήσιμη και ενδεικτική επί του ζητήματος είναι η σύντομη αναφορά στην περίπτωση των ορυχείων σιδήρου της Σκύρου που αποτέλεσαν κέντρο απασχόλησης για τους κατοίκους του νησιού μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ενώ είχαν και ιδιαίτερα βιομηχανικά στοιχεία όπως η εναερία μεταφορά των ορυκτών μέσω σιδηροδρόμων σε σύλους⁹². Σε αυτήν την περίπτωση όχι μόνο δεν έχει υπάρξει η παραμικρή επέμβαση για την διατήρηση, καταγραφή ή ανάδειξη του βιομηχανικού καταλοίπου αλλά έχει επέλθει και λήθη στην πλειονότητα των κατοίκων του νησιού γύρω από το γεγονός ότι υπήρξαν ορυχεία σιδήρου κάποτε στο νησί τους.

Πρόβλημα, σε άμεση σύνδεση με το προηγούμενο, αποτελεί και η πολύ χαμηλή αναγνώριση του ιστορικού φορτίου της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελληνική κοινωνία. Αυτό το πρόβλημα συναντάται σε ολόκληρη την υφήλιο αλλά στην Ελλάδα έχει μάλλον βαθύτερες ρίζες. Η παιδεία στην χώρα μας, τους τελευταίους δύο αιώνες, έχει μια σαφή επικέντρωση στην αρχαιότερη ιστορία του τόπου, συχνά προσπερνώντας ταχύτατα ολόκληρους αιώνες. Αυτό το γεγονός αποτελεί άμεση απόρροια της προσπάθειας δημιουργίας ομοιογενούς εθνικής συνείδησης τον 19^ο και 20^ο αιώνα μέσω της ταύτισης με τους αρχαίους προγόνους. Έτσι η σύγχρονη ιστορία, είτε δεν βρίσκεται εντός διδακτέας ύλης, είτε παρακάμπτεται λόγω περιορισμένου χρόνου. Αυτή η έλλειψη στο εκπαιδευτικό σύστημα έχει συμβάλει στην επικράτηση της αντίληψης ότι κάτι τόσο πρόσφατο όπως τα βιομηχανικά κατάλοιπα δεν δύναται να φέρει τόσο σημαντικό ιστορικό φορτίο όπως ένα δημιούργημα των αρχαίων “ένδοξων” αιώνων. Η αντίληψη αυτή όμως ενισχύεται και από το γεγονός ότι το μέγεθος της ελληνικής βιομηχανίας ήταν μικρό σε σχέση με κατεξοχήν βιομηχανικές χώρες, οδηγώντας συχνά στην υποτίμηση του ρόλου της στην κοινωνία της εποχής.

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η βιομηχανική κληρονομιά στην Ελλάδα είναι η έλλειψη καταγραφής της. Σε πολλές χώρες, συμπεριλαμβανομένων και των μελετώμενων της Ολλανδίας και της Γερμανίας, υπήρχε καταγραφή των βιομηχανικών μονάδων και εγκαταστάσεων αρκετά προγενέστερα από το ενδιαφέρον για την βιομηχανική κληρονομιά. Παρότι αυτή η καταγραφή είχε γίνει για αμιγώς διοικητικούς και οικονομικούς σκοπούς, αποτέλεσε ένα σημαντικό εργαλείο όταν μεταγενέστερα αναζητήθηκαν τεκμήρια

⁹¹ Όπως γίνεται και εμφανές στην μελετώμενη περίπτωση της Ελαιουργίας Ξυστή

για την καταγραφή των βιομηχανικών καταλοίπων. Αυτή την πολυτέλεια δεν την είχε ποτέ η Ελλάδα, μια χώρα που πάντα έπασχε στην συντονισμένη σχεδίαση κρατικής πολιτικής ιδίως σχετικά με κτηματολογία και περιουσιολογία.

Παρά την πληθώρα προβλημάτων που στέκουν ως προκλήσεις για τους φορείς μελέτης και ανάδειξης της ιστορίας και του πολιτισμού στην χώρα μας, είναι πραγματικά σημαντικό να αναφερθεί εκ νέου και συμπερασματικά ότι το μέλλον για την βιομηχανική κληρονομιά στην χώρα μας διαγράφεται πιο ευοίωνα από ότι έχει υπάρξει οποιαδήποτε στιγμή στο πρόσφατο παρελθόν. Αυτή η αισιόδοξη παραδοχή δεν πρέπει να λειτουργήσει κατασταλτικά καθώς στόχος της μελέτης του παρελθόντος δεν είναι η εξαγωγή κάποιων στοιχείων αλλά η εξαγωγή, μελέτη, ανάδειξη και αξιοποίηση του συνόλου των ιστορικών τεκμηρίων.

Σε μια κοινωνία λοιπόν που ακόμα και οι σχετικά αξιόλογες επαναχρήσεις αναζητούν τον χαρακτήρα τους⁹³ είναι σημαντικό να υπάρξει συντονισμένη δράση τόσο από τους κρατικούς φορείς όσο και από τον ιδιωτικό τομέα ώστε να διασωθεί ότι πλέον προλαβαίνει να διασωθεί από την βιομηχανική ιστορία και κληρονομιά της χώρας.

⁹³ Βλέπε Τεχνόπολη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΕΝΙΑΙΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΤΗΣ ΑΕΙΦΟΡΙΑΣ

Ανάγκη σύστασης εθνικού σχεδίου

Μέσω των συμπερασμάτων και δεδομένων που εξήχθησαν στο προηγούμενο κεφάλαιο προκύπτει ένα μεγάλο ερώτημα: Πως δύναται να δράσει η πολιτεία και ο επιστημονικός κόσμος για να διασώσει τα βιομηχανικά κατάλοιπα με τρόπο που θα διασφαλίζει την ακεραιότητα και την ανάδειξη των ιστορικών τεκμηρίων ενώ παράλληλα θα εντάσσει τα βιομηχανικά κατάλοιπα στον αστικό σχεδιασμό σύγχρονων πόλεων;

Φυσικά και η απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα δεν θα μπορούσε να είναι απλή. Για να γίνει ουσιαστική διάσωση των βιομηχανικών καταλοίπων που κινδυνεύουν και για να ενταχθούν στην κοινωνική ζωή του τόπου διατηρώντας κάποια βασικά τους χαρακτηριστικά, το Ελληνικό κράτος θα πρέπει να κάνει κάτι που έχει κάνει σπάνια στην μακρόχρονη ιστορία του. Να λειτουργήσει δηλαδή με βάση ενός επιστημονικά βασισμένου και οικονομικά βιώσιμου σχεδίου. Παρότι αυτή η δήλωση μπορεί να ακούγεται αντιεπιστημονική έως και ουτοπική σε κάποιους, έχει μεγάλη βάση στην αλήθεια και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υπάρξει επιστημονική προσέγγιση χωρίς την αναγνώριση θεμελιωδών καταστάσεων και συνθηκών.

Ακριβώς λόγω της έλλειψης αναγνώρισης των αδυναμιών στην προστασία του πολιτισμού από πλευράς του κράτους, έχει ήδη χαθεί ένα κομμάτι της βιομηχανικής ιστορίας του τόπου, είτε αυτή βρισκόταν σε κατεστραμμένα κελύφη και εξοπλισμό, είτε σε έγγραφα που αφέθηκαν στην σήψη του χρόνου είτε ακόμα και σε μαρτυρίες ανθρώπων που δεν βρίσκονται πλέον εν ζωή. Αυτή η παραδοχή για την χαμένη ιστορία οδηγεί με λογική αλληλουχία στην κατανόηση της ανάγκης για άμεση και πολύπλευρη προστασία της εναπομένουσας βιομηχανικής κληρονομιάς της Ελλάδος.

Η ουσιαστική ανάπτυξη στην μεταμνημονιακή Ελλάδα δεν μπορεί να μην περιέχει ως βασικό της συστατικό την επίτευξη της βιωσιμότητας και της αειφορίας και οφείλει να γίνεται με δημιουργικούς τρόπους που θα συνδέουν τον πολιτισμό με τον κοινωνικό ιστό εν γένει. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο είναι κρίσιμη η κατάλληλη εξισορρόπηση μεταξύ κρατικών και ιδιωτικών δράσεων. Έτσι η λογική και τα αποτελέσματα της έρευνας μας οδηγούν στο ότι για να επιτευχθεί η προαναφερθείσα προστασία με τους σωστούς όρους και πρακτικές, απαιτείται η σύσταση σχεδίου από το κράτος. Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στο να παρέχει εργαλεία υπο την μορφή προτάσεων για την σύσταση του εν λόγω σχεδίου.

Δομή Σχεδίου Διάσωσης – Διοικητική διάρθρωση

Ο διεπιστημονικός σχεδιασμός, η άρτια τμηματική εκτέλεση και η συνεχής επίβλεψη των διαδικασιών αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την σύσταση ενός σχεδίου διάσωσης της ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς. Οι κρατικοί φορείς και τα εμπλεκόμενα πανεπιστήμια θα πρέπει να έχουν την βασική μέριμνα για την εξασφάλιση της διεπιστημονικότητας και της εφαρμογής των ορθών πρακτικών. Το ΕΜΠ είναι ένας φορέας του κράτους που θα μπορούσε να διαδραματίσει εξέχοντα ρόλο στην κατάρτιση ενός τέτοιου σχεδίου, ιδίως λόγω της χρόνιας πλέον εμπειρίας στην διαχείριση του ΤΠΠΑ.

Το πρώτο στάδιο που θα πρέπει να έχει ένα τέτοιο σχέδιο είναι η συλλογή των προϊόντων τεκμηρίωσης των βιομηχανικών καταλοίπων που συχνά βρίσκονται εγκαταλελειμμένα εντός των παρατημένων κτηρίων καθώς και η εκτενής καταγραφή τους. Με αυτήν την κίνηση θα μπορέσει να εκτιμηθεί το ιστορικό φορτίο της εκάστοτε βιομηχανικής μονάδας ενώ παράλληλα θα πρέπει να διεξαχθεί τεχνικός έλεγχος από επιστημονικούς φορείς για τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες των επιμέρους περιπτώσεων. Στο πρώτο αυτό στάδιο θα χρειαστεί η αποστολή εργατικού δυναμικού, χωρίς ανάγκη εξειδίκευσης, για την συλλογή των τεκμηρίων, την φωτογραφική καταγραφή των εργοστασιακών δομών. Παράλληλα πρέπει να δημιουργηθούν επιστημονικές επιτροπές που θα εξετάζουν τις περιπτώσεις ως προς την κοινωνική, αρχιτεκτονική και ιστορική τους αξία και θα κατανέμουν τις περιπτώσεις ανάλογα με την σημασία και την επιτακτικότητα της επανάχρησής τους. Οι σύλλογοι, φορείς προστασίας και οι ενώσεις εθελοντών μπορούν να παίξουν καίριο ρόλο στον εντοπισμό των χώρων, στην προαγωγή της δημόσιας συμμετοχής, στη διάδοση πληροφοριών και στην έρευνα. Τέλος στο πρώτο αυτό στάδιο και παράλληλα με την εξαγωγή των πορισμάτων των επιτροπών οφείλουν να γίνουν οι κατάλληλες νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες που αφενός θα θέσουν τα βιομηχανικά κατάλοιπα υπό ειδικό καθεστώς αξιοποίησης και αφετέρου θα παρέχουν φορολογικά κίνητρα στην διάσωση τους. Πάντα με όρο την διατήρηση του ιστορικού τους φορτίου. Πιο συγκεκριμένα το κράτος δύναται να προχωρήσει στην δημιουργία ταμείου για την διαχείριση και αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, ο στόχος του οποίου θα μπορούσε ίσως πιο ρεαλιστικά να επιτευχθεί με την δημιουργία ειδικού τμήματος στο ΤΑΙΠΕΔ το οποίο θα κατέχει και την κατάλληλη επιστημονική κατάρτιση.

Στο πρώτο αυτό σημαντικό και δύσκολο βήμα το κράτος έχει ήδη νομικά εργαλεία και τμηματικά παραδείγματα να ακολουθήσει. Κρίσιμο όμως είναι να υπάρχουν καθ' όλη την διάρκεια υλοποίησης του σχεδίου οι κατάλληλοι νομικοί έλεγχοι και οι απαιτούμενες τεχνικές συμβουλές ενώ οι περιοχές των βιομηχανικών λυμάτων θα πρέπει να εξεταστούν για την ενδεχόμενη αρχαιολογική καθώς και οικολογική τους αξία.

Η συσχέτιση της επανάχρησής των βιομηχανικών καταλοίπων με το έργο του ΤΑΙΠΕΔ προτείνεται κυρίως λόγω της επικέντρωσης που θα αποδώσει στην ανάγκη σύμπραξης με ιδιωτικούς φορείς υπό την μορφή συνάψεως ΣΔΙΤ με τους ενδιαφερόμενους επενδυτές. Σε μια χώρα που η προσέλκυση επενδύσεων κυριαρχεί στον πολιτικό λόγο το να συνδυαστεί η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς με κερδοφόρες επενδύσεις δεν είναι απλά καίριο αλλά και απολύτως ελκυστικό. Αυτό το γεγονός δεν σημαίνει σε οποιαδήποτε περίπτωση ότι πρέπει να γίνουν μεγάλες θυσίες ιστορικού φορτίου στον βωμό της ευχαρίστησης των επίδοξων επενδυτών. Τα επιτυχημένα και κερδοφόρα παραδείγματα του ΤΠΠΛ και της Τεχνόπολις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πόλοι έλξης για τις αναζητούμενες πολιτιστικές επενδύσεις.

Με βάση την άνωθεν λογική, το δεύτερο βήμα του σχεδίου θα πρέπει να προβλέπει την δημιουργία πλατφόρμας ανάδειξης του συνόλου της μη αξιοποιημένης βιομηχανικής κληρονομιάς και την ενεργή αναζήτηση ιδιωτικών επενδύσεων για την επανάχρηση των επιμέρους βιομηχανικών καταλοίπων. Η προτεινόμενη μορφή, με βάση το δημόσιο συμφέρον και την αναγνώριση της καθολικής αξίας της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι η επιδίωξη συνάψεως ΣΔΙΤ με τους ενδιαφερόμενους επενδυτές, η οποία θα επιτρέπει την οικονομική εκμετάλλευση των δομών για μια σειρά ετών, που ίσως διαφέρουν κατά περίπτωση, αλλά που εν τέλει σε βάθος χρόνου θα εξασφαλίζει την επιστροφή της διαχείρισης των πολιτιστικών πλέον μονάδων στο ελληνικό κράτος.

Η ουσιαστική επανάχρηση, με σεβασμό στο ιστορικό φορτίο και την επίτευξη κερδοφορίας θα είναι εκ των πραγμάτων δύσκολο έργο, που ίσως δεν αποτελέσει αρκετά ελκυστική προοπτική για επενδυτές. Σε αυτό το σημείο το κράτος δύναται να παρέχει φορολογικά κίνητρα υπο την μορφή της μειωμένης φορολόγησης των κερδών ολόκληρης της μονάδας για τα έτη που θα διαρκεί η ΣΔΙΤ. Έτσι οι επενδυτές θα έχουν ένα ελκυστικό περιβάλλον που θα έχει μεγάλες πιθανότητες κερδοφορίας από πληθώρα δραστηριοτήτων ενώ παράλληλα το κράτος θα έχει έσοδα από επενδύσεις που αλλιώς δεν θα είχε και ταυτοχρόνως θα δουλεύει προς την ορθή προστασία και επανάχρηση της πολιτιστικής του κληρονομιάς. Όλο αυτό το βήμα για να λειτουργήσει απαιτεί διαφάνεια στις διεργασίες, διατήρηση των αξιών επανάχρησης με πολιτιστικό πρόσημο και θαρραλέα πολιτική ηγεσία που να είναι σε θέση να παράσχει ικανά κίνητρα για τις επενδύσεις αναγνωρίζοντας το μακροπρόθεσμο κέρδος για το κράτος και τον πολιτισμό της χώρας.

Στο τρίτο βήμα του σχεδίου θα πρέπει να υπάρχει πολύπλευρη δραστηριότητα από πλευράς των κρατικών και επιστημονικών φορέων. Αρχικά θα πρέπει να συσταθεί υπηρεσία επιτήρησης των επαναχρήσεων ώστε να ελέγχει συνεχώς την τήρηση των συμφωνημένων ορίων στην παρέμβαση εντός των βιομηχανικών καταλοίπων και την διατήρηση του πολιτιστικού χαρακτήρα. Στην συνέχεια θα πρέπει να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για να εξασφαλιστεί η συμβολή και η συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στην προστασία και την διατήρηση της τοπικής βιομηχανικής κληρονομιάς τους καθώς και η ανάδειξη του ρόλου που δύναται να δώσει η επανάχρηση στο βιομηχανικό κατάλοιπο για την κοινωνία, τον τουρισμό και την αστική εξέλιξη. Παράλληλα θα πρέπει να δημιουργηθεί ένας μηχανισμός αντίδρασης που να προβλέπει την άμεση ανταπόκριση όταν κλείνουν βιομηχανικές εγκαταστάσεις, ώστε να αποφεύγεται η απομάκρυνση ή η καταστροφή σημαντικών στοιχείων τους. Η διαδικασία θα πρέπει να λειτουργεί ταχύτατα με βάση το πρώτο βήμα του σχεδίου και να υπάρχει η άμεση καταγραφή και αξιολόγηση. Αυτόνομο θα πρέπει να θεωρείται ότι οι αρμόδιες αρχές πρέπει να έχουν την θεσμική εξουσία για να παρεμβαίνουν, όταν είναι απαραίτητο ώστε να προστατεύονται σημαντικοί ιστορικοί τόποι που απειλούνται.

Το τρίτο αυτό βήμα είναι που μέσω της συνεχούς επιτήρησης και εξέλιξης των μεθόδων προστασίας θα εξασφαλίζει την αιφόρο ανάπτυξη της πολιτιστικής μονάδας βιομηχανικού ενδιαφέροντος. Σημαντικό όμως είναι να μην εμπλακούν στην υλοποίηση του σχεδίου πολιτικές σκοπιμότητες, πέρα από τις προφανείς και να υπάρχουν διαρκώς συμβουλευτικές επιτροπές ειδικών που μπορούν να δώσουν ανεξάρτητες συμβουλές σε θέματα που σχετίζονται με την προστασία και τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην εκάστοτε κυβέρνηση, προσπαθώντας έτσι να εξασφαλιστεί η συνεχής τήρηση του σχεδίου.

Οικονομική διάσταση και διαχείριση σχεδίου διάσωσης

Οι πολιτισμικοί οργανισμοί προσφέρουν την εκπαιδευτική διάσταση στην αγορά διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου, γεγονός που τους φέρνει σε θέση να διεκδικούν τον χρόνο επίσκεψης και ενασχόλησης απέναντι στο σύνολο της βιομηχανίας ψυχαγωγίας. Τα μουσεία και οι πολιτιστικοί οργανισμοί πλέον δείχνουν να αρχίζουν να κατανοούν ότι βασική ανάγκη για την προσέλκυση κοινού είναι η ανάδειξη της ψυχαγωγικής του διάστασης. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι ένα μουσείο πρέπει να αποποιηθεί ή να μην προβάλλει τα

ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τον εκπαιδευτικό του ρόλο. Το ακριβώς αντίθετο είναι το ζητούμενο, να προωθείται δηλαδή ο πολιτιστικός οργανισμός ως μια μονάδα που συνδυάζει το ψυχαγωγικό με το εκπαιδευτικό. Μέσω αυτής της διάκρισης πρέπει με καθορισμένο και συνεπή τρόπο ο οργανισμός πρέπει να προβάλλει τα μοναδικά χαρακτηριστικά που θα προσελκύουν το επιθυμητό του κοινό.⁹⁴

Οι οικονομικές προκλήσεις όμως που βιώνουμε, τόσο ως παγκοσμιοποιημένη οικονομία όσο και ως εθνική οικονομία είναι μεγάλες, τα μουσεία όμως δύναται να βγουν και πολύ συχνά βγαίνουν κερδισμένα. Ενδεικτική είναι η πρωτοφανής αύξηση επισκεψιμότητας που βίωσαν τα μουσεία κατά το έτος του 2013 και μετέπειτα.

Στην υλοποίηση του σχεδίου όπως αναφέρθηκε άνωθεν παίζει καίριο ρόλο η σύναψη αυτόνομων συμβάσεων υπό την μορφή ΣΔΙΤ, καθώς μέσω αυτού του τρόπου ο δυνητικός επενδυτής θα έχει την ελευθερία να δημιουργήσει εμπορικές δομές παράλληλα με τις πολιτιστικές σε έναν τόπο που θα αποτελεί σημείο αναφοράς για την περιοχή. Έτσι το κέρδος δεν θα χρειάζεται να βασιστεί στην εισροή εσόδων από τις αμιγώς πολιτιστικές δομές (μουσείο, πολιτιστικό πάρκο κ.α.) που κατά το πρότυπο του ΤΠΠΛ, του Westergasfabriek ή και της Τεχνόπολις θα μπορούν να συνυπάρχουν με εμπορικές επιχειρήσεις.

Το κέρδος για τον κρατικό μηχανισμό είναι τεράστιο και είναι τόσο βραχυπρόθεσμο όσο και μακροπρόθεσμο. Το βραχυπρόθεσμο κέρδος εγκειτε στην προστασία των βιομηχανικών καταλοίπων χωρίς την ανάγκη μεγάλων εξόδων από τον κρατικό προϋπολογισμό ενώ παράλληλα θα ενισχυθούν οι τοπικές οικονομίες μέσω της δημιουργίας θέσεων εργασίας και νέων επιχειρήσεων. Μεσοπρόθεσμα το κράτος θα έχει οφέλη από την φορολογία των επιχειρήσεων αυτών, που αν και μειωμένη σε σχέση με άλλες επιχειρήσεις είναι ένα έσοδο φορολογίας που ειδικά δεν θα υπήρχε. Το σχέδιο συμβάλει με αυτόν τον τρόπο τόσο στην αύξηση των δημοσίων εσόδων, την μείωση της ανεργίας και την αύξηση της ρευστότητας. Μακροπρόθεσμα το κράτος και οι κοινωνία θα έχει κερδίσει υγιείς πολιτιστικές επιχειρήσεις και πάρκα που με τον χρόνο θα περάσουν υπο κρατική διαχείριση. Δεδομένο θεωρείται ότι για να επιτύχει τους στόχους του το παρόν σχέδιο, όπως και κάθε σοβαρό σχέδιο, θα πρέπει να υπάρχει αξιοκρατία, διαφάνεια και σοβαρότητα στην διαχείριση αποφεύγοντας τις παθογένειες του παρελθόντος.

Βασικός όρος για την εμπορική αξιοποίηση μιας μονάδας βιομηχανικού πολιτισμού είναι ο Βιομηχανικός Τουρισμός (Industrial Heritage Tourism). Παραδείγματα όπως η κίνηση industrial Heritage for Tourism δείχνουν εμφανώς ότι ο τομέας του τουρισμού, ιδίως σε μια χώρα όπως η Ελλάδα που βασίζεται ιδιαίτερα οικονομικά στην τουριστική βιομηχανία, μπορεί να συμβάλει ριζικά στην εξασφάλιση της βιωσιμότητας ενός αξιοποιημένου βιομηχανικού καταλοίπου.

Ευαισθητοποίηση κοινού – Εκπαιδευτική διάσταση

Κρίσιμο κριτήριο για την επίτευξη των στόχων του σχεδίου είναι οι ευαισθητοποίηση της κοινωνίας γύρω από θέματα βιομηχανικής κληρονομιάς. Για την επίτευξη αυτού πρέπει να προβλέπονται κάποιες παράλληλες κινήσεις τόσο από το κράτος όσο και από τους

⁹⁴ Black G. "Το ελκυστικό μουσείο, μουσεία και επισκέπτες" σ 111,112

πολιτιστικούς φορείς. Πιο συγκεκριμένα αυτές οι δράσεις και οι αλλαγές πρέπει να έχουν ως επιμέρους στόχους:

A) Σχολική Διαπαιδαγώγηση: Σημαντική και καίρια εν γένει είναι η αλλαγή στο εκπαιδευτικό σύστημα και ιδίως στο μάθημα της ιστορίας ώστε να μην είναι απύσαστο από αυτό η βιομηχανική ιστορία του τόπου. Το θέμα αυτό, που αποτελεί κομμάτι μιας πολύ μεγαλύτερης συζήτησης γύρω από το πόσο επίκαιροποιημένη είναι η υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, πρέπει να εξεταστεί διεξοδικά από επιστήμονες και παιδαγωγούς. Η αλλαγή του μαθήματος ιστορίας ώστε η σύγχρονη ιστορία να μην υπάρχει μόνο σε κεφάλαιο εκτός διδακτέας ύλης στην γενική παιδεία της τρίτης λυκείου θα ήταν μια καλή και σημαντική αρχή. Η προσθήκη αναφορών για την βιομηχανική ιστορία του τόπου θα ήταν εξίσου σημαντική για την κατανόηση του ρόλου των βιομηχανικών καταλοίπων στην κοινωνία. Είναι εξαιρετικά επιζήμιο για την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου, το γεγονός ότι η βιομηχανική ιστορία δεν διδάσκεται πουθενά στην υποχρεωτική εκπαίδευση της χώρας καθώς καθιστά του ενήλικους που εξέρχονται από αυτό το σύστημα αδαείς σε ένα σημαντικό κομμάτι ιστορίας που έχει άμεση επιρροή στην καθημερινή ζωή του σήμερα.

B) Ενιαία προώθηση: Τα παραδείγματα του ERIH, του Industrial Heritage for Tourism και του Go Industrial καταδεικνύουν ότι η ενιαία προώθηση των πολιτιστικών μονάδων βιομηχανικής κληρονομιάς έχει πληθώρα από οφέλη τόσο για την αύξηση της αναγνωρισιμότητας και επισκεψιμότητας τους όσο και για την καλύτερη κατανόηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και της σημασίας της από το ευρύ κοινό. Έτσι στα πλαίσια της πλατφόρμας του δεύτερου βήματος του σχεδίου μπορεί να υπάρξει μια κίνηση σε εθνικό επίπεδο για την ενιαία προώθηση και σύνδεση των εγχώριων βιομηχανικών καταλοίπων. Αυτό μπορεί να γίνει εύκολα μέσω ενός διαδραστικού χάρτη⁹⁵, προσβάσιμου και από φορητές συσκευές που θα περιέχει όλα τα πολιτιστικά κέντρα βιομηχανικού ενδιαφέροντος καθώς και πληροφορίες για την ιστορία και την λειτουργία αυτών.

Η περίπτωση του Λαυρίου αποτελεί μια καλή πηγή έμπνευσης για την μουσειακή εκπαίδευσή στην Ελλάδα και ιδίως για την βιομηχανική κληρονομιά. Τα συνεχή εργαστήρια και οι επισκέψεις από σχολεία είναι πάγιες πρακτικές που χρησιμοποιούν τα μουσεία εδώ και δεκαετίες και πλέον θεωρούνται απαραίτητα για την επίτευξη του εκπαιδευτικού ρόλου των μουσείων. Εξωτερικές δράσεις, μουσειοσκευές και χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης οφείλουν να αποτελέσουν εργαλεία σε κάθε βιομηχανικό μουσείο. Αυτή η κατεύθυνση δίνεται και τη χάρτα του Nizhny Tagil για τη βιομηχανική κληρονομιά όταν αναφέρεται πως ειδικό εκπαιδευτικό υλικό πρέπει να παράγεται από και για τους σπουδαστές σε επίπεδο Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης με στόχο να βοηθήσει εκπαιδευτικούς και μαθητές.

Γ) Κοινό, Συμμέτοχοι ιστορίας, καταναλωτές: Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, δεν πρέπει ποτέ η διαχείριση ενός πολιτιστικού οργανισμού να ξεχνάει ότι είναι μια επιχείρηση που στοχεύει μεταξύ άλλων στην εξασφάλιση των απαραίτητων κερδών για την επίτευξη τόσο της βιωσιμότητας αλλά και της αειφορίας. Έτσι πρέπει να μην αμελεί να αντιμετωπίζει το κοινό του και ως καταναλωτές. Αυτό δεν πρέπει να στερεί τίποτα από την εκπαιδευτική του διάσταση ούτε από την μοναδικότητα του ρόλου του. Σήμερα, περισσότερο από οποτεδήποτε άλλοτε, ο ρόλος της πολιτιστικής επιχείρησης δύναται να αλλάξει μέσω της χρήσης τεχνολογιών όπως αυτή της επαυξημένης πραγματικότητας (AR) και της εικονικής πραγματικότητας (VR), το μουσείο δύναται να δώσει στο κοινό του μια άρτια

⁹⁵ Όπως η κίνηση Industrial Heritage for Tourism

ψευδαίσθηση συμμετοχής στην εξέλιξη της ιστορίας. Δεν είναι σπάνιο άλλωστε πλέον τα βιομηχανικά μουσεία να αναπαριστούν ψηφιακά τις συνθήκες εργασίας εντός των εργοστασίων, είτε αυτό γίνεται μέσω της χρήσης προβολών είτε με απλές οθόνες. Οι νέες τεχνολογίες όμως πέρα από το ότι παρέχουν μια πολύ πιο καθηλωτική εμπειρία με βάθος και μοναδικότητα, που θα αποτελεί και ιδανικό πόλο έλξης για το κοινό/καταναλωτές του.

Με τη μετατόπιση της εστίασης από μια ιδιόκτητη βάση υλικού στις προσωπικές συσκευές του επισκέπτη, τα μουσεία που αξιοποιούν την ευρεία χρήση των φορητών συσκευών έχουν μια σημαντική ευκαιρία να παρακάμψουν τα προβλήματα κόστους και συντήρησης ενώ η ψηφιακή επικέντρωση μπορεί να γλιτώσει αρκετά χρήματα και από την προώθηση διατηρώντας ένα οικολογικό και φιλικό προφίλ.

Επίλογος

Η εμπειρία της συγγραφής της παρούσας έρευνας ήταν ότι πιο δύσκολο είχα να αντιμετωπίσω στις σπουδές μου. Η πολυπλοκότητα του θέματος αφενός και η έκταση της απαιτούμενης μελέτης και συγγραφής αφετέρου, οδήγησαν σε μια βαθύτερη κατανόηση τόσο του αντικειμένου σπουδών όσο και τις επιστημονικής θεώρησης.

Το πιο σημαντικό όμως κέρδος που αποκομίστηκε από την συγγραφή της παρούσας εργασίας είναι η συνειδητοποίηση του ρόλου και του καθήκοντος ενός ερευνητή. Ο ρόλος αυτός επεκτείνεται μακρύτερα από μια απλή παράθεση στοιχείων με λογική αλληλουχία. Ο ερευνητής οφείλει να αναγνωρίζει την σημασία των στοιχείων που βρίσκει και να τα συνδέει για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων.

Μετα την διαδικασία της έρευνας που πραγματοποιείται, η γνώση που αποκτήθηκε, δημοσιεύεται και κοινοποιείται. Αλλά το καθήκον του ερευνητή δεν σταματάει εκεί καθώς μέσω της ανάδειξης συμπερασμάτων, ιδίως στις ιστορικές και ανθρωπολογικές επιστήμες, δημιουργείται ένα χρέος στον ερευνητή απέναντι στην ανασυρόμενη πληροφορία. Το χρέος αυτό αφορά την διαφύλαξη της γνώσης και την προστασία της από την λήθη.

Τα κατάλοιπα βιομηχανικής κληρονομιάς πέρασαν δεκαετίες απαξίωσης, βανδαλισμού και υποτίμησης και συνεχίζουν να αποτελούν ένα από τα λιγότερο αναγνωρισμένα είδη πολιτιστικής κληρονομιάς στις συνειδήσεις των ανθρώπων. Ο πλούτος των ιστορικών τους τεκμηρίων και τα οφέλη που μπορούν να αποκομίσουν οι σύγχρονες κοινωνίες από αυτά είναι τεράστια. Καθήκον μου λοιπόν αποτελεί πλέον να βοηθήσω στην αναγνώριση αυτής της αλήθειας και να συμβάλω, με τους τρόπους που δύναμαι, στην προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς και στην διάσωση του ιστορικού της φορτίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΙΣΤΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Βουρνάς Τ., Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, τόμος Α΄
- Λέανδρος Ν. , Επιχειρηματικές στρατηγικές στην βιομηχανία των μέσων, 2008, εκδόσεις Καστανιώτη
- Έκδοση Υπουργείου πολιτισμού με τίτλο Βιομηχανικά Μνημεία της Ελλάδας, Αθήνα, 1999
- Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα, Συλλογικό Έκδοση του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Συγγραφείς Γιάννης Πολύζος, Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Χριστίνα Αγγριαντώνη, Νίκος Μπελαβίλας, Εκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ .
- Μπούνια, Α., (2005) «Τα μουσεία ως πολιτιστικές βιομηχανίες: θέματα και προβληματισμοί-μια προκαταρκτική συζήτηση» στο Ν. Βερνίκος, Σ. Δασκαλοπούλου, Φ. Μπαντιμαρούδης, Ν. Μπουμπάρης, Δ. Παπαγεωργίου (επιμ.), Πολιτιστικές Βιομηχανίες: Διαδικασίες, Υπηρεσίες, Αγαθά, εκδ. Κριτική.
- Black G., «Το ελκυστικό μουσείο, Μουσεία και Επισκέπτες» 2009, έκδοση μεταφρασμένου συγγράμματος από το ΠΙΟΠ
- Διεθνής Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Παρίσι (Γαλλία), 23/11/1972. Έναρξη ισχύος: 17/12/1975.
- Πρακτικά του Διεθνούς συνεδρίου “Sustainability and Culture – Sustainable cultural management” που πραγματοποιήθηκε από το Goethe institute στην Θεσσαλονίκη στις 19 και 20 Απριλίου 2013,επιμέλεια: Ιφιγένεια Ταξοπούλου, Ολγα Δρόσου, Χρυσάνθος Βλαμής Heinrich-Böll-Stiftung Greece, 2013
- Περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», Τεύχος 18- Βιομηχανική Αρχαιολογία, “Βιομηχανική Αρχαιολογία – Η άλλη αρχαιολογία”, Γ. Μαχαιράς
- Περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», Τεύχος 18- Βιομηχανική Αρχαιολογία, “Ελλάδα: Εκβιομηχάνιση χωρίς επανάσταση, Χ. Χατζηϊωσήφ
- Χάρτα του Nizhny Tagil, όπως παρατίθεται στην επίσημη ελληνική της μετάφραση
- Κ. Δεμίρη, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, 1992, Εκδόσεις ΠΙΟΠ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Porter M. , On competition, Harvard: Harvard Business review book
- Koekebakker O., Westergasfabriek Culture park : Transformation of a former industrial site in Amsterdam, NAI publications, Rotterdam 2003
- Middleton V., (1996) «Vision, Strategy and corporate planning: an overview», Manual of Heritage Management, ed. by Richard Harrison, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Alfrey J. – Catherine Clark, Ironbridge: Landscape of industry, Routledge, Λονδίνο, 1993
- Industrial Heritage re-tooled, the TICCIH guide to industrial site conservation, Συλλογικό, επιμέλεια James Douet
- Επιστημονικό άρθρο “Models of technical and industrial heritage re-use in Romania” , Andreea-Loreta Cercleuxa Florentina-Cristina Mercuriu George- Laurențiu Mercuriu δημοσιευμένο στο συνέδριο “Landscape, Environment, European Identity”, 4-6 Νοεμβρίου, 2011, Βουκουρέστι
- Cutler N., Reaching into the community, κεφάλαιο 7ο από το συλλογικό σύγγραμμα “The museum educator’s manual – educators share successful techniques ”, American Association for State and Local affairs.
- Mintzberg, Henry; Quinn, James B., The Strategy Process: Concepts, Contexts, Cases, 1996, Prentice Hall

Ελληνική Ιστογραφία

- Ιστοσελίδα Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς <http://www.piop.gr>
- Ιστότοπος Τεχνόπολις δήμου Αθηναίων <http://www.technopolis-athens.com/> (τελευταία επίσκεψη 12/12/18)
- Ιστότοπος ΤΠΠΛ http://www.ltp.ntua.gr/lavrion_park/history (τελευταία επίσκεψη 13/12/18)

Ξενόγλωσση Ιστογραφία

- Ιστότοπος Tate Modern: <https://www.tate.org.uk> (τελευταία επίσκεψη 14/11/18)
- Ιστότοπος TICCIH <http://www.Ticcih.org> (τελευταία επίσκεψη 09/12/18)
- Ιστότοπος μουσείου Red Dot <https://www.red-dot-design-museum.org/essen/about-us/history/> (τελευταία επίσκεψη 16/12/18)
- Ιστότοπος Westergasfabriek (τελευταία επίσκεψη 26/11/18)
- Ιστότοπος Science direct <https://www.sciencedirect.com> (τελευταία επίσκεψη 19/12/18)
- Ιστοσελίδα λίστας της UNESCO στον ιστότοπο της <https://whc.unesco.org/en/list/> (τελευταία επίσκεψη 03/12/18)
- Ιστότοπος του βιομηχανικού πάρκου Zeche Zollverein <https://www.zollverein.de/> (τελευταία επίσκεψη 18/12/18)
- Ιστότοπος του μουσείου Dul Michal <https://www.dul-michal.cz/en> (τελευταία επίσκεψη 12/06/18)
- Ιστότοπος βιομηχανικού πάρκου Ferropolis <https://www.ferropolis.de/> (τελευταία επίσκεψη 10/12/18)

Παράθεμα 1^ο Εικόνες

Εικόνα 1: Η εικόνα εξωφύλλου της εργασίας είναι επεξεργασμένη φωτογραφία τμήματος του Τεχνολογικού και Πολιτιστικού Πάρκου Λαυρίου, η οποία τραβήχτηκε το 2016 (παρατίθεται εδώ πριν την επεξεργασία).

Εικόνα 2: Τμήμα του Βιομηχανικού εξοπλισμού που εκτίθεται στο ΤΠΠΛ (Παρατίθεται εδώ πριν την επεξεργασία)

Εικόνα 3 : Εξωτερική λεπτομέρεια του ΤΠΠΛ (Η εικόνα παρατίθεται χωρίς επεξεργασία)

Εικόνα 4:Υψικάμινος του βιομηχανικού καταλοίπου της Ελαιουργίας Ξυστή, όπως ήταν το 2013

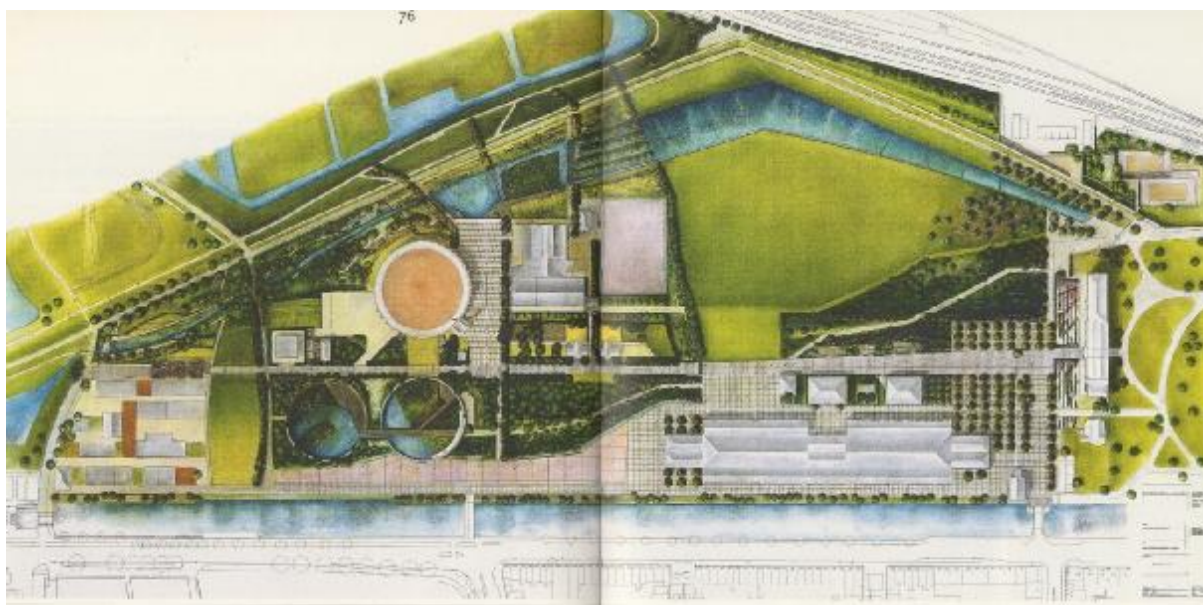
Εικόνα 5:Τμήμα βιομηχανικού κελύφους στο ανθρακωρυχείο Zeche Zollern II/IV στην Γερμανία.

Εικόνα 6: Εσωτερικός χώρος της δεξαμενής ανθρακαερίου στο βιομηχανικό πάρκο Westergasfabriek

Εικόνα 7: Εξωτερική όψη του βιομηχανικού κατάλοιπου της Ελαιουργίας Ξυστή το 2013. Στην φωτογραφία διακρίνεται η υψικάμινος που αποτελούσε ιδιαίτερο στοιχείο του.

Εικόνα 8: Το προτεινόμενο σχέδιο για την επανάχρηση του βιομηχανικού καταλοίπου Westergasfabriek από την Gustafson που τελικώς πραγματοποιήθηκε.

Παράθεμα 2^ο - Δελτίο καταγραφής Βιομηχανικών μνημείων

ΝΟΜΟΣ (1)		A/A (*)
ΔΗΜΟΣ Ή ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ (2)		ΑΤΤΙΚΗ
ΑΚΡΙΒΗΣ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ (3) (ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Ή ΤΟΠΩΝΥΜΙΟ)		00

ΟΝΟΜΑΣΙΑ (4)			
ΧΡΗΣΗ (5)	NEA ΧΡΗΣΗ (6)	ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΜΜΕΝΟ (7)	
		ΣΕ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ (7)	
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚ (8)		ΔΕΝ ΣΩΖΕΤΑΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ (9)	
		ΣΩΖΕΤΑΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ (9)	

ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ (10) (ΦΕΚ ΑΡΙΘΜ/ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ)	
--	--

ΠΗΓΗ (11) (ΒΙΒΛΙΟ – ΑΡΘΡΟ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ-ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ)	
--	--

Βλέπε οδηγίες για τη συμπλήρωση του δελτίου στην πίσω σελίδα

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ (12)	ΧΑΡΤΗΣ (13)	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ (15)	ΙΔΙΟΤΗΤΑ (16)	ΦΟΡΕΑΣ (17)

ΟΔΗΓΙΕΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗΣ ΔΕΛΤΙΟΥ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ

(*) Δεν συμπληρώνεται ο Α/Α (αύξων αριθμός)

(1), (2) Συμπληρώνεται ο νομός, ο δήμος ή κοινότητα.

(3) Συμπληρώνεται η ακριβής τοποθεσία με τοπωνύμιο για τις περιοχές εκτός πόλεων ή τη διεύθυνση για τις περιοχές εντός πόλεων. Αν δεν είναι γνωστή η ακριβής διεύθυνση, σημειώνεται η περιοχή ή συνοικία.

(4) Σημειώνεται η ονομασία με την οποία είναι γνωστό το μνημείο, πχ. *Λιπάσματα Δραπετσώνας* ή *Κεραμοποιείο Τσαλαπάτα*.

(5) Σημειώνεται η κύρια ιστορική χρήση του μνημείου, πχ. *Εργοστάσιο χημικών προϊόντων και λιπασμάτων* ή *Σιδηροδρομικός σταθμός*

(6) Αν υπάρχει νέα χρήση σημειώνεται, πχ. *Μουσείο, Σχολείο, Θέατρο, Αποθήκη*

(7) Η εγκατάλειψη ή η λειτουργία σημειώνεται με Χ.

(8) Η χρονολογία κατασκευής σημειώνεται με ακρίβεια π.χ. *1909*, ή περίπου π.χ. *π. 1910* ή *δεκαετία 1910*.

(9) Η ύπαρξη ή όχι μηχανολογικού εξοπλισμού στο κτίριο σημειώνεται με Χ.

(10) Η νομική προστασία προσδιορίζεται με την αναγραφή του ή των Φύλλων Εφημερίδας της Κυβέρνησης (ΦΕΚ) που κηρύσσει διατηρητέο το μνημείο. Σημειώνεται ο αριθμός, το γράμμα και η πλήρης ημερομηνία της πρώτης σελίδας του ΦΕΚ και όχι της τελευταίας, π.χ. *ΦΕΚ 302Δ/24-12-2003*.

(11) Αναφέρεται το βιβλίο, άρθρο σε επιστημονικό περιοδικό ή ερευνητικό πρόγραμμα με πλήρη στοιχεία: συγγραφέας ή επιστημονικός υπεύθυνος, τίτλος, εκδότης ή φορέας, έτος έκδοσης ή έρευνας. Σε περίπτωση που το μνημείο καταγράφεται για πρώτη φορά αναφέρεται: *Καταγραφή - Ονοματεπώνυμο του καταγραφέα*.

(12) Αναρτάται στο δελτίο ψηφιακή φωτογραφία μεσαίας ανάλυσης (150 ή 300 dpi, μορφής αρχείου.JPG) ή επικολλάται πρωτότυπη φωτογραφία σε χαρτί. (σύνολο φωτογραφιών)

- (13) Αναρτάται στο δελτίο ψηφιακή εικόνα χάρτη μεσαίας ανάλυσης (150 ή 300 dpi, μορφής αρχείου.JPEG) ή επικολλάται αντίγραφο χάρτη. Στον χάρτη σημειώνεται με μικρό ερυθρό κύκλο το σημείο καταγραφής.
- (14) Σημειώσεις και πρόσθετα στοιχεία, σημαντικά κατά την κρίση του συντάκτη.
- (15) Ονοματεπώνυμο συντάκτη του δελτίου.
- (16) Ιδιότητα συντάκτη του δελτίου, πχ. *Σπουδαστής, Αρχιτέκτονας, Ιστορικός, Υπάλληλος ΥΠΠΟ.*
- (17) Συμπληρώνεται μόνο αν ο συντάκτης το δελτίου ανήκει σε φορέα ο οποίος έχει σχέση με την καταγραφή, πχ. *ΥΠΠΟ, ΑΕΙ ή ΤΕΙ, Μουσείο κλπ.*
- (18) Ημερομηνία σύνταξης του δελτίου.

ΤΑ ΔΕΛΤΙΑ ΑΠΟΣΤΕΛΟΝΤΑΙ ΣΕ ΨΗΦΙΑΚΗ ΜΟΡΦΗ CD ROM Ή ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΑΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ